

המכון ללימודי השואה
ע"ש חדווה אייבשיץ
רחוב התיכון 39, נווה-שאנן, חיפה
Bitan.shoa@gmail.com

בס"ד, אייר תשע"ט - מאי 2019
ביטאון פורום שמירת
זיכרון השואה
ביטאון מספר 57

עורך: גדעון רפאל בן-מיכאל

פעולות מרי, הקמת מחתרות
והתקוממויות בגיטאות

תוכן העניינים

עמודים

- פתח דבר 3
- גדעון רפאל בן מיכאל: המחותרת היהודית בגיטו ווילנה 11
- התקוממות והקמת המחותרת והארגון פרטיזני במינסק 43
- המחותרת היהודית בביאליסטוק 46
- יעקב גרינשטיין: בגיטו, במחותרת וביער במינסק 60
- ע. בזן (וורמן): תנועת המרי בבוצ'אץ' 81
- שלום גראייק (סטין): מאבקם של יהודי צ'נסטוחוב 99
- צבי ווירניק: במאבק נגד החיה הנאצית בצ'נסטוחוב..... 104
- המרד בגיטו לחווא 122
- יהושע ליאור: בין לחווא למלניצה 127
- שלום חולבסקי: עדותו במשפט אייכמן
על התקוממות בגיטו נייסוויץ' בביילורוסיה 134
- ישראל מנדלוביץ: המרד שנכשל בלודביפול 142

לוחם

צייר לא מזוהה.

מתוך ארכיון
בית לוחמי הגיטאות,
מאגר אוסף האומנות.
מספר מחשב: 3745.

פתיח - דבר

כאשר אנו דנים על מרידות, התקוממויות, פעולות מרי, מאבקים, התנגדויות, והתארגנויות בגיטאות כנגד הגרמנים, עלינו לזכור היטב, בינינו לבין הגרמנים לא היה זה מאבק בין מדינות. **ליהודים לא הייתה מדינה וצבא.** הגרמנים תכננו להשמיד את הישות הפיזית והרוחנית של העם היהודי בכול מחיר.

לא ניתן היה למנוע את ההשמדה ולהעביר את רוע הגזירה על ידי כניעה או להתנצר. העם הפולני, האוקראיני, הליטאי ועוד לא היו בסכנה של השמדה. אם תושבי הארצות הללו עמדו בהתנהלותם היום-יומית על פי הנחיות הגרמנים, הגרמנים לא פגעו בהם לרעה. הגרמנים נלחמו כנגד מורדים או משתפי פעולה שפעלו עם גורמים זרים כנגד הגרמנים.

ליהודים לא היה עורף תומך בארצות שבהם הם גרו ולכן היה קשה להם להשיג נשק ומקומות מסתור.

* * * * *

בחוברת זו, איני מביא את הסיפור ההירואי של מרד גיטו ורשה, מכיוון שנכתבו עשרות ספרים ומאמרים רבים על גיטו ורשה וניתן להשיגם בקלות וגם ברשת האינטרנט קיימים פרסומים רבים.

רק מרד גטו וורשה נחשב כמרד עממי, וכך כותב פרופ' ישראל גוטמן: "נראה לי, כי ההתפתחויות בגיטו וארשה ומרד אפריל, מחייבים הבהרה יסודית ונפרדת. בוורשה השיגו תנועות הנוער את המטרה שלא עלה בידן להגיע אליה במקומות מרי אחרים. בוורשה פרצה התקוממות עממית-כללית, בה נשמרה האחריות העיקרית והמנהיגות המכרעת בידי הארגון היהודי הלוחם, אך מבחינת

ההיקפים ומעגלי הנוטלים בו חלק אקטיווי ופאסיווי, יש לראות במרד זה, התקוממות של הגיטו כולו".

לכן קראתי לחוברת:

פעולות מרי, הקמת מחתרות והתקוממויות בגיטאות

התמקדתי במספר גיטאות שבהם התקיימו התקוממויות ונראה לי שהם לא כול כך ידועים לציבור.

הגיטאות שהובאו בחוברת:

ווילנה, מינסק, ביאליסטוק, בוצ'אץ', צ'נסטוחוב, לחווא, נייסוויז' ולודביפול.

* * * * *

הצעירים, חברי תנועות הנוער היו הכוח הדומיננטי בהקמת מחתרות ופעולות המרי בגיטאות. גילם הצעיר וכשרם הגופני איפשר להם להיות לוחמים. לא היה עליהם עול משפחתי של פרנסה וגידול ילדים. מחשבתם כלפי הגרמנים הייתה שונה מהוריהם. ההורים היו תמימים, חשבו שמכונת ההשמדה תיעצר והאמינו להבטחות התרמית של הגרמנים שהם מיועדים להתיישבות חדשה במזרח.

בפני חברי המחתרות עמדו מספר דילמות מוסריות:

- הגרמנים פעלו נמרצות כנגד חברי המחתרות וכדי להביא לכניעתן של המחתרות הם הפעילו פעולות עונשין על ידי רצח יהודים ובזה חברי המחתרת סיכנו את בני משפחותיהם ותושבי הגיטאות ואז עלתה השאלה: האם מותר לסכן את המשפחות ותושבי הגיטאות פעילות מחתרתית לאור מדיניות הענישה הקולקטיבית של הגרמנים?
- רבים מתושבי הגיטאות התנגדו לפעולות המחתרות, בתקווה שבזמן הקרוב יהיה עתיד טוב יותר. ואז נשאלה השאלה: האם מותר לפעול כנגד דעתם של תושבי הגיטאות?
- האם ניתן להצטרף לפרטיזנים ולהפקיר את בני המשפחה?

* * * * *

יצחק צוקרמן - "אֶנְטֶק", ממייסדי ומנהיגי הארגון היהודי הלוחם - "אי"ל" שלחם במרד גטו ורשה, נשאל: איזה לקח צבאי אפשר ללמוד מהמרד? וכך השיב:

“אני לא חושב שישנו צורך אמיתי לנתח את המרד במונחים צבאיים. **זו הייתה מלחמה של פחות מאלף אנשים** כנגד צבא אדיר ולאף אחד לא היה ספק מה תהיה התוצאה. המרד אינו מקרה שיש ללמדו בבתי ספר צבאיים. ... **אם ישנו בית ספר שבו לומדים את הרוח האנושית, שם המרד צריך להיות מקצוע מרכזי.** מה שחשוב ללמוד הוא הכוח שהפגינו הנערים היהודיים, אחרי שנים של עוני, מחסור והשפלה – הכוח לעמוד כנגד משמידיהם, ולבחור בעצמם איך ימותו, והבחירה הייתה: טרבלינקה או מרד”.

* * * * *

פרופ' ישראל גוטמן במאמרו-מחקר¹: "תנועות הנוער במחתרת ובמרד הגיטאות" **מביא את הגורמים שבלמו או הכשילו התארגנות מהירה ובעלת-משקל של תנועות ההתנגדות המזויינת.**

להלן הסיבות שהוא מביא במאמרו-מחקרו:

א . הקושי הראשון נבע מהתהליך המייגע של הסרת מחיצות בין התנועות והזרמים הרעיוניים עד לאיחודם במסגרת אחת. כיוון שלתנועות הנוער ולחטיבות המפלגתיות, היו השקפות רעיוניות שונות ומנטאליות ספציפית, הרי שניגודי העבר והרגליו הכבידו מאוד על תהליך ההתחברות. **בוורשה** גרסו אנשי ה"בונד" כי הם מהווים חלק אינטגרלי של הזרם הסוציאליסטי הפולני, וזמן רב התבצרו בעמדה האומרת כי עליהם לתאם את מיבצעייהם עם המחתרת הסוציאליסטית הפולנית: **בביאליסטוק** הוקם האיחוד של כל התאים התנועתיים והמפלגתיים, ממש ערב המרד. המכשול העיקרי במקום זה נבע מאי-האמון ששרר בין הקומוניסטים ואנשי "דרור-החלוץ". הקומוניסטים האשימו את מרדכי טננבוים-תמרוף בשיתוף פעולה עם ראש היודנראט בפועל, המהנדס באראש, וסירבו להצטרף לגוש לוחם מאוחד. כאמור, הכרעה בעניין זה, נפלה מאוחר מאוד. קשיים דומים נתגלו גם במוקדי ההתארגנות אחרים.

¹ המאמר נמצא בתוך העמידה היהודית בתקופת השואה, יד ושם, ירושלים, 1968 עמ' 206-224, וגם באתר האינטרנט: <https://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=15889&id=54>

בקראקוב פעלו למעשה שתי חברות נפרדות שהתפצלו לפי ההשתייכות התנועתית-רעיונית.

ב. גורם שני ורב משקל, יש לראות בהרתעה ובהפרעה בפועל מצד חוגים ומוסדות קובעים בגיטאות השונים. המוכיחים, לא היו רק בחזקת מתנגדים החשודים בשיתוף-פעולה עם האויב. **מכשול רב עוצמה ובעל סמכות מוסרית רבה, שימשו אנשי ציבור אחראיים, שהשמיעו דברי התראה, אסרו והזהירו בפני מעשה נחפו וגורלי של נוער חמום-מוח ובלתי מנוסה. היסטוריונים מוכרים, שגם עמדה להם הזכות של שירות ציבורי ממושך ונאמן, טענו כי כבר היו דברים מעולם. כשם שבעבר נאלץ היה לא פעם ישראל סבא, לשלם מס דמים כבד למולך על מנת להציל חלק מן העם, כן גם עתה מחייב צו ההיסטוריה להשלים עם הבלתי נמנע ולהבטיח כי חלק מן העם ייוותר וימשיך את קיומו.**

וכיוון שהנאצים מפעילים את האחריות הקולקטיבית והעונש הקבוצתי הכולל, הרי שכל ניסיון של התקוממות שלא יביא עמו תוצאות של ממש בשטח הלחימה, יחיש בכל זאת סופית את גורל היהודים כולם. דברי כיבושין אלה השפיעו כמובן על חברי תנועות הנוער. אמנם בשלה ההכרה הפנימית האכזרית, שהנאצים חותרים להשמדה טוטאלית, אך מכאן עד לקבלת אחריות על גורל הכלל, עדיין הוליכה כברת דרך של חיבוטים ועיכובים בזמן.

עמנואל רינגלבלום כתב בדברי הביוגרפיה שלו על מרדכי אנילביץ': "הח' מרדכי והחברים הצעירים של ה"שומר" ושל אירגוני הפועלים, התחשבו יותר מדי בדעות של דור המבוגרים, החכמים, בעלי החשבון, שמדדו ושקלו, וכל מיני נימוקים מחוכמים כנגד המלחמה בכובש נמצאו בפיהם מן המוכן".

סוגיה שונה לגמרי מעלה סבך היחסים עם היודנראטים. מרבית היודנראטים הגדולים בערים מרכזיות של פולין, היו בבחינת נטע זר, אפוף שנאה שרחשו להם פשוטי העם. הוכחה לכך מספקת עיתונות המחרת והיומנים שהופיעו בעיצומה של התקופה. תנועות הנוער התייחסו בדרך-כלל בחשד ואי-אמון ליודנראט מאז הופעתו וכל ימי שררתו. על אנשי תנועות הנוער החלוציות בווארשה, נאסר לקבל עבודה ביודנראט או להצטרף למשטרה מייסודו של היודנראט. חברי התנועות שהסתננו

למשטרה, היו למעשה שליחי התנועה שנשתלו במשטרה בכוונה תחילה, או שהתמידו לשרת מתוך מגמה מסוימת. כך ישראל קאנאל – איש "עקיבא", שוטר במשטרת הסדר היהודית בוורשה, שביצע את פסק דין המוות הראשון שהוציא האירגון היהודי הלוחם נגד ראש המשטרה, המומר – יוזף שרינסקי.

ההסתייגות של אנשי ציבור מוכרים ממטרות הלוחמים נבעה מחוסר יכולת לחדור למהותו של הנאצים, ולהבין את הייחוד שבתקופה על רקע היסטורי רחב. אולם בנוגע ליודנראטים, קיימים אספקטים אחרים ואימפליקציות אחרות. מותר להניח כי עד שלב מסוים של מדיניות ההגליות והרציחות, האמינו אנשי היודנראטים כי **הנאצים עומד לעקור חלק מהאוכלוסיה היהודית מהגיטאות, ואילו לחלק אחר שמור סיכוי לחיים.**

גם במקרה זה מתעוררת סוגיה חמורה מנקודת ראות דתית ומוסרית כללית, אם מותר ליהודי לסייע להצלת חלק מן הציבור במחיר הסגרה למוות של אחרים. ברם, האשלייה של היודנראטים לא הצטמצמה אך ורק באי-הבנה של התהליך המתחולל. אחדים מראשי היודנראט ביססו את גרסתם על המיוחד והשונה שבמקום. "זקן היהודים" בלודז', **מרדכי רומקובסקי**, הוא המקרה הקיצוני המדגים מגמה זאת. הוא היה ממש אחוז דיבוק של "יעוד". הוא גרס שהקשרים האישיים הטובים שלו עם הנאצים, הסדר הפנימי בגיטו וכן שיטת הפרודוקטיביזציה, העושה את היהודים ליעילים וחיוניים למאמץ המלחמתי הגרמני – יש בהם ערובה שבלודז' לא יקרה אשר קרה בגיטאות אחרים.

אדם בעל שיעור קומה ציבורית ושונה לחלוטין מ"הזקן בלודז'", **המהנדס אפרים באראש, סגן היו"ר של היודנראט בביאליסטוק**, אף הוא לא היה חופשי לחלוטין מדרך מחשבה זו. השקפה זאת הפכה את ראשי היודנראטים הללו, והמשטרה שעמדה לרשותם, לגורם פעיל שהיה מגן על הזכויות המיוחדות והסיכויים היתרים של גיטו מסוים. וכיוון שלמשטרה של היודנראט היה חלק פעיל בביצוע הגירושים, הרי הלוחמים והמתנגדים היוו מכשול המסכן את הגיטו המופלה לטובה ואת הסיכויים של המועדפים. מכאן שההתנגשות בין היודנראטים והאירגונים הלוחמים, הייתה בלתי נמנעת. **ואמנם המרד בגיטו וארשה היה אפשרי רק לאחר ששותק**

כוחו של היודנראט והגיטו טוהר ממשתפי פעולה מובהקים ומסוכנים נאציים גלויים.

יש להוסיף על-כך, כי בשלבים הסופיים של החיסול, כאשר נמוגו כל האשליות וגם התכסיסים הדמוניים של הנאצים לא הועילו להסתרת האימה, התדרדרו אחדים מאנשי היודנראט והמשטרה, לדרגה של אנשים הנכונים להפקיר הכל והנאבקים בברוטאליות אך ורק להצלת עורם.

ידוע לי רק על מקרה אחד בגיטו גדול, בו ראש המשטרה היה בעת ובעונה גם נאמן האירגון היהודי הלוחם. **הכוונה למשה לוין, חבר "בית"ר" בגיטו קובנא.** משה לוין שילם בחייו, יחד עם אחרים מחבריו, בעת מסירותו לרעיון הלחימה ולעמיתיו הלוחמים.

ג . הסביבה הלא-יהודית והמגעים עם המחותרת הלא-יהודית. בגיטאות לא היה נשק ורק אחוז זעום מתוך אנשי המחותרת היהודית, עבר קודם אימון ראוי לשמו. הצעירים, חניכי תנועות הנוער, היו רובם ככולם בגיל שלפני השירות הצבאי. ורובם לא אחזו מעולם בנשק כלשהו. להשיג נשק ניתן היה רק באמצעות גורמים שמחוץ לגיטו, כמו-כן היה הגיטו תלוי באופן מכריע בסיוע מצד הסביבה הלא-יהודית במה שנוגע לנשק, אימון, מודיעין, הצטרפות לתנועה הפארטיזאנית והתקשרות עם מוסדות ודעת הקהל בעולם החופשי.

ליהדות פולין היו רק קשרים שטחיים ורופפים עם הסביבה הפולנית. האנשים שקיימו אתם קשרים תקינים על בסיס ציבורי ורעיוני, עזבו את פולין בראשית המלחמה, או נטשו מזמן את הגיטו. רק מועטים מבין אנשי ה"בונד" והקומוניסטים המשיכו במגע ומשא עם חבריהם לרעיון, הפולנים. לתנועות הנוער היו ידידים נאמנים ספורים מקרב תנועת הצופים הפולנית, אולם הם חסרו את המגע עם המוקדים המרכזיים של המחותרת הפולנית. א.ק. (Armia Krajowa).

המחותרת הפולנית המקיפה, מאורגנת היטב ומזויינת כראוי, הייתה כפופה לממשלת הגולים הפולנים בלונדון ולשלוחותיה בתחום הכיבוש. מחותרת זו, שבראשה עמדו קצינים ועסקנים בכירים של המשטר הטרומ-מלחמתי, **הייתה**

ספוגה שנאת-ישראל. לדידם של אנשי ה-א.ק., לא היו היהודים מסוגלים להיאבק, וצינורות קשר עם יהודים רק מסכנים את המחתרת הפולנית. אין ספק שלא מועטים מקרב המחתרת הפולנית ראו ברצון את ההרג שמבצעים הגרמנים, ולא היה בדעתם להושיט עזרה לקורבנות. אמנם, לאחר הפעלת לחץ כבד, נתקבלו משלוחי נשק והדרכה מצד המחתרת הפולנית הרשמית, אך כמויות זעירות אלה של הנשק שנמסר היו בבחינת לעג לרש. **הפולנים ניצלו כנראה את אי-הבנתם וחוסר התמצאותם של היהודים, כדי למסור לידיהם אקדחים, נשק בלתי יעיל בתנאי קרבות רחוב.**

המחתרת הקומוניסטית הייתה נכונה לסייע במידה גדולה יותר, ובניגוד ל-א.ק. הייתה מעוניינת במאבק מייד ומתמיד עם הגרמנים. ברם, הקומוניסטים (פ.פ.ר. ו-א.ל, הם עצמם התחבטו בחיפוש אחר נשק, והשפעתם ברחוב הפולני הייתה מועטה. לעזרתם היה ערך סמלי בעיקר, ורצונם הטוב הביא עידוד אך לא פתר מצוקה ממשית.

בתחומי ליטא לשעבר, היה יחס האוכלוסייה עויין עוד יותר מאשר בפולין. כאן גם לא הייתה קיימת תנועה לאומית אנטי-נאצית במחתרת, ורק נאמני הקומוניסטים המועטים קיימו ברית חשאית עם חבריהם היהודים. לעומת זאת, ניתן היה בתחומי ליטא לחדור ביתר קלות ליערות הרבים ולהצטרף ליחידות שתחת פיקוד פרטיזני סובייטי.

ד . גורם נוסף שבלם את פעולת תנועת ההתנגדות הייתה שיטת הרמייה של הנאצים. הרמייה והכזבים שהותאמו באורח ציני ומחושב לכל ישוב יהודי, כפפו את העמידה ומרטו את העצבים עד לבלתי נשוא. גם אם הצעירים היו מחוסנים בפני דרכי הרמייה השונות היה בכוחם של הנאצים להפתיע אף את קבוצות המורדים. **אירגוני הלחימה קבעו כי המרידות וההתנגדות המזויינת, הם תגובה שתופעל אך ורק עם פתיחת הגירוש ההמוני.** בדרך כלל לא הייתה ההתנגדות המאורגנת פורצת בעת הגירוש הראשון, אלא בזמן הגירוש השני או השלישי. רק במועד מאוחר זה, הצליחו המורדים להתגבר באורח חלקי או באופן ניכר, על המכשולים.

לאחר שהגיעו המורדים להיערכות מינימאלית והחליטו החלטה נחושה להילחם, היה עליהם לקבוע תוכנית ומועד ללחימה. בכל המקרים נקבע כי ההתנגדות תפרוץ נוכח ניסיון נוסף מצד הגרמנים לחדש את הגירוש. מצב של גירוש חייב התגוננות מצד היהודים.

בעת הגירוש היו הגרמנים מתקהלים בשטח המגורים של היהודים ובזמן גירוש חוזר או אחרון, היה סיכוי כלשהו למשוך את המוני היהודים ולהופכם בני-ברית לעניין הלחימה אולם קביעת מועד הגירוש כמועד ההתפרצות, עשתה את המורדים תלויים בתוכניות הנאצים. לא ניתן היה להשלים הכנות אחרונות, כי הגירוש בא והכריח את המורדים לצאת לקרב. ולמרות הכוננות המתמדת, הצליחו בכל זאת הנאצים להפתיע את הלוחמים ולהתחיל בגירוש בלי שהמורדים יעמדו על המצב. כל אלה הכבידו על הליכוד של כוחות הלוחמים, על הכנה והצטיידות מספיקות וכן על עריכת התקוממות במועדים מוקדמים יותר.

* * * * *

ברצוני להודות למוסד "יד ושם" ו"בית לוחמי הגיטאות"
על השימוש שעשיתי מחומר שנמצא בארכיוניהם.
התמונה בשער החוברת מקורה באתר משרד החינוך, פורטל עובדי הוראה.

* * * * *

נזכור ולא נשכח!
ג'רעקן רפאל בן-גייכאל

גדעון רפאל בן מיכאל

המחתרת היהודית בגיטו ווילנה

ווילנה היהודית בתקופת השואה

לפני שניכנס ל"עובי הקורה" בעניין המחתרת היהודית בוילנה, חשוב שהקוראים יקבלו סקירה קצרה על קורותיה של ווילנה היהודית בתקופת השואה. בהמשך הדברים, יתוארו התרחשויות ואירועים ביתר פירוט.

ב-24 ביוני 1941, כבשו הגרמנים את ווילנה. **בעת כיבושה היו בעיר כ-57,000 יהודים.**

ימים אחדים אחרי כיבושה, הוציאו השלטונות הצבאיים הגרמניים והשלטונות הליטאיים שהתארגנו בעיר צווים לפיהם חויבו היהודים **לשאת טלאי צהוב**, נאסרה עליהם ההליכה על מדרכות, מקומות מסוימים נסגרו בפניהם, הוטל עליהם עוצר לילה והותר להם לקנות מזון רק בשעות ובחנויות מסוימות.

ב-4 ביולי 1941 ציוו הגרמנים את היהודים **להקים יודנראט**. אנשי ציבור יהודים התכנסו ובחרו ביודנראט בן עשרה חברים בראשותו של שאול טרוצקי, ולסגנו נבחר אנטול פריד. זמן קצר אחרי-כן ציווה המפקד הצבאי של העיר להרחיב את היודנראט ל-24 חברים.

בחודש יולי, אנשי אינצקומאנדו 9 בסיוע ליטאים מאנשי "האופטינגה" - Ypatingi Buriai = המיוחדים. מתנדבים ליטאים ששיתפו פעולה עם הגרמנים, חטפו 5,000 גברים יהודים מהרחובות ומהבתים, לקחום לגיא ההריגה **בפונאר**, הנמצא במרחק של 12 ק"מ מווילנה, ושם נרצחו.

יהודי העיר לא ידעו מאומה על גורל החטופים והשמועות אמרו שהם עובדים אי-שם במזרח. בסוף יולי – תחילת אוגוסט 1941 הועברה ליטא משלטון צבאי לשלטון אזרחי גרמני, כחלק מנציבות הרייך אוסטלנד. המושל הגרמני החדש היה גביטסקומיסר כריסטיאן הינגסט.

ב-6 באוגוסט הטיל השלטון החדש על היהודים, כצעד ראשון, **תשלום כופר** בסך חמישה מיליוני רובלים (500,000 רייכסמרק).

בימים 31 באוגוסט – 3 בספטמבר 1941 נערכה בוויילנה **אקציה ובה נלקחו כ-8,000 יהודים לפונאר ונרצחו שם**. בתוכם היו כמעט כל חברי היודנראט. את האקציה הזאת כינו היהודים "**הפרובוקציה הגדולה**", כי השלטונות הנאצים ביימו ריות על חיילים גרמנים, האשימו בכך את היהודים והציגו את האקציה כתגמול על הירות.

בימים 3-5 בספטמבר גודר האזור שממנו הוצאו היהודים באקציית "הפרובוקציה הגדולה" והוקמו בו שני גיטאות: גטו מספר 1, וגטו מספר 2.

ב-6 בספטמבר גורשו כל יהודי וויילנה לגיטאות. **לגיטו 1** הוכנסו כ-30,000 נפש, **לגיטו 2** – 9000-11,000 נפש. כ-6,000 יהודים נלקחו לפונאר – גיא ההריגה ושם נרצחו.

למחרת הקמת שני הגיטאות מינו הגרמנים **יודנראטים בכל אחד מהם**: יושב-ראש היודנרט בגיטו 1 היה אנטול פריד. בגיטו 2 היה אייזיק לייבוביץ. הוקמה גם **משטרה יהודית** בראשותו של **יעקב גנס**.

היודנראטים הללו, כללו מחלקות של מזון, בריאות, דיור, חינוך, לשכת עבודה ומחלקה כללית לעניינים ארגוניים ואחרים.

בין 15 בספטמבר ל-21 באוקטובר הועברו **לגיטו 2** משפחות שאף אחד מראשיהן, לא אבי המשפחה ולא האם, לא הועסקו במקומות עבודה שניתנו בהם "שיינים"

[תעודות עבודה], **ובגיטו 1** רוכזו המשפחות שאחד מראשיהם היה בעל "שיין".
באותה תקופה בוצעה גם אקציית "יום הכיפורים" - 1 באוקטובר 1941.

בשלוש אקציות אחרות שנערכו ב-3-4 באוקטובר, ב-15-16 באוקטובר וב-21 באוקטובר חוסל גטו 2 ותושביו נלקחו לפונאר ונרצחו.
ליהודים מגיטו 1 חילקו הגרמנים 3,000 "שיינים צהובים" [אישורי עבודה. היהודים כינו אותם כך בגלל צבעם] לפי מקומות העבודה ולפי קדימות שקבעו שלטונות העיר. בעל "שיין צהוב" יכול היה לרשום עליו את אשתו ושני ילדים בלבד. השלטונות הגרמניים ביקשו להשאיר בגטו 1 לא יותר מ-12,000 יהודים, מתוך 27,000 – 28,000 שהיו אז בגיטו 1.

ב-24 באוקטובר וב-3-5 בנובמבר נערכו "אקציות השיינים הצהובים".
אקציות אחדות בהיקף קטן יותר נעשו גם בחודש דצמבר והאחרונה הייתה ב-22 בדצמבר.

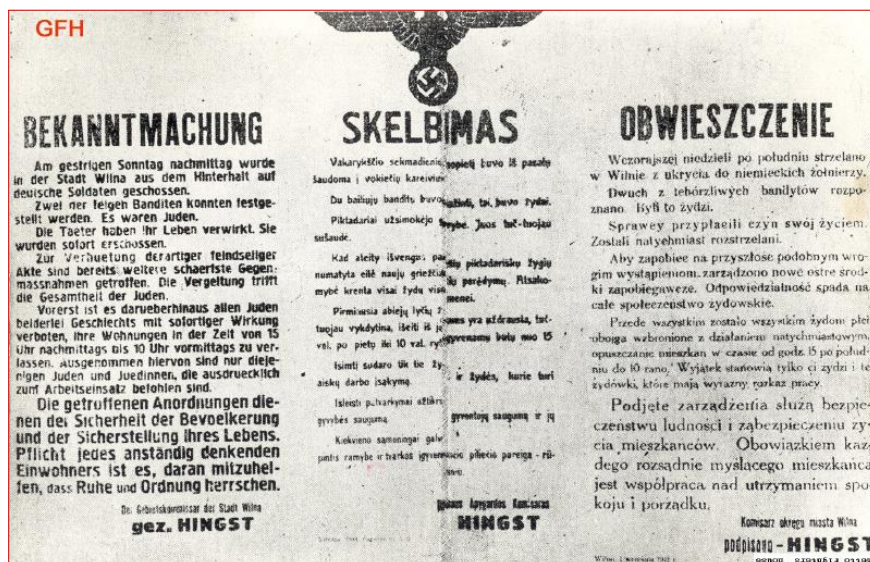

יהודים בתוככי גיטו ווילנה [2]

עד סוף 1941 רצחו הגרמנים 33,500 יהודים מתוך כ-57,000 יהודים שהיו בוילנה עם כיבושה. בגיטו נותרו 12,000 יהודים עם "שיינים" ועוד כ-8,000 בלתי

חוקיים" שניצלו במקומות מחבוא. בנוסף, ברחו כ-3,500 לערים ולעיירות של בילורוסיה, שבהן עדיין חיו היהודים בשקט יחסי, או מצאו מסתור מחוץ לגטו.

התקופה שבין תחילת 1942 לאביב 1943 עברה בלי אקציות המונים וניתן לכנותה "תקופת השקט היחסית". **הגיטו, בהנהגת היודנראט, הפך לגורם יצרני, ומרבית תושביו עבדו במקומות עבודה יצרניים מחוץ לגיטו או בבתי-המלאכה שהוקמו בתוך הגיטו.** מדיניות היודנראט הייתה מבוססת על ההנחה, שאם הגיטו יהיה יצרני לגרמנים, כדאי יהיה להם לקיימו משיקולי כלכלה וניצול כוח-עבודה. בתקופה האחרונה לקיום הגיטו, בקיץ 1943, הגיע מספר העובדים מקרב תושביו ל-14,000 – יותר משני שלישים מכלל אוכלוסיית הגיטו.

הודעה על הטלת עוצר בגיטו וילנה. הצו, הכתוב בגרמנית, פולנית וליטאית. פורסם ב- 1 באפריל 1941. שעות העוצר: מ - 5 בערב עד 10 בבוקר. [1]

הדמות הדומיננטית בהנהגת הגיטו היה מפקד המשטרה, יעקב גֶנְס, שבאמצע יולי 1942 מינוהו הגרמנים ליושב-ראש היודנראט, במקומו של אנטול פריד.

בגטו הוקמו בתי-ספר ותיאטרון, והתנהלו בו חיי תרבות ערים, מוסדות עזרה סוציאלית, מטבחים עממיים ומערכת רפואית שנאבקה ברעב ובמחלות. הודות לכך

הייתה התמותה בגטו מועטה, יחסית לגיטאות גדולים אחרים. על הסדר בגטו שמרה המשטרה והופעל גם בית-משפט.

בתחילת 1942 הוקם בגטו **הארגון המחתרתי פ.פ.א.ו.** = "פאראייניקטע פארטיזאנער ארגאניזאציע" – "ארגון הפרטיזנים המאוחד". בתקופת "השקט היחסי" בגטו היה מעין דו-קיום בשלום בין היודנראט ובין המחתרת.

באביב 1943, כאשר הורע המצב בגטו ורבו הסימנים שמתקרב הקיץ, **החריפו היחסים בין יעקב גנס למחתרת.** גנס ראה בפעולות של הבאת נשק לגטו וקשר עם פרטיזנים ביערות סכנה לקיום הגיטו. ההתנגשות הגלויה הראשונה אירעה כאשר ניסה גנס להרחיק מהגיטו ולשלוח למחנות עבודה שמחוץ לעיר את ראשי המחתרת, ובעיקר את **יוסף גלזמן.** התנגשות גדולה הייתה גם בפרשת הסגרתו של **ויטנברג,** מפקד המחתרת לגרמנים.

ב-21 ביוני 1943 **פקד הינריך הימלר** לחסל את כל הגיטאות באוסטלנד, את הכשירים לעבודה להעביר למחנות ריכוז ואת האחרים לרצוח. ב-4 באוגוסט, ב-24 באוגוסט וב-1-4 בספטמבר 1943 נעשו בגטו 1 אקציות ובהן נלקחו יותר מ-7,000 גברים ונשים כשירים לעבודה ונשלחו למחנות ריכוז שבאסטוניה.

בעת אקציית הגירוש לאסטוניה, קרא פ.פ.א.ו. לתושביו לא להתייצב לגירוש ולפתוח במרד. תושבי הגיטו לא נענו לקריאת הפ.פ.א.ו. בהאמינם – כפי שאכן היה אמת – שהגירוש הוא למחנות עבודה לאסטוניה, ולא לגיא ההריגה בפונאר, כטענת אנשי הפ.פ.א.ו.

ב-1 בספטמבר לפנות ערב אירעה התנגשות בין הכוחות הגרמניים שסרקו את הגטו ובין אנשי המחתרת. בקרב היריות **נהרג יחיאל שיינבוים,** מפקד קבוצה שהצטרפה לפ.פ.א.ו. ושמה "קבוצת המאבק של יחיאל".

כדי למנוע המשך ההתנגשויות ומתוך חשש שקרב בין המחתרת ובין כוחות הגרמנים יביא לידי חיסול מוחלט של הגיטו, **הבטיח גנס לשלטונות להעמיד לרשותם את**

מכסת היהודים שנדרשו למשלוח לאסטוניה בתנאי שהם יוציאו את כוחותיהם מהגיטו. הגרמנים הסכימו, ובכך נמנע המשך ההתנגשויות בתוך הגיטו.

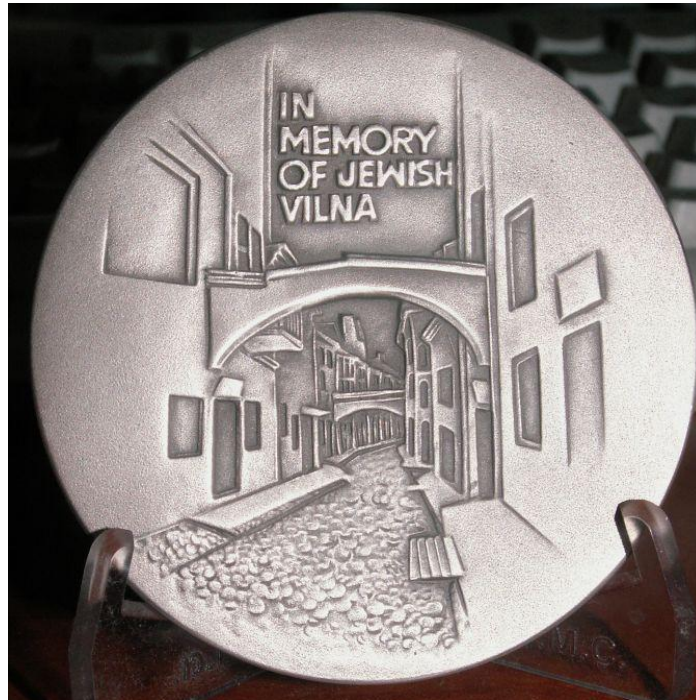
אחרי הגירושים לאסטוניה נשאר בגיטו כ-12,000 תושבים. ב-14 בספטמבר נקרא גנס לגסטפו, ושם רצחוהו.

בימים 23-24 בספטמבר 1943 חוסל גיטו ווילנה כליל. כ-3,700 גברים ונשים נשלחו למחנות ריכוז לאסטוניה וללטביה. יותר מ-4,000 ילדים, נשים וזקנים נשלחו למחנה ההשמדה בסוביבור ושם נרצחו.

כמה מאות זקנים וחולים נלקחו לפונאר ונרצחו שם. ויותר מ-1,000 איש התחבאו במלינות [מקומות מסתור מתחת לאדמה] בשטח הגיטו הריק מתושביו, ובחודשים שאחרי חיסול הגיטו נתפסו ברובם המכריע. כמה מאות אנשי המחתרת יצאו ליערות. כ-80 אסירים יהודים הוחזקו בפונאר והועסקו בפתיחת הקברים ובשריפת גוויות הנרצחים. בימים 2-3 ביולי 1944, עשרה ימים לפני שחרור ווילנה, נלקחו היהודים ממחנות העבודה שבעיר לפונאר ונרצחו שם. כ-150-200 יהודים הצליחו לברוח לפני החיסול ולהינצל.

ב-13 ביולי 1944 שוחררה ווילנה. לאחר השחרור התקבצו בעיר כמה מאות ניצולים. **מתוך כ-57,000 יהודי ווילנה שהיו בשלטון הנאצים ניצלו כ-2000-3000 יהודים, שליש מהם ביערות והאחרים במחנות באסטוניה ובגרמניה וכן במקומות מחבוא ובאמצעות ניירות אריים.**

* * * * *

מטבע זיכרון ליהדות וילנה. המטבע הוטבע ע"י בית לוחמי הגיטאות

הקמת המחתרת היהודית בגיטו

ארגון הפרטיזנים המאוחד הנקרא בידיש: פֿאַראַייניקטע פֿאַרטייאַנער אַרגאַניזאַציע, בראשי תיבות: פ-פ-א, FPO היה ארגון מחתרת יהודי אנטי-גרמני שפעל בגיטו ווילנה. הארגון איחד בתוכו יהודים קומוניסטים, בונדיסטים וציונים.

בחודש דצמבר 1941 התקיימה ישיבה של הנהגת ה"קואורדינציה" של תנועות הנוער החלוציות במנזר האחיות הבנדיקטינות. המנזר בראשות **אנה בורקובסקה**² נתן להם מקום מסתור.

² **אנה בורקובסקה** הייתה נזירה דומיניקנית ואם מנזר ליד ווילנה. בסוף 1941 הסתירה בורקובסקה במנזרה 17 חברים בתנועות החלוציות-ציוניות. היא ביקשה מהם להישאר במנזר, אך אלה, ביקשו לשוב לגטו כדי להילחם בגרמנים. בורקובסקה ביקשה גם להיכנס לגיטו כדי להיות עם היהודים, אך נוכח התנגדותו של קובנר לכך, הסתפקה בהברחת כלי נשק למחתרת בגטו. בספטמבר 1943 אסרו הנאצים את בורקובסקה וסגרו את המנזר. בשנת 1984 הוענק לבורקובסקה **אות חסידת אומות העולם על ידי יד ושם**.

החברים בישיבה זו ביטאו את היסוסיהם ולבטיהם כאשר לנגד עיניהם נרצחים רבים מבני עמם.

בפעם ראשונה, בישיבה זו, **הועלה הרעיון שיש להתגונן בנשק!** את הרעיון העלה **אבא קובנר**³.

בסיום הישיבה קיבלו את ההחלטות הבאות:

- א. להוציא כרוז אל נוער הגיטו.
 - ב. להחדיר אידיאה חדשה זו לגיטאות אחרים ובמיוחד לוורשה.
 - ג. לשוות אופי אחיד לעבודת התנועה לאור רעיון המרי, לשכנע בצדקת עמדתנו.
 - ד. להקים תנועה בביאליסטוק.
- ברחוב סטראשון 2 בוילנה מתכנסת חבורה של 150 צעירים ומקשיבה לדבריו של אבא קובנר. הוא מקריא את הכרוז שחיבר גם בעברית וגם באידיש. [34]

במשפט אייכמן הציג קובנר את הכרוז וקרא אותו פעם נוספת בפני בית המשפט בירושלים. תחילה, **לשתי שאלות שנשאל ע"י בית המשפט לגבי חיבור הכרוז:**

"ש. התארגנה מחתרת וקראה את הנוער היהודי בוילנה להצטרף לשורותיה. זהו הכרוז הראשון, כמדומני שהוא בכתב ידך.

ת. כן. זהו כתב ידי.

ש. זהו הכרוז הראשון שהוצא בוילנה? פה כתוב על העטיפה: - -

³ **אבא קובנר** היה בין מקימי המחתרת פ.פ.א.ו - ארגון הפרטיזנים המאוחד שהוקמה בגיטו ווילנה, בחודש ינואר 1942. לאחר הירצחו-מותו של יצחק ויטנברג מפקד המחתרת, התמנה קובנר במקומו. היה גם מראשי חבורת "הנקם", שניסתה לנקום בנאצים לאחר השואה. קובנר נולד בשנת 1918 בעיר הנמל סבסטופול שבחצי האי קרים באוקראינה. למד בגימנסיה העברית "תרבות" שבווילנה והיה ממנהיגי תנועת "השומר הצעיר". בתחילה הסתתר עם 16 חברי השומר הצעיר במנזר האחיות הדומיניקניות שבפרברי העיר. לשבע מהנזירות שהסתירו אותו ואת חבריו, בהן אנה בורקובסקה, הוענקו אותות חסידי אומות העולם. תוך זמן קצר שב לעיר והיה עד לאקציה הראשונה ב-2 בספטמבר ולאסוף היהודים לעבודות כפייה. משאפסו הסיכויים להילחם במרד כללי, יצא אל היערות שבסביבת וילנה והצטרף עם חבריו לתנועת הפרטיזנים היהודיים. ב-23 בספטמבר 1943, יום חיסול הגיטו, בראש קבוצת צעירים ליערות רודניקי שבקרבת ווילנה והצטרף לתנועת הפרטיזנים היהודיים.

ת. זהו כרוז המרד הראשון לא רק בוילנה. תרשה לי לקרוא אותו. אני אנסה לקרוא אותו ישר בעברית. הוא כתוב אידיש, אם כי זכור לי שהמקור כתבתי בעברית, אחר כך בעצמי תרגמתי זאת לאידיש. הוא הופץ בהדפסה. [קורא את הכרוז]:
"אל נלך כצאן לטבח, נוער יהודי. אל תאמינו למוליכים אתכם שולל. מ-80,000 יהודי ירושלים דליטא נשארו רק 20,000. לנגד עינינו נקרעו מאתנו הורינו, אחינו ואחיותינו. היכן מאות הגברים שנחטפו לעבודה בידי החוטפים הליטאים? היכן הן הנשים העירומות האלה שהוצאו בליל - האימים של הפרובוקציה? היכן היהודים מיום הכיפורים? היכן אחינו מהגיטו השני.

מי שהוצא דרך שערי הגיטו לא יחזור עוד. כל הדרכים מובילות לפונאר ופונאר היא מוות. מיואשים קרעו מעיניכם את האשליה. ילדיכם. בעליכם - אינם עוד. פונאר איננה מחנה עבודה. כולם נורו שם.

היטלר זמם להשמיד את כל יהודי אירופה. על יהודי ליטא יצא להיות גורלם בתור הראשון. אל נלך כצאן לטבח.

אמת נכון: אנו חלשים וחסרי-מגן, אבל התשובה היחידה לרוצחים היא-התגוננות. אכן, מוטב ליפול כלוחמים בני-חורין מאשר להיות בחסדי מרצחים. להתגונן, להתגונן עד נשימתנו האחרונה. השגיחו".

1.1.42 גטו וילנה. [35]

קורצ'אק מספרת: לאחר שקובנר הקריא את הכרוז שיופץ לבני הנוער הייתה דממה מוחלטת ואחריו פרץ זרם של רגשות. כולם שרו את השיר הבא בשפת היידיש. להלן תרגומו:

לא עוד ירגיש אדם,
לא עוד יחשוב, כי אם שר הוא, שר בכל כוחו,
כאילו אמר להגיר לתוך המילים את דמו שלו מאשר לגווע, מוטב.
למות מתוך גבורה, הלסכין לפשוט צוואר?
לא! לעולם לא!

אל נא יפרוש כל אחד לפינתו עם כאבו,
כל עוד ינצנץ ניצוץ אחד,
עוד מוכרח להגיה אור! [36]

חברי המחתרת היו מתכנסים מעת לעת ומביעים את דיעותיהם ומבררים את דרכם. לחברי המחתרת היה ברור שהם לא יוכלו לנצח את הגרמנים. הם נלחמים למען הכבוד היהודי ואינם יוצאים ליערות כדי להצטרף לפרטיזנים, מכיוון שזו יציאה אגואיסטית. ביציאתם ליערות הם יצילו רק את עצמם, מחד, ויפקירו את בני משפחותיהם ואת יושבי הגיטו, מאידך.

את הדברים הללו ביטא **אבא קובנר** באחת ההתכנסויות של המחתרת: "עוד קשה לי עתה להסביר, על שום מה שותת דם ווילנה ולעומתה רוגעת ביאליסטוק בשלוחה. על שום מה אירע כך ולא אחרת. דבר אחד ברור לי: ווילנה אינה ווילנה בלבד. פונאר אינה אפיזודה. השיין הצהוב אינו המצאתו של האורט-קומנדאט המקומי. זוהי שיטה מושלמת. עומדים אנו כאן בפני שיטה מחושבת היטב. שלעת עתה סמויה היא מאתנו.

כלום יש מנוס ממנה? לא. אם שיטה עקבית כאן, **ברייחה ממקום למקום אינה אלא אשליה**, וככל אשליה – נפסדת. שהרי מי יימלט מגטו ווילנה לביאליסטוק או וורשה? הווה אומר – בני אדם צעירים, זריזים וחסונים יותר. ובעיר האחוזת להבות ישתתירו החלשים, הזקנים, הילדים. אך בבוא האסון גם לשערי אותן הערים, בהן יחוש לו הנוער שלנו מפלט – ימצא אותו כשהוא כבר שבור ברוחו, גדוע שורשים, בלתי מוכן ונבוך.

אכן חייבת תשובתנו הראשונה להיות: **אין מנוס במנוסה!**

כלום קיימת אפשרות של הצלה? – אם גם אכזרי הוא להשיב, חייבים אנו ליתן את התשובה – **לא, אין הצלה!** ותשובתנו בדין שתהא ברורה יותר: ליחידים, לעשרות ומאות – שמא, לעם, למיליוני יהודים בעול הכיבוש הגרמני – אין הצלה.

האם יש מוצא? – כן, מוצא קיים: **מרד והתגוננות מזוינת.**

זהו המוצא היחידי, מוצא של כבוד לעמנו. מוצא זה חייבים אנו להבין בשלמותו. בדעה צלולה, בלב עמוק. בכל החושים – במלוא ישותנו...

היאבקות כאן בגטו יש רק משום הפגנה ולנו אין כל תמיכה. אנו לכשעצמנו חלשים וחסרי-מגן. לעומת זאת, רב כוחו של האויב. בתנאים אלה אין כל סיכויים להיאבקותנו, והוודאות שנספה כולנו היא ריאלית. וזו – אינה יכולה לשמש מטרה לנו כתנועה...

שאלו כאן, כיצד יכולים אנו להתנגד והכוחות אינם שווים – עד כדי טראגיות. אין תקווה לנצח. אין סיכויים לקרב של ממש. התנאים בגטו שלנו הם כאלה, שכל ניסיון יושם לאל בעודנו באָבו. אבל המעשה אינו יכול להיות מותנה במתן תשובה לשאלה זו. עיבוד התוכנית הוא התנאי. היא תקום. דרך ההוצאה לפועל תימצא לנו. העיקר הוא: כיצד יכולים אנו שלא להתגונן! כדי ללכת בדרך זו צריך להתאזר בהרבה גבורה, הקרבה, אמונה.

המעשה שאנו עומדים לעשותו, אינו מעשה של ייאוש. לא כלו כל הקיצין. אובייקטיבית ייתכן שכך ייפול הדבר, אבל אנו נתבעים היום לבחירה המוחלטת.

קשים התפקידים שלפנינו. ראשית דבר, חייבים הננו להשליך כל אשליות, להחדיר את הכרת המצב בנו ובזולתנו, לרדת לעומקה של הסכנה. לעורר בנועור, שהנהו אחר האקציות רצוף ואובד עצות, אמונה בכוחות עצמו, לחנך לגאווה לאומית ומשטמה כלפי האויב ואח"כ להורות את הקרב. להיאבק כחברה מאורגנת.

אור גדול ייגה בנו שלתוך אופל זב-דמים זה תחדור ההכרה, **שאנו הננו אדוני המוות. אז יהא שחר אף לחיינו.**

שואלים אתם: ומה יהיה אם ההמונים לא יבינו לרוחנו? איני יודע. אולם ברור לי: **אנחנו לא נלך כצאן לטבח!**" [37]

* * * * *

לאחר שנרצחו למעלה מ-48,000 יהודים בפונאר – גיא ההריגה של יהודי ווילנה, החליטו צעירים מהגיטו לצאת במאבק כנגד הגרמנים. נערכה פגישה ראשונה בין

חברי השומר הצעיר ונציגי הרביזיוניסטים – יוסף גלזמן, ובמקביל התנהל מו"מ עם נציגי הקומוניסטים בגטו: איציק ויטנברג, חינה בורובסקה וברל שרשניבסקי.

ב-21 בינואר 1942 בשעות הערב התקיימה ישיבה בחדרו של יוסף גלזמן והשתתפו בה: איציק ויטנברג, אבא קובנר, יוסף גלזמן, חינה בורובסקה, ניסן רזניק ופרוכט.

הייתה זו ישיבה היסטורית ובה הוחלט:

א. להקים ארגון לוחם מזוין שיפעל במחתרת בגטו ווילנה. בארגון זה ייכללו כל ההסתדרויות המיוצגות פה, תוך שאיפה לאחד את כל הכוחות המאורגנים שבגטו.

ב. עיקר מטרתו של הארגון הוא – הכנת התנגדות מזוינת המונית נוכח כל ניסיון של חיסול הגיטו.

ג. התגוננות היא מעשה לאומי: היאבקותו של העם על כבודו.

ד. הארגון שם לו גם כמטרה: ביצוע סאבוטז'ה ומעשי חבלה בעורפו של האויב.
ה. הארגון הלוחם שבגטו ווילנה מצטרף בפועל לשורות הפרטיזנים הלוחמים בעורף ומסייע בידי הצבא האדום במלחמה המשותפת בפולש הנאצי.

ו. הארגון יחדיר את רעיון ההתגוננות לשאר הגיטאות ויקשור קשרים עם כוחות לוחמים מחוץ לגיטו.

ז. פעולתו של הארגון תרוכז על-ידי מפקדה שבראשה יעמוד המפקד הראשי של הארגון. המפקדה כוללת 3 חברים. נבחרו: איציק וויטנברג, יוסף גלזמן ואבא קובנר. למפקד הראשי – איציק וויטנברג.

הארגון ייקרא בשם פ.פ.א (פאראייניקטע פארטיזאנער ארגאניזאציע)

אנשים היגו את שם המחתרת: א-פ-או [38]

הארגון הוקם, אולם בתחילה נשק לא היה מצוי בידיהם. הם ידעו היטב שניצחון לא יהיה בידיהם. עצם המרידה היא שמירה על הכבוד היהודי. הדברים באו לידי ביטוי בעת שחברי המחתרת קיימו את ליל הסדר בגטו **ואחד החברים אמר את הדברים הבאים:**

"ככל יהודי בליל-הסדר, נוטל הנני רשות להקשות קושיה זו לעצמי ולכל המסובין כאן: מה נשתנה? במה נשתנה אנו משאר היהודים, במה נשתנה אנו מחברינו שעונו בידי המרצחים – שגוויותיהם מתגוללות בקצווי-ארץ ודמם השפוך מרתיח ואינו יודע מנוחה וגאולה?

אני מקיש ומתרץ לעצמי:

אכן, אכן נהא שונים. אם אנו ניפול – תוך קרב ניפול. בני חורין ומותנו יקרא גאולה לאותו דם הקורא לנקמה.

- - פסח – אף חג דמים. ים גדול של דם יהודים שפוך מעלה, לפנינו מצה זו צחורה וחגיגית, שעל גבי שולחנותינו. פעמים אינך רואה את צחרותה ודומה עליך שסמוקה היא, כאילו טבלה בדמנו.

ואני מוסיף ומקשה: היש הבדל כלשהו בדמים שהוגרו? ומשיב אני: כן. חשוב היכן נשפך הדם.

מהאלפים שהושמדו ומצאו קברן המשותף בהרי פונאר, לא ישתיר כלום, פרט לזיכרונות דמים, לקח טראגי, דווי, ופצע עמוק שאינו מגליד בלבו של העם. הואיל והנופלים נפלו על אדמת נכר".

אותו דם שנשפך שם על-ידי חברינו, מטייב את הקרקע, ניגר אל תוכה ונשאר בה עד עולם. ולימים צצים ממנה חיים חדשים, פורחות יצירות חדשות. וכך מתגלגל המוות בחיים". [39]

הארגון צומח לאטו ומגייס כוח האדם נוסף הבאים מכל הקשת הפוליטית: חברי השומר הצעיר, רביזיוניסטים, ציונים וקומוניסטים. הם היו צעירים נלהבים, בעלי רמה אנושית גבוהה המזדהים עם מטרות הארגון.

במשך הזמן, הצליחה המחתרת להבריא נשק ורימונים לתוך הגיטו. תחמושת זו נגנבה ממחסנים של הצבא הגרמני.

המחתרת מתפתחת ומקיימת הכשרה צבאית לחברי המחתרת. מתקיים מבנה ארגוני מסודר.

ב-8 ביולי 1942 ביצע ה-פ.פ.א.ו. פעולת חבלה ראשונה. המחתרת הניחה מוקש במסילת הברזל ע"י וילייקה החדשה הסמוכה לווילנה. הרכבת הגרמנית שהובילה

תחמושת התרסקה. היה זה מעשה אמיץ לב מכיוון שבוצע באזור שבו נמצאים חיילים רבים מהצבא הגרמני.

הגרמנים היו בטוחים שפרטיזנים פולנים ביצעו את החבלה. הם לא העלו במחשבתם שזו פעולה של יהודים, שהרי היהודים הם חלשים. גטו ווילנה נוצח. רק עם בן-חורין יכול לבצע זאת ולכן הם חשבו רק על הפולנים. תוצאות פעולה זו העלו את המורל של חברי ה-פ.פ.א.

ב-8 ביולי אסף יצחק ויטנברג, מפקד המחתרת את כל נציגי הזרמים שהשתייכו למחתרת ואמר להם שהמבצע שבוצע הוא חשוב מבחינה פוליטית ומוסרית **וכך אמר:**

"זהו מעשה חבלה פרטיזאני בעורף, שגרם לאויב הפסדים. הגרמנים, שחשו עצמם בטוחים בתכלית במקומותינו המרוחקים כל-כך מן החזית [יוני-יולי 1942], ניתנה להם הזדמנות להיווכח שהעורף אינו שלו כל כך, שמצוי כאן כוח מאורגן שיילחם במחתרת.

נודע לנו, שהגרמנים חיזקו משמרותיהם בקו המסילה. כל חייל שהם נאלצים להשאירו כאן בלי לשלחו לחזית, מחליש כוחם ומקרר קיצם.

הערך הפסיכולוגי שבמבצע: החייל הגרמני נוסע לחזית, הבטוח בניצחון הקרוב ובחוסר-האונים של האויב, נתקל כאן, בראשית דרכו, במעשה חבלה מאורגן ומתחוויר לו, שכל האמונה וביטחון, בהם הלעיטוהו - יסודם בשקר".

ויטנברג ממשיך בדבריו על יכולתו המבצעית ועל כושר עמידתו של ה-פ.פ.א. ואומר: "לגבי פ.פ.א. ולגבי כל אחד מאתנו, יש חשיבות מרובה במבצענו זה. הוא הוכיח לנו את כוחנו, הורה לנו, שיש לאל-ידינו להחליט ולהוציא לפועל על-אף כל הקשיים, ולרשותנו עומדים אנשים המוכנים למסור נפשם על עניינו בכל עת ובכל שעה. אך החשוב מכל, שיותר לנו יום זה, תהי ההכרה והביטחה, שהיינו לבני-חורין, אנשים לוחמים, שהאויב לא הצליח לשבור רוחנו. הכרה זו תהא לנו בת-לוויה בהמשך עבודתנו, בימים קשים שעתידים לבוא". [40]

אלפי יהודים יצאו למקומות עבודה אצל הגרמנים. יהודים עבדו גם במחנה רכב ממונע ובמפעלי תעשייה. זו הייתה הזדמנות פז לחבל במסמכים וכלי נשק של הגרמנים.

קורצ'ק מתארת, כיצד נעשו פעולות החבלה:

"טבקה גלפרן הועסק בדואר השדה של הגרמנים. הוא הוביל את הדואר הצבאי וחבילות מזון מהדואר לרכבת. בעת העברת הדואר הוא שם חומצה גפריתנית לתוך החבילות ששוגרו לחזית. הוא היה פותח חבילות קטנות ומוציא מתוכם מצרכים וממתקים. 'יבול' זה היה מחלק לילדים בגטו שסייע להם להשקיט את רעבונם. הוא גנב מסמכים צבאיים והעבירם למחתרת. הוא הצליח להשחית מאות חבילות מזון ואלפי מכתבים. לא היה די בכך, הוא גם חיבל ב-8 כלי רכב כאשר הוציא ברגים מתוכם וכתוצאה מכך כלי הרכב יצאו מכלל שימוש".

"לייבקה דיסטל, נער בן 17 שידע את מקצוע המסגרות. בעת שהגיע לעבודה במפעל שבו עבד הוא שם לב למיקומם של תותחים אנטי-אוויריים שיוצרו במפעל. היה בחור כשרוני ובעל כישורים טכניים מעולים ולכן הצליח מאפריל עד יולי 1942 לחבל ב-43 בריחים של התותחים שהוציאו אותם מכלל שימוש. נוסף על כך גנב תחמוש מהמפעל והבריח אותם לתוך הגיטו". [41]

קורצ'ק מביאה תיאורים נוספים של מעשי חבלה שבוצעו ע"י יחידים באתרי העבודה של הגרמנים.

החבלות, היו מטרות משניות של הפ.פ.א.ו. ב-4.4.1943. לאחר שנודע בגטו על הרציחות שהתקיימו בפונאר, נכתב תקנון קרבי ל-פ.פ.א.ו שמחברו היה אבא קובנר. תוכן המסמך היה על דעת כל חברי המפקדה. בתקנון זה ניתן לראות מה היו המטרות המובהקות של ה-פ.פ.א.ו. להלן קטעים מהתקנון:

1. כללי

1. המערכה שעומדים אנו לחוללה, תהא אבן-בוהן של איש פ.פ.א.ו. וכושר האינדיבידואלי של כל לוחם להחזיק מעמד.

2. יהא עלינו להיכנס לקרב אחר מתיחות-עצבים קשה, באווירה של פאניקה, אחר תבוסות קשות שייתכן וינחול הפ.פ.או., עוד ערב הקרב.
3. חייב לוחם פ.פ.או. שלא לאבד בתנאי הקרב הקשים את צלילות המחשבה, להיות מעוין בפעולתו ועשוי ללא חת.
4. כל יחידה, מפקדה ולוחמיה חייבים להתאמן לקראת המערכה הצפויה ע"י שיסגלו לעצמם ככל האפשר את תמונת-הקרב העלולה להתחולל, שמכוח התדהמה לא יתמוטט האיש, שלא ירה מעודו, בבוא שעת טבילת-האש הראשונה.
5. הדבר יושג ע"י אימונים ומחשבה אישית בלתי-פוסקת, שתצייר מראש ובפרטות כל סיטואציה אפשרי, שייתכן ויועמד בה ברגע של קרב.

בהמשך התקנון מפורטים פעולות הגיוס, פעולות עצמאיות, ההזדיונות ומפקדת משנה.

בעקבות כתיבת התקנון התעוררו שאלות בקרב חברי במחתרת. בתקנון הועלו השאלות וגם ניתנו התשובות.

שאלה א: כיצד יפעל הארגון במקרה של השמדה חלקית?

1. ארגון פ.פ.או. ייכנס לקרב בשעה שתהא צפויה סכנה לקיום הגיטו בשלמותו.
2. ייתכן ובגטו ייערכו אקציות חלקיות בעלות אופי "מקומי", שיעלו בחייהם של יחידים, עשרות או מאות.
3. עמדתנו היא שראויים חיי כל יהודי, שיגנו עליהם וסור להפקירם בידי המרצח ללא התנגדות.
4. אך פ.פ.או., שאינו כוח צבאי גדול, היכול להתחיל במלחמה גלויה באויב, לא יפתח במערכה ובהגנה על יהודי בודד.
5. פ.פ.או., שהינו גרעין כוחו הלוחם של היישוב היהודי שעוד שרד [לא בוולנה בלבד], יכול, בפעולה מוקדמת מדי, להביא לידי השמדתו בטרם-מועד, בהשאירו ע"י כך את הגיטו ללא כוח התגוננות, מבלי הנושא היחידי של הקרב, שאותו מהווה פ.פ.או.

6. אי לכך היה הציבור היהודי דן אותו כפרובוקאטורים והיינו באים לידי מלחמת אחים.
7. אך במידה שפעולה בטרם מועד כמוה כקלות דעת, הרי פעולה שלאחר-מועד, כמוה כפשע.
8. פ.פ.או. ייכנס לפעולה בשעת אקציה שלפי ההערכה תיחשב כהתחלת הקץ.
9. את מועד הפעולה תקבע המפקדה בהעריכה את המצב ובהתאם לידיעות שבידיה.
10. תחמושתנו הבלתי-מספקת מצדיקה את העובדה שאין פ.פ.או. יכול לפעול בכל-עת ואולם מצב זה אינו יכול להצדיק הימנעות מקרב בשעה שתהא צפויה סכנה לקיומו הכללי של הגטו. בשעה זו חייבים אנו להיאבק בכל נשק שבידנו, ואפילו מחוסרי נשק – בידינו בלבד.

שאלה ב: מה יעשה הלוחם שעה שישתייר בקרב לבדו, ללא כל סיכויים?

11. בהיותו נתון במצב כזה כתוצאה מקרב, יכול וחייב הלוחם המבודד – לסגת.
12. אם יהיו עוד בנמצא קבוצות לוחמות – חייב הלוחם להבקיע לו דרך אליהן, בכל מחיר, לעמדותיהן הלוחמות ולהצטרף אליהן.
13. אם לא יהיו בנמצא קבוצות לוחמות – חייב הלוחם לשמור על חייו ככל שתשיג ידו.
14. על אף הכוונות ליפול בקרב. אין מטרתו של פ.פ.או. ליפול בקרב על עמדתו האחרונה של הגיטו.

שאלה ג: מטרת הקרב מהי? (תכליתו הסופית?).

15. מטרתו של פ.פ.או. היא התגוננות, מאבק והצלה.
16. דברים אלה אין פירושם, כי האדם שיראה את הכוחות הבלתי-שווים והנשק המועט שבידו, יוותר לכתחילה על הקרב.
17. הימנעות מן המערכה בשעת מצב קרבי מסיבות כלשהן (נשק בלתי-מספיק, חוסר סיכויים וכיוצא באלה) כמוה כבגידה.

שאלה ד: וכי אין ללכת ליער לאלתר?

18. לאו. הרצון ללכת ליער לאלתר, מוכיח אי-הבנה של פ.פ.או.

19. האידיאה של ארגון הפראטיזאנים היהודים, היא לאומית-חברתית. לארגן את מאבקם של היהודים ולהגן על חיינו וכבודנו.

20. הליכה ליער בשעה זו מתפרשת כבקשת מפלט אישי, הצלה עצמית כשם שהמחבוא ב"מלינה" [מקום מסתור מתחת לאדמה] משמעו בקשת הצלה אינדיבידואלית.

21. אנו נלך ליער אך ורק כתוצאה של קרב. לאחר שנבצע את משימתנו – ניקח עמנו מספר רב ככל האפשר של יהודים ונבקיע ליער, במקום שם נמשיך במאבקנו עם הכובש המרצח, כחלקה הבלתי-נפרד של תנועת הפארטיזאנים הכללית.

22. אך ורק כתוצאה של קרב והודות להתנגדותנו נוכל להציל אתנו המוני יהודים.

שאלה ה: המותר להסתתר ב"מלינה"?

23. לאו! תשובה זו ניתנה כבר בכל החומרה בתוך התקנון. ההליכה ל"מלינה" היא, בכל התנאים – בגידה.

חתומים על התקנון חברי המפקדה

ליאון (איציק ויטנברג)
המפקד

אורי (אבא קובנר), **משה** (אברהם חבויניק),
אברהם (יוסף גלזמן), **חיים** (ניסן רזניק) :

4 באפריל 1943 בגיטו ווילנה [42]

Ghetto Fighters' House

יידן צום באוואפנסן ווידערשטאנדן

די דייטשישע און ליטווישע הענקער זיינען אנגעקומען צו די סויערן
פון נעמא, זיי גייען אונדז אויסמארדן, מי'וועט אונדז באלד פירן
מחנות וויין פון סויער.

אזוי האט מען געפירט אין די הונדערטער יום-כפור,
אזוי האט מען געפירט בעת די ווייסע, געלע און ראזע שיינען.
אזוי האט מען ארויפגעפירט אונדזערע ברידער, שוועסטער, פאטערס
מוטערס, אונדזערע קינדער.

אזוי האט מען ארויפגעפירט אונדזערע צענדליקער פליכטער
צום טויט.

אבער מיר וועלן ניסן זיין
מיר וועלן ניסן לאזן זיך פירן ווי בהמות צו דער שחיטה.

יידן צום באוואפנסן ווידערשטאנדן
גלויבט ניסן פארפירערשישע פארזיכערונגען פון די מערדער, גלויבט ניסן
די רייד פון פארקער, ווער עס ווערט ארויסגעפירט פון נעמא-סויער
איינער איז זיין וועג - פאנאר, און פאנאר איז סויער.

יידן מיר האבן ניסן וואס צו פארלירן.

דער טויט וועט סיי ווי קומען, ווער גלויבט נאך אין צעט, אז ער וועט
בלייבן לעבן ווען דער מערדער טוט סייסטעמאטיש אונדז אויסמארדן.
דעם הענקערס האנד זעט יעדערן דערנאך, באהעלפעניש און מחלונות
זועלן ניסן ראטעווען דעם לעבן.
פאר סיטן באוואפנסן ווידערשטאנד קענען מיר ראטעווען אונדזער
לעבן און כבוד.

ברידער, בעסער פאלן קעמפן נדיק אין
נעמא איידער ווערן געפירט ווי שאף און פ
פאנאר.

און זייס וויסן: אין נעמא איז פאראן אן ארגאניזירטער יידישער
כוח, וועלכער וועט מיט געווער אין האנטאזיך אנטגענשטעלן.
שטייט אויף צום באוואפנסן ווידערשטאנד.

באחאלט זיך ניסן אין "סלינות", איר וועט סייזוי זאל מיין אריין-
מאלן אין מערדערס הענט.
יידישע האסן

ארויס אין גאסן

פאר וועמען טוועט מעלען געווער, זאל פאסן א האק,
ווער סתם ניסן קיין האק, זאל אנעמאן אן אייזן א שטעקן.

- פאר אונדזערע דערסארדעסע קיינער,
- פאר אונדזערע עלטערן,
- פאר פאנאר,
שלאגט די מערדערן

אף יעדער גאס, אין יעדן חויף, אין יעדן צימער, אין גאס און אויס
אויסערן נעמא,
שלאגט די הינסן

יידן, מיר האבן ניסן וואס צו פארלירן. אויב ראטעווען דאס לעבן
קענען מיר נאר הארגענדיק די מערדער,
זאל לעבן די פרייהייטן זאל לעבן דער באוואפנטער ווידערשטאנדן
די מערדערן

שטאב
פון דער יידישער פארייניקטער
פארטיזאנער ארגאניזאציע (פ.פ.א.)
אין ווילנע נעמא,
1 סעפטעמבער 1948

כרוז של ה-פ.פ.א. - "ארגון הפרטיזנים המאוחד" בגיטו ווילנה.
הכרוז כתוב ביידיש וקורא למאבק מזוין בגרמנים. הופץ ב-1 ביולי 1943 [1]

**רביעי מימין בשורה האחורית: אבא קובנר. שלישית מימין בשורה האחורית: רוזקה קורצ'ק.
ראשונה מימין בשורה האחורית: ויטקה קמפנר (לימים רעייתו של קובנר) [2]**

**הפרטיזנית רחל רודניצקי עם עוד פרטיזנים חמושים
ברחובות ווילנה בעת השחרור - 1944 [2]**

המאבק בין גנס, ראש הגטו לבין המחתרת - פ.פ.או

לפני תיאור המאבק בין שני הגופים החשובים היודנראט וה-פ.פ.או. ראוי לציין שה-פ.פ.או לא נאבק על השלטון בגיטו ולא שאף למלא את מקומו של היודנראט אלא אם יגיע יום חיסול הגיטו, תיכנס המחתרת למאבק כנגד הגרמנים.

למחתרת לא הייתה ביקורת על התנהלות היודנראט בגיטו באמצעות מחלקותיו שנתנו שירותים לציבור היהודי ולא על האידיאולוגיה של הגברת העבודה למען הצלת חיים.

גנס אפילו אמר שביום פקודה, ביום שבו הגרמנים יחליטו על חיסול הגיטו הוא יצטרף למחתרת.

בשנת 1943 התגברה רכישת הנשק ע"י המחתרת ויציאת צעירים ליערות. במאי 1943 תפסו הגרמנים יהודים שהבריחו נשק. משטרת הביטחון הגרמנית הזהירה את גנס מההשלכות החמורות שעלולות להיווצר בעתיד אם רכישת הנשק תימשך. גנס חשש מאד לקיומו של הגיטו בגלל רכישת הנשק של המחתרת.

ב-15 במאי 1943 כינס גנס את הבריגאדירים והשוטרים ואמר להם את הדברים הבאים:

"הזמנתי אתכם לכאן, גבירוטיי ורבותי, על מנת להשמיע באוזניכם את הדברים הבאים: הייתי בימים אלה בגסטאפו ושוחחתי עם ראש ה-ס.ד דיברתי עמו על אקדחים. חייב אני לומר לכם שאין הוא שוטה כלל. הוא אמר: 'הגיטו נחוץ מאד מבחינה משקית, אבל אל תסתכנו כמו טיפשים ואם תעמוד על הפרק שאלת הביטחון, מחה אמחה אתכם. ואפילו יהיו בידכם 30, 40 או 50 אקדחים – גם אז לא תוכלו להיוושע, אלא רק תחישו את השואה'.

לשם מה הזעקתי אתכם? משום שהיום שוב אסרו יהודי שרצה לקנות אקדח. איני יודע עדיין כיצד יסתיים העניין... אפשר שייקחו את כל הזקנים... או את הילדים... עיינו בדבר והחליטו, אם אומנם כדאי כל זה! לאלה, שמחשבתכם שקולה ובריאה, יש רק תשובה אחת: אין הדבר כדאי!". [43]

מנקודת מפנה זו, **התחיל המאבק בין גנס למחתרת** [אביב 1943]. גנס התחיל בפעולות כנגד המחתרת הוא הקים כוח מיוחד במשטרה היהודית שתפקידה היה לאתר מחסני נשק של המחתרת ולהחרימם.

פ.פ.או חששה שגנס מנסה לחסל אותה ולכן הם החליטו להשיב מלחמה שעה כנגד גנס והחליטו, שאם גנס ישתמש בכוח גם הם יפעילו כוח כנגדו כולל הפעלת נשק. במקביל התעוררה מחלוקת נוספת בעניין יציאה ליער אל הפרטיזנים.

חשוב לציין, שבמשך המלחמה הועברו לוילנה פליטי מחנות ושרידי גיטאות שחוסלו ע"י הגרמנים. היהודים שהועברו נקראו ה"פרובינצור" [מלשון פרובינציה]. הם לא זכו לכל מעמד בגטו. לא קיבלו אישורי עבודה.

הייתה בעיה של מציאת דיור הולם. הם חיו בתנאים בלתי אנושיים. בגלל מעמדם הרופף כתושבים בלתי-לגאליים החליטה מפקדת פ.פ.או. לארגנם בפלוגות פרטיזניות ולשולחם מידית ליער. המחתרת חששה שתיערך אקציה והם יחוסלו. היהודים בגטו לא יענו לקריאת המחתרת שיצאו לקרב וילחמו למענם-להגנתם, מכיוון שליהודים ה"ותיקים" בוילנה לא נשקפת סכנה.

קורצ'ק וחברתה **סוניה מדסייקר** מונו לארגן את אותם יהודים לקראת יציאתם ליער. **וכך קורצ'אק מספרת:**

"עם שחר עזבו 40 צעירים, בני ערים ועיירות שונות את גטו ווילנה בלכתם ליער. משך שבועיים מארגן פ.פ.או. ושולח היערה חמש פלוגות פרטיזניות מזוינות שהורכבו מבני-נוער של ערי השדה. משך שבועיים יצאו 200 צעירים והבקיעו להם דרך ליערות נארוץ' ". [44]

גנס שהתנגד נמרצות כנגד היציאה ליער. סבר שהיציאה ליער מסכנת את יהודי הגיטו. אם יצאו רבים ליער הגיטו יחוסל מיידית.

ביום 24.6.1943 נשא דברים בפני השוטרים היהודים

והנה קטע מדבריו של גנס:

"בעוד חודשים מספר ימלאו שנתיים לקיום הגיטו ושנה וחצי לסלקציה האחרונה שנערכה בידי השוטרים היהודים, ערכוה בני-אדם שהיה להם העוז להישיר מבט, אלה שנעמדו ליד ההגה, כבני אדם בתוך אונייה שוקעת, נקובה וספוגת מים. בני-אדם, שהחיים ציוו עליהם לעמוד ליד ההגה, לעסוק בעבודה השחורה ביותר, אך אין הם מתייראים לעשותה. ועוד זאת: אדם מסוג זה עוזב אחרון את ההגה..."

ניצבה לפנינו שאלה של הליכה ליער. עמדתי היא זו: אני לכשעצמי, רבותי, קלה עלי ההליכה ליער מאשר על כולכם. אף-על-פי שהנני קצין לשעבר חבר 'ברית החייל', שוטר ואינני נמנה על תומכי הבולשביזם – יקבלוני ביתר רצון מאשר את כולכם, לפי שיודע אני מכולכם להשתמש בנשק... אבל אני לא אלך. ולא משום שאיני מפחד.

מפחד הנני דווקא לא פחות מכם ושמה אף יותר, שכן ראשי וראשו של דסלר צפויים יותר לסכנה...

אינני משחק כאן לפניכם. משום-מה לא אלך? משום שעתה השאלה: 1 או 20,000? בינינו לבין עצמנו, מתקיים הגיטו בזכותם של 2,500 גברים צעירים, חסונים. היתר מרקדים סביבם, עד כמה שידנו משיגה לעשות. ועתה תארו לכם, שילכו 500 איש, ובכן, מה יארע אז? שעה שחושב אני על כך, מעמיד אני את עצמי במקומו של נויגבויר [ראש הגסטאפו בוילנה]. אילו הייתי במקומו, כי אז הייתי משמיד במחיה-אחד את הגיטו כולו, לפי שצריך אדם להיות אידיוט בכדי לאפשר לגדל על-ידו חרבה של פרטיזנים.

אבל נויגבויר אינו אידיוט. הוא חכם מכולנו. בשעתו טיפחתי והפיצתי את רעיון הגיטו. והיום מה? כלום יהא רעיוני כלי-שרת בידי הגורסים את היער? יכולים אנו להגיד בבירור שהיער עובד לטובת הגיטו הלויאלי כל זמן שיחזיק מעמד, שאיש לא יוכל לבוא עליו תואנה".

בהמשך דבריו הוא מדבר על פרידה ופרידמן "הנה הגעתי לידי כך, שאלה, שבחברתם הלכתי משך שנתיים, אלה שביצעו מעשה-רב כזה, עבודה שחורה וקדושה כפי שעשינו אנחנו, בגדו בי עתה. כך עשו פרידה ופרידמן בגדו !!!". [45]

פרידה ופרידמן לא היו יחידים אלא היו ראשי קבוצות של שוטרים שיצאו ליער. גנס חשב שהם מנאמניו. עצם יציאתם הייתה "סטירת לחי" למדיניותו.

גנס חשד בגלזמן, אחד מראשי מפקדי פ.פ.א.ו. שהוא יזם את יציאתם ליער וכדי לבלום תופעה זו החליט לעוצרו. ב-25.6.1943 נעצר גלזמן במטרה להרחיקו ולהעבירו למחנה ראשה.

המחתרת לא הסכימה למהלך זה ושחררה את גלזמן. לגנס נודע ששוטרים מהמטרה היהודית סייעו למחתרת בשחרורו.

גנס החליט שלא ייאבק פיזית עם המחתרת. הוא **שאף להידברות** ולכן הזמין את נציגיו לשיחת הידברות, בה העלה את הצורך לשמירת מעמדו והמשטרה היהודית ולכן עליהם להסכים להעביר את גלזמן למחנה ראשה ובעתיד יוחזר לוילנה. הוא איים עליהם, שאם לא יסכימו לדבריו הוא ודסלר יתפטרו מניהול הגיטו ויעביר את האחריות על הגיטו ל-פ.פ.א.ו. המחתרת לא רצתה לדרדר את היחסים עם גנס ולכן הסכימה שגלזמן יועבר לראשה.

היה זה מפגן כוח גלוי של פ.פ.א.ו כלפי מינהלת הגיטו. הציבור היהודי בגטו הצדיק את מעשה המחתרת בשחרורו של גלזמן.

במעשה זה, התברר שהגטו לא יכול להתקיים ללא מינהלת הגיטו **ול-פ.פ.א.ו. אין יכולת ורצון לנהל את הגטו באופן מעשי.** בסופו של דבר, גלזמן חזר כעבור שבועיים לוילנה.

בחודש אוגוסט 1943 הצבא האדום התאושש והתקדם לכיוון מערב וגם לכיוון צפון. מצב חדש זה יצר תקוות בקרב יהודי גטו ווילנה. הנה הצבא האדום מתקרב לוילנה ובמהרה הם ישתחררו מעול הגרמנים.

תיאטרון הגיטו מציג הצגות חדשות ומבקרים רבים נוהרים אליו. באחת ההצגות הושר שיר ע"י השחקן יאשה ברגלוסקי. שיר זה אומץ ע"י יושבי הגיטו, ילדים צעירים ומבוגרים. השיר חובר בשפת היידיש ואלה מילות השיר בתרגום לעברית:

מאות של דורות חיו,
בנו חייהם וקיוו,
עד אשר חרב כזאת מחתה את הכול מעל פני ארץ,
ואותנו הובילו כצאן,
לפי חת, שתיים שלוש.
נתנו שנובל כצאן,
ויש לצעד צליל אחר, כשאתה הולך לאן שמצוים, בלי דעת מה.

אולם אחים, קצב אחר יגיע לאוזניכם עוד מעט,
והללו המתחבאים כעת מפחד יצעדו אתנו לא לבד,
כי אם לפי חת שתיים ושלוש.
יעזבו סמטאות הגיטו,
זקן ונער
ולצעד יהיה צליל אחר,
כי תצעד ותדע לשם מה...

מאבק מזוין בתוך הגיטו בין המחותרת לבין הגרמנים ועוזריהם

ב-1.9.1943 הוקף הגיטו בפלוגות מזוינות של אסטונים בהנהגת הגרמנים. הם נכנסו לתוך הגיטו. בהלה ופחד אחזו את יושבי הגיטו. בינתיים, התהלכה שמועה בגטו שהגרמנים דורשים 3,000 גברים ו-2,000 נשים לעבודה באסטוניה.

במצב קריטי זה, הושמעה הסיסמה "**ליזה קוראה!**" שפירושה שעל חברי המחתרת להתייצב מיד בנקודות הגיוס שנקבעו מראש.

הגיוס בוצע תוך כרבע שעה. לוחמי המחתרת הגיעו למקומות שתוכננו מבעוד מועד. בשעה 6 בבוקר חדר כוח גרמני גדול לגטו, שתפס עמדות מפתח בכל חצר ובכל קרן רחוב. גם מחוץ לגטו היה כוח גרמני נוסף שהקיף את הגיטו. כניסת כוח גרמני מאסיבי ומצויד בתחמושת רבה הפתיע את המחתרת ותוך כדי מציאות זו, היא משנה אסטרטגיה. אנשי המחתרת מקימים מתרסים שבאמצעותם הם יפעילו את נשקם כנגד הגרמנים.

המחתרת מוציאה מיד כרוז זה לשונו:

יהודים! התגוננו בנשק!

התליינים הגרמנים והליטאים הגיעו אל שערי הגיטו. באים הם לרצחנו נפש! עוד מעט יובילו אותנו מחנות-מחנות דרך השער.

כך הובלו המאות ביום-הכיפורים! כך הובלו בליל ה"שייך" הלבן, הצהוב, הוורוד. כך הובלו אחינו ואחיותינו, אימהותינו ואבותינו, ילדינו.

כך הוצאו רבבות למוות! אבל אנחנו לא נלך!

אל נפשוט צווארנו כצאן לטבח! יהודים, התגוננו בנשק!

אל תאמינו בהבטחות הכוזבות של המרצחים. אל תאמינו בדבריהם של הבוגדים. כל מי שיוצא משער הגיטו, אחת דרכו – לפונאר.

ופונאר היא מוות!

יהודים! לנו אין מה לאבד, שהרי בין כה-וכה ישיגנו המוות, שעה שהמרצח משמיד אותנו, תוך שיטתיות עקבית. ידי התליין ישיגו כל איש ואיש. מנוסה ופחדנות לא

יצילו את החיים!

רק התגוננות המזוינת עשויה להציל את חיינו וככבודנו.
אחים! טוב ליפול בקרב בגטו, מלהיות מובל כצאן אל פונאר!
ודעו: בין חומות הגיטו קיים כוח יהודי מאורגן אשר יתקומם בנשק.
הבו יד למרד!

אל תסתתרו במחבואים ומלינות. סופכם ליפול כעכברים בידי המרצחים.
המונים יהודים! צאו לרחוב! לאשר יחסר הנשק – יניף קרדום.
ובאין קרדום, יאחזו בברזל, גם במוט ומקל!
בעד אבותינו. בעד ילדינו הנרצחים!
לגמול פונאר. הכו במרצחים!

בכל רחוב, בכל חצר, בכל חדר. בגטו ומחוצה לגטו, הכו בכלבים!
יהודים! לנו אין מה לאבד! את חיינו נציל רק אם נשמיד את מרצחינו.
תחי החירות! תחי התגוננות המזוינת. מוות למרצחים!

מפקדת ארגון הפרטיזנים המאוחד – פ.פ.א

1 בספטמבר 1943, ווילנה בגטו. [46]

Ghetto Fighters' House

יידן צום באוואפנטן ווידערשטאנד

די דייטשישע און ליטווישע הענקער זיינען אנגעקומען צו די סויערן
פון געטא. זיי זיינען אונז אויספארדן, מי'וועט אונז באלד פירן
פארווארט פון סויער.

אזוי האט מען געפירט אין די אונדערשטע יום-כפור,
אזוי האט מען געפירט בעת די ווייסע, בעלע און ראזע זיינען.
אזוי האט מען ארויפגעפירט אונדערע ברידער, שוועסטער, פאפערס
מוסטער, אונדערע קינדער.

אזוי האט מען ארויסגעפירט אונדערע צעליקער פרייזשער
צום טויט.

אבער ס'ר וועלן ניס גיין
ס'ר וועלן ניס לאזן זיך פירן ווי בהמות צו דער שחיטה.

יידן צום באוואפנטן ווידערשטאנד

גלויבט ניס פארפירערשיש פארזיכערונגען פון די סערדער, גלויבט ניס
די רייד פון פארשטער, ווער עס ווערט ארויסגעפירט פון געטא-סויער
איינער איז זיין וועג - פאנאר. און פאנאר איז סויער

יידן ס'ר האבן ניס וואס צו פארלירן.

דער טויט וועט ס'ווי קומען, ווער גלויבט נאך אין געטא, אז ער וועט
בלייבן לעבן ווען דער סערדער טוט פיסטעלפאמיש אונז אויספארדן
דעם הענקערס האנד וועט יעדערן דערנריבען, באהעלטעניש און פארווארט
וועלן ניס ראסעווען דעם לעבן.

פאר טיטן באוואפנטן ווידערשטאנד קענען ס'ר ראסעווען אונדער
לעבן און כבוד.

ברידער, בעסער פאלן קעמפנדיק אין
געטא איידער ווערן געפירט ווי שאף אויף
פאנאר.

און זייט וויסן זאין געטא איז פאראן אן ארגאניזירטער יידישער
כוח, וועלכער וועט טיט געווער אין האנטלויף אנטגענישטעלן.
עמ"ק אריף צום באוואפנטן ווידערשטאנד

באחאלט זיך ניס אין סלינות, איר וועט ס'וויי זאן מיין אריין-
פאלן אין סערדערס הענט.

יידישע האטן
ארויס אין נאט

פאר וועמען טוועט מעלען געווער, זאל פאסן א האק,
ווער ס'האט ניס קיין האק, זאל אנטמאן אן אייזעל א שטעקן.
- פאר אונדערע דערסארדעסע קינדער,
- פאר אונדערע עלטערן,
- פאר פאנאר,
של אנט די סערדערן

אף יעדער נאט, אין יעדן חויף, אין יעדן צימער, אין געטא און אויס
אויסערן געטא,
שלאנט די הינטן

יידן, ס'ר האבן ניס וואס צו פארלירן. אריב ראסעווען דאס לעבן
קענען ס'ר נאך ארגענדיק די סערדער,
זאל לעבן די מרייהייטן זאי לעבן דער באוואפנטער ווידערשטאנד
פאר די סערדערן

שטאב
פון דער יידישער פארייניקטער
פארטייאנער ארגאניזאציע (ס פ א)
אין ווילנער געטא,
1 סעפטעמבער 1948

[1] הכרזת המקורי שנכתב ביידיש

קורצ'ק מתארת את דריכות הלוחמים והלוחמה:

"חולפות שעות. המשמרות מודיעים: הגרמנים מתקרבים! איליה שיינבוים, מפקד המתרס נותן פקודות אחרונות. 'עם הירייה שלי תפתחו באש'. מבעד לחלון משגיחים אנו בגרמנים, שנכנסו לרחוב סטראשון ומתקדמים לעברנו.

איליה נותן אות ויורה ראשון. אנו פותחים באש מרוכזת. דרך החלון הננו מטילים רימונים באויב המתקרב. הוא משיב מיד באש חזקה. **הראשון נופל איליה שיינבוים**, מפקד העמדה. הגרמנים נסוגים חיש ואין שוב אל מי לירות. לפתע באה הידיעה, שהגרמנים מתכוונים להפציץ את הבית. פלוגת הלוחמים מקבלת פקודה לסגת ולהצטרף אל הכוחות המרכזיים ברחוב סטראשון 6. לא יצאה שעה קלה והגיע אלינו הד התפוצצות. כל הבלוק שבו הייתה עמדתנו פוצץ. מיד נודע לנו שהגרמנים נסוגו לגמרי מן הגיטו והוציאו את פצועיהם מרחוב סטראשון". [47]

בעיתון הגיטו "געטטא ידיעות" מתואר מהלך האירועים שאירעו בין 1 ל-5 בספטמבר 1943:

" ביום ד' ב-1 בספטמבר, בשעה 5 בבוקר הגיעו לגיטו באי-כוח משטרת הביטחון הגרמנית ו-ס.ד. בלווית מספר ניכר של חיילים אסטוניים מזוינים. הם דרש שהנהלת הגיטו תספק לעבודה באסטוניה 3,000 גברים ו-2,000 נשים..."

פאניקה איומה נשתלטה על הגיטו, אך לאושרנו, הצליחו ראש הגיטו מר גנס ומפקד המשטרה מר דסלר להשפיע על באי-כוח הרשות הגרמנית להוציא מן הגיטו את החיילים ולמסור את גיוס כוחות העבודה לאסטוניה, בידי המשטרה היהודית. זה הציל את המצב. בראש וראשונה צריכים היו ללכת לפי פקודת ראש הגיטו גברים עד גיל 20 ולמעלה מ-40. היינו, כאלה שאינם מטופלים בילדים קטנים..."

ביום שישי בבוקר נתקיימה בחצר היודנראט אסיפה גדולה, שבה ניתח ראש הגיטו את המצב והודיע, שאך ע"י ציות לשלטון הגרמני אפשר יהיה להציל את הגיטו כולו. כל דרך אחרת תוביל את הגיטו להשמדה.

בהשפעת דבריו הביעו מאות גברים את נכונותם לנסוע. אך בכמה מקומות הגיע, לצערנו, לידי התפרצויות, שכתוצאה מהן נהרסו 3 בתים ומספר ניכר של אנשים חפים מפשע נשארו תחת החורבות". [48]

כתוצאה ממהלכיו של גנס בוטל ב-5 בספטמבר מצב החרום שהיה בגיטו. הצבא הגרמני התפנה והשתרר שקט בגטו.

השינויים במספר האנשים הנמצאים בגטו, הביא את גנס להכריז על הרשמה כללית של תושבי הגיטו וגם ביצע שינויים במשימותיהם של המחלקות הייעודיות ביודנראט. העברת היהודים למחנות העבודה באסטוניה בסיוע היודנראט יצרה אשליה שהיהודים לא מיועדים להשמדה וחסול. העובדה, שלא הועברו לגיא ההריגה בפונאר יצר תקווה של הישרדות.

עובדה זו, העמידה את המחתרת במצב חדש. היא הבינה שבמצב זה הציבור היהודי לא יצטרף למלחמת התגוננות המונית, שזו הייתה שאיפתו המרכזית של ה-פ.פ.א. מציאות זו, **הביא את המחתרת לבצע שינוי בדרכה.**

המפקדה מחליטה כדלקמן:

להעביר את כל החטיבה הלוחמת מן הגיטו ליער. אם בעת יציאתם ליער הגרמנים יכנסו לגטו כדי לחסלו ולא לשלוח את היהודים למחנות העבודה שבאסטוניה, תפסיק המחתרת את יציאתה מהגיטו ותפתח במאבק מזוין כנגד הגרמנים. תהייה זו מלחמה עד הסוף. מכיוון שהגרמנים יודעים, שאנו נמצאים באתרי המתרסים ויש חשש שירצו אולי לחסלנו. במקרה זה, אנו נאבק בקרב מר כנגדם. [49]

לכאורה, היינו מצפים, שהשינוי בדרכה של המחתרת והעברת הלוחמים ליער יזעזע את חברי פ.פ.א. – אך הדבר לא היה כך.

ה-פ.פ.א. התארגן לקראת הוצאת חבריו ליער מבלי שהדבר יורגש. המצב היה קשה. הגיטו מוקף משמרות של ליטאים ובתוך הגיטו פועלת המשטרה היהודית. יציאות לעבודה מחוץ לגטו פסקו. היציאה לעבר היער בוצעה בתוך תעלות ביוב תת-קרקעיות.

צצה בעיה נוספת וקשה. הפעם, במקום להבריא נשק לתוך הגיטו, עתה יש להוציאו ולהעבירו ליער.

לא רצו להפקיד את הנשק בידי החברים היוצאים ליער מחשש שאם יתפסו ונשק בידיהם דינם יחרץ למוות.

משימת הוצאת הנשק מהגיטו הוטל על וויטקה קמפנר, שתווי פניה ושערותיה היו דומים לפולנים.

היא זחלה במחילות תת-קרקעיות, טיפסה על גגות, עברה תחנות משטרה ואתרים צבאיים. לעיתים, היו בודקים את זהותה באמצעות תעודות המזויפות שהיו באמתחתה.

לא ניתן להעביר נשק רב בדרך שפעלה וויטקה. לפתע, צץ רעיון. להוציא את הנשק באמצעות ארונות מתים.

התמותה גדלה בגטו והיה צריך להוציא את המתים מחוץ לגטו. השוטרים הליטאים שעמדו על המשמר בשערי הגיטו, השתדלו לא להציץ לתוך ארונות המתים בגלל הצחנה שבאה מריקבון גוויות המתים. כך הייתה מצליחה לעבור עגלת המתים עם הנשק בתוכה לעבר בית-הקברות היהודי.

לוחמי ה-פ.פ.או. התארגנו בבית הקברות. אחד היה קברן שקבר את המת ולוחם שני קבר את כלי הנשק. בלילה הייתה מגיעה קבוצה של לוחמים, חושפת את הנשק הקבור באדמה ומעבירה אותו ליער.

* * * * *

מראי מקומות:

1. **מקור התמונה:** ארכיון בית לוחמי הגיטאות.
2. **מקור התמונה:** ארכיון התמונות של יד ושם.
31. דבור'צקי מאיר: **ירושלים דליטא במרי ובשואה**, עמ' 235.
32. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 80.
33. אנוליק בנימין: **רוץ אל הנער בני**, עמ' 79.
34. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 46.
35. קובנר אבא: **עדותו במשפט איכמן בתוך** היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן, עדויות א, עמ' 352-335.
36. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 54.
37. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 52-49.
38. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 62.
39. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 68.
40. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 92.

41. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 99.
42. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 144 ואילך.
43. ארד יצחק: **וילנה היהודית במאבק ובכליון**, עמ' 306.
44. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 175.
45. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 175-176.
46. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 181.
47. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 186.
48. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 186-187.

רחוב בגיטו ווילנה [2]

התקוממות והקמת המחתרת והארגון הפרטיזני במינסק

תיאור פעילות המחתרת במינסק⁴

קבוצות מחתרת ראשונות – של הרש סמולר (Smolar) ושל נחום פלדמן – התחילו להתארגן כבר באוגוסט 1941, שלושה שבועות בלבד אחרי שרוכזו היהודים בגיטו. **היעד הראשון שנקבע היה יציאה ליער ולחימה בשורות הפרטיזנים.** בשלב ראשון הוחלט להכין עלוני תעמולה, להתחיל באיסוף נשק, בגדים ותרופות וליצור קשר עם מרכז המחתרת מחוץ לגטו.

בספטמבר 1941 התחילה הנהגת הגיטו – בראש ובראשונה היושב ראש מושקין עצמו וכן מנהלי המחלקות דולסקי (Dolski), רודיצר (Ruditzer) וזורוב (Zorov), מנהל בית החולים ד"ר קוליק (Kolik) ומפקד שירות הסדר היהודי סרבריאנסקי – **לשתף פעולה עם המחתרת בגיטו.** הם סיפקו לאנשי המחתרת תעודות זהות מזויפות ודירות בלתי לגליות, סידרו להם עבודה בתוך הגטו, והעבירו להם ידיעות שהגיעו מהשלטונות הגרמניים. בהמשך נוצרו המגעים הראשונים עם ועד המחתרת הכללית שפעלה בעיר, שעדיין היה בשלבי התארגנות, ועם יחידות הפרטיזנים. לאחר התאחדותן של קבוצות סמולר ופלדמן הפכה המחתרת היהודית לארגון של כ-500 איש ולו מרכז הנהגה, מנגנון תעמולה, חלוקת תפקידים מוגדרת ומערכת ענפה של פעילים שחדרו למוסדות חשובים בגיטו ובעיר. חברי המחתרת, רובם קומוניסטים, נמנעו מוויכוחים אידאולוגיים שהיה בהם לעכב את פעילותם.

לאחר האקציות של קיץ וסתיו 1941 היה ברור לרוב היהודים שהגטו נידון לחיסול. **המחתרת שללה מרד גלוי בגיטו בידיעה שהוא חסר סיכוי ושמה לה למטרה עיקרית להוציא ליער יהודים כשירים לקרב במספר גדול ככל האפשר.** בו

⁴ מקור: אנציקלופדיה של הגיטאות מאתר "יד ושם":

https://www.yadvashem.org/yv/he/research/ghettos_encyclopedia/ghetto_details.asp?cid=604

בזמן הוחל בחיפוש דרכים להבריח מהגיטו גם תושבים שלא התאימו לפעילות פרטיזנית.

המבצע להוצאת קבוצות ראשונות מהגיטו אל יחידות הפרטיזנים התחיל בנובמבר 1941. ההצלחה היחסית של המבצע נזקפת במידה רבה לזכות הקשרים שהיו למחתרת בגיטו עם היודנרט ועם המחתרת העירונית הכללית שפעלה בעיר ושיתוף הפעולה עמם. עובדי היודנרט סיפקו ליוצאים מזון לכמה ימים ובגדים חמים והכניסו את שמותיהם לרשימת הנפטרים, ושוטרים מהימנים הוצבו בשער הכניסה לגיטו כדי לאפשר הברחת נשק ויציאה חופשית של קבוצות מהגיטו ליער. המחתרת העירונית קבעה את זמן יציאת הקבוצות ואת מסלולן וכן סיפקה להן מורי דרך. ניסיונות של המחתרת לפעול בקרב יהודי הרייך ולשכנעם בסכנה הצפויה להם עלו בתוהו.

בין נובמבר 1941 למרס 1942 הצטרפו כמה מאות יהודים מהגיטו ליחידות פרטיזניות. היה קשה להוציא יהודים במספרים גדולים יותר, משום שאחדים מראשי המחתרת הכללית ומפקדיהם של כמה מהגדודים התנגדו להצטרפותם של יהודים מתוך מניעים אנטישמיים. לפיכך בסוף חורף 1942 התחילו לשקול במחתרת היהודית הקמת בסיסי פרטיזניים עצמאיים.

בפברואר 1942 נאסר יושב ראש היודנרט מושקין באשמת מתן שוחד לקצין משטרה ולאחר חודש של עינויים הוצא להורג. סגנו משה יפה שנתמנה במקומו המשיך את שיתוף הפעולה עם המחתרת.

לאחר האקציה של 2 במרס 1942 הכפילה המחתרת את מאמצי ההוצאת היהודים מהגיטו, אך הניסיונות הראשונים לייסד בסיסי פרטיזנים עצמאיים לא עלו יפה. באותו חודש נאסרו במינסק רבים מחברי המחתרת העירונית. עד מהרה נודע לגסטפו על ממדי שיתוף הפעולה בין הגיטו ובין המחתרת העירונית ויחידות הפרטיזנים. בסוף החודש הגיע גל החיפושים והמאסרים גם לגטו, ומאות נעצרו. עם העצורים נמנו גם כמה מחברי היודנרט; לאחר חודש הם נתלו בפומבי עם חברי המחתרת העירונית. באפריל, בעקבות המאורעות האלה, החלו הגרמנים להגביר את הטרור בתוך הגטו.

למרות החיפושים והמעצרים הצליח הארגון המחתרתי בגיטו לשמור על תשתיתו והתחיל להתאושש. אחד מצעדיו הראשונים היה לחזור לתכנית להקמת בסיסי פרטיזנים עצמאיים.

כבר באפריל 1942 הקימו ישראל לפידות ונחום פלדמן שני בסיסים ביערות, מדרום למינסק ומצפון-מערב לה, ובחודשים הבאים הועברו אליהם יהודים מהגטו. הורחבה גם הפעילות להצלת היהודים הלא-כשירים לקרב. כמה עשרות ילדים סודרו בבתי יתומים בצד הארי של מינסק ובכפרים בלרוסיים בסביבה. בד בבד התחיל בית המלאכה המחתרתי לייצר תעודות זהות אריות מזויפות, ובעזרתן הצליחו יהודים רבים למדי, בעיקר נשים, לצאת מהגטו ולהגיע לכפרים וחוות נידחים במערב בלרוס (לשעבר מזרח פולין).

בסך הכל הקימו יהודי מינסק שבע יחידות פרטיזנים. לאחר שהוקם מחדש מרכז המחתרת העירונית, חודשה גם העברת היהודים ליחידות פרטיזנים כלליות. באביב 1943 הוקם ביערות נליבוקי (Naliboki) מחנה משפחות של כ-650 נפשות ובראשן שלום זורין (Zorin). אורגנה יחידה מיוחדת של ילדים מורי דרך; בפעם האחרונה הגיעו מורי הדרך לגיטו.

באוקטובר 1943, לאחר שהגיטו כבר חוסל. בעזרתם הצליחו כ-90 יהודים אחרונים ששרדו במקומות מחבוא להגיע למחנה של זורין. לפי הערכה ברחו ליערות כ-10,000 יהודים וכמעט מחציתם שרדו מהמלחמה.

עם שחרור מינסק ב-3 ביולי 1944 נמצאו בה בחיים 13 יהודים שהתחבאו ערב האקציה האחרונה. הדברים מבוססים על מאמר מאת דן זייץ.

המחתרת היהודית בביאליסטוק

התארגנות מחתרתית בגטו ביאליסטוק⁵

ביאליסטוק הייתה מוקד חשוב של פעילות מחתרתית אנטי-נאצית. ראשונים התארגנו הקומוניסטים הפולנים בעיר. הם פנו לפעילה קומוניסטית בגטו, ובמפגש של פעילים יהודים בבית-החולים לילדים בגטו, שהשתתף בה נציג של הקומוניסטים הפולנים, הוחלט להקים ארגון מחתרת לוחם, שמאביב 1942 נקרא "הוועד האנטי-פשיסטי" והיה לו סניף בין חומות הגטו. עיקר עיסוקו של הוועד היה סיוע לשבויי מלחמה סובייטים שנכלאו במחנה של "גדוד הפרשים העשירי" (הפולני), במרחק כ-5 ק"מ מן העיר.

גם תנועות הנוער היהודיות והציוניות, שקיומן נאסר בימי השלטון הסובייטי, חזרו לפעילות והתארגנו בתאים מחתרתיים. בסוף דצמבר 1941 העביר מרדכי טננבוים, מנהיג החלוץ-הצעיר-דרור בוילנה, את אנשיו לביאליסטוק בעזרתו של אנטון שמידט, סמל ורמאכט מוילנה שהיה ממונה על איסוף חיילים גרמנים שאיבדו את יחידותיהם. קבוצה ראשונה של 14 חברי דרור הגיעה לביאליסטוק בתחילת ינואר 1942. הם התארגנו בקיבוץ משלהם והחלו לאסוף סביבם את בני הנוער. בין הפעילים היו צבי מרסיק, הרשל רוזנטל, חנוך זיילונגורה, ציפורה בירמן וטמה (תמרה) שניידרמן. במשך חודשים ארוכים נמנעו חברי דרור מלעסוק בהכנות למאבק מזוין והתמקדו בארגון עבודות גינון ובמציאת דיור וסיוע אחר לפליטים. טננבוים, שהחזיק בתעודה ארית מזויפת על שם יוזף תמרוף, ביקר גם בגרודנה, נפגש שם עם חברי דרור שם ודיווח להם על המתרחש בוילנה. ב-24 במרס 1942 יצא בדרכו חזרה לוורשה.

⁵ הדברים המובאים בזה, מובאים מאתר מט"ח, המתבסס על מידע שנמסר לאתר ע"י ביה"ס להוראת השואה ב"יד ושם". <https://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=15963>

ימים מעטים אחרי בואם של חברי "דרור" לביאליסטוק, בינואר 1942, באו גם שלושה חברי "השומר הצעיר" מווילנה וביניהם **חייקה גרוסמן**, ילידת ביאליסטוק ופעילה מרכזית בווילנה. המשימה שהוטלה עליהם היתה להקים בביאליסטוק מחתרת מאוחדת של כל התנועות, דוגמת ארגון פפ"א בווילנה. חייקה גרוסמן נפגשה עם **אפרים ברש**, שהבטיח לה למצוא סידור נאות בעבור החברים מווילנה ולהנפיק להם רישיונות לנוע בגטו אחרי שעת העוצר. כמו-כן יצרה קשר עם נציגי תנועות חלוציות אחרות.

מלבד חברי דרור והשומר הצעיר היו בגטו כמה קבוצות קטנות נוספות שמילאו תפקיד שולי במחתרת היהודית: חברי הנוער הציוני, קבוצה קטנה ולא מאורגנת שפעלה בעיקר בתחום החינוך, וגם זאת לא בצורה שיטתית; חברי הבונד שנשארו בעיר, שהיו מפולגים לצעירים ולהנהגה הוותיקה. צעירי הבונד ראו עצמם כאופוזיציה ליוזנראט והתקשרו עם הוועד האנטי-פשיסטי של הקומוניסטים. הוותיקים לעומתם לא ראו טעם בהתקוממות מזוינת (אחד מהם אף היה חבר היוזנראט); וקבוצה קטנה של חברי בית"ר, שהיססו להצטרף אל תנועות השמאל, אף שהבינו כי מספרם קטן מכדי לקיים ארגון מחתרת נפרד (מאוחר יותר קיימו מגעים עם אנשי דרור אך לא מיהרו להצטרף אליהם).

ניסיונותיה של **חייקה גרוסמן** להקים בביאליסטוק ארגון גג דוגמת פפ"א בווילנה נכשלו בתחילה, כי הקומוניסטים המקומיים דבקו בעמדתם המסורתית של אי שיתוף פעולה עם הציונים. **גם טננבוים**, שניסה ליצור מסגרת משותפת של דרור, השומר הצעיר והקומוניסטים, עלה על שרטון מסיבה זו. לגבי המטרה - התארגנות למאבק מזוין עם הגרמנים - לא היו חילוקי דעות. ואולם נוסף למכשול שנבע מן היריבות המסורתית בין התנועות (בעיקר בין הקומוניסטים לבין האחרים), התעוררו כמה שאלות מהותיות: התנועות נדרשו להחליט אם לצאת ליער ולפעול שם כפרטיזנים או להתארגן ללחימה בתוך הגטו, ואם להישאר בגטו - באיזה שלב ובאלו נסיבות יפתחו במאבק מזוין.

באוגוסט 1942, אחרי מאמצים מרובים של הפעילים חייקה גרוסמן ו**אדק בורקס** מהשומר הצעיר, עלה בידיהם ליצור גרעין שהיה המפקדה לאיחוד המחתרת

הראשון בגטו. כינויו היה "חזית א" והוא כלל את הקומוניסטים, השומר הצעיר וצעירי הבונד.

בנובמבר 1942 בא מורשה טננבוים. הוא המשיך במגעים שקיימו אנשי דרור עם נציגי בית"ר, הנוער הציוני וצעירי הבונד, ובינואר 1943 קמה מסגרת משותפת של כל התנועות הללו ("חזית ב"), שבראשה עמדו מרדכי טננבוים וסגנו היה **דניאל מושקוביץ** מן הקומוניסטים. אנשי השומר הצעיר היו פעילים בו-זמנית בשני הארגונים.

חברי "חזית ב" התארגנו לתאים קטנים (חמישיות) ועסקו בייצור נשק בתוך הגטו ובניסיונות לרכוש נשק בחוץ. ביזמת טננבוים הקימו גם ארכיון מחתרתי על-פי הדוגמה של ארכיון "עונג שבת" בגטו ורשה. **הארכיון, שניהל אותו צבי מרסיק,** התקיים עד אפריל 1943. נשמרו בו עדויות, חיבורים, והודעות ודינים וחשבונות משיבות היודנראט שנמסרו לארכיון בידי ברש. המסמכים, שהוסתרו בחלק הפולני של ביאליסטוק, שרדו והם משמשים מקור מידע יקר ערך. נוסף למסמכים העביר ברש לטננבוים גם סכומי כסף גדולים.

האקציה הראשונה חורף 1943

מנובמבר 1942 עד ינואר 1943 שולחו למחנות המוות טרבלינקה ואושוויץ 100,000-120,000 יהודים ממחוז ביאליסטוק, בהם 10,000 יהודים מגטו ביאליסטוק שגורשו ב-5-12 בפברואר 1943. במרס 1943 נותרו במחוז כולו רק 30,000 יהודים שישבו כולם בגטו ביאליסטוק. בצו כללי מ-14 בדצמבר 1942 הורה הימלר על גירוש כ-35,000 אסירים כשירים לעבודה למחנות ריכוז עד סוף ינואר 1943. על-פי התכנית יועדו גם 10,000 יהודים מגטו ביאליסטוק להיכלל בגירושים האלה. ראש המינהל הגרמני של הגטו, אלטנלוה, טען שיהודי ביאליסטוק הם עובדים חיוניים במפעלים העוסקים בייצור למען הצבא, והצליח לדחות זמנית את ביצוע הגזרה. ואולם בברלין לא ויתרו. הם שלחו את רולף גינטר, עוזרו של אייכמן, שהגיע לביאליסטוק ב-2 בפברואר (ואולי קודם לכן). דבר האקציה הצפויה נודע ליושבי הגטו והם נערכו לקראתה בכל דרך אפשרית. רבים מהם עסקו בהכנות אחרונות לסידור מקומות מסתור שהיו בהם מים ואפילו חשמל. כמה מן המקלטים האלה היו ערוכים לקלוט 100 נפשות ויותר.

ב-4 בפברואר לא הורשה אף יהודי אחד לצאת לעבודה מחוץ לגטו, והכול ציפו בחרדה לבאות. בבוקר היום ההוא נפגש טננבוים עם ברש ושמע מפיו כי תחילה תבעו הגרמנים לפנות מהגטו 17,600 יהודים אבל לבסוף ניאותו להסתפק בשלושה טרנספורטים שבכל אחד מהם 2,100 איש ובסך הכל 6,300 יהודים. ברש ציין שבכוונת הגרמנים לפנות את המובטלים מעבודה ולפסוח על העובדים במפעלי חרושת ועל עובדי היודנראט. על-פי המידע הזה נאלץ טננבוים לשקול ולהחליט בו במקום על דרכי התגובה של המחותרת. לנוכח הפילוג בשורות המחותרת והמחסור בנשק ובתחמושת הוא הגיע למסקנה שכל ניסיון להתארגן להתנגדות לאלתר פירושו התאבדות חסרת תכלית. באותה העת כבר נודע להנהגה היהודית דבר המפלה הגרמנית בחזית סטלינגרד. בלב כבד החליט אפוא טננבוים שהברירה הריאלית היחידה היא להקריב עתה 6,300 יהודים כדי שהאחרים, הרוב, יינצלו לפי שעה, ולהיערך ללחימה אם האקציות יחודשו. בישיבה כללית של נציגי המחותרת והיודנראט, שהתקיימה מיד לאחר השיחה עם ברש, הכריז טננבוים שמן ההכרח עתה להקריב 6,300 יהודים כדי להציל את 35,000 הנותרים. רק אם הגרמנים יחליטו להרחיב את האקציה, או אם הרחוב יקום ויתגונן באופן ספונטני, תיאלץ המחותרת לקחת את היזמה לידיה.

אור ליום שישי, 5 בפברואר 1943, נכנסו לגטו 80 אנשי גסטאפו ושוטרים גרמנים חמושים וצעדו לעבר בניין היודנראט. שם גייסו את השוטרים היהודים ופיזרו אותם ברובע המיועד לגירוש. הגרמנים הקפידו להישאר מאחור והורו לשוטרים היהודים להוציא את המיועדים לגירוש מן הבתים. כמה שוטרים שלא צייתו להוראה זו כלשונה ואף הזהירו את היהודים הוכו באכזריות. בעת שהמגורשים הובאו אל נקודת האיסוף התיז פליט מסלונים, יצחק מלמד, חומצת גופריתנית לעבר הנאצים. אחד הגרמנים נכווה בעיניו, פתח באש ופגע בשני גרמנים אחרים. בתגובה בחרו הנאצים ב-100 איש מבין המגורשים וירו בהם למוות לעיני כל הנאספים.

ביום הראשון לאקציה גורשו כ-2,000 יהודים ומאות הרוגים נותרו ברחובות הגטו ובחצרות. ב-6 בפברואר, היום השני לאקציה, נהרו בעלי תעודות עובד לבתי-החרושת, שכן על-פי השמועה פועלי בתי-החרושת היו פטורים מגירוש. משנודע כי ברש קיבל מהנאצים אישור לצרף אל הפועלים בעלי תעודות עובד גם את נשותיהם

וילדיהם התחזקה הנהירה אל בתי-חרושת. האקציה נכנסה לשגרה: בשעות היום נערך מצוד ברחובות הגטו והנלכדים נלקחו מיד אל הטרנספורט. בהדרגה הלך ופחת מספר האנשים שהנאצים הצליחו ללכוד, ולפיכך הבטיחו לאלה שנתפסו כי עם יצביעו על מקומות מסתור של יהודים ישוחררו מן הטרנספורט. לא מעטים אכן בחרו להינצל בדרך של הלשנות, ובעטיים נחשפו מאות מסתתרים .

ב-12 בפברואר, שבוע לאחר תחילת האקציה, היא הופסקה. במהלך האקציה יצאו מביאליסטוק חמישה טרנספורטים כמתוכנן, שניים לאושוויץ ושלושה לטרבלינקה. מספרם הכולל של המגורשים נאמד ב-10,000 נפש, ועוד כאלפיים יהודים נורו במקום. "חזית א", שבניגוד ל"חזית ב" ניסתה את כוחה בלחימה בשטח אף שלא היתה ערוכה לכך, סבלה אבדות כבדות. רבים מן הלוחמים נהרגו בקרבות ואחרים, ביניהם המפקד אדק בורקס, גורשו לטרבלינקה .

תקופת הביניים שבין אקציה לאקציה

בתום האקציה צמצמו הנאצים את שטח הגטו. בינתיים נודע ליהודים ניצולי האקציה של פברואר שהגירושים מגטו גרודנה נמשכים. לביאליסטוק הגיעו 12 פליטים מגטו גרודנה שסיפרו על הגירוש האכזרי של היהודים האחרונים בגטו ועל רצח ראש היודנראט ד"ר בראוור. הופצה גם שמועה שהאקציות בביאליסטוק יתחדשו כבר בסוף אותו החודש, ב-28 בפברואר 1943. ואולם פברואר חלף והחיים בגטו ביאליסטוק נמשכו. ב-13 במארס הובאו לגטו ביאליסטוק 1,148 היהודים האחרונים מגרודנה. הם חויבו להירשם בתחנות משטרה בגטו, ומחלקת הסעד של היודנראט סייעה בקליטתם .

במרווח הזמן שבין אקציה לאקציה השתררה בגטו מעין רגיעה מדומה. הכול ביקשו למצוא דרכים להינצל, ולפיכך נאחזו בתיאוריית ההצלה באמצעות עבודה כבקרש הצלה. בתי-החרושת נתפסו בעיני כול כמחסה בטוח יחסית בעת צרה והייצור למען הצבא הגרמני הוגבר ככל האפשר. המפעלים נתמלאו גם בילדים צעירים ובקשישים בני 60 ויותר. הספקת המזון לגטו השתפרה, המטבחים הציבוריים הגדילו את מנות המזון ואת כמותן, ומחלקת האספקה של היודנראט פתחה כמה חנויות שבהן חולקו מוצרי מזון באמצעות תלוישים. לצדן נפתחו בגטו, באופן בלתי רשמי, מסעדות אחדות

וגם עשרות חנויות פרטיות, שבהן יכלו היהודים לרכוש סחורות נדרשות במחיר סביר. מעמדו של ברש התחזק בעיני יושבי הגטו.

גם בשלב זה דבק ברש באמונתו שאלפי היהודים שגורשו מן הגטו יהיו מעין דמי כופר, קורבנם יציל את שאר יהודי ביאליסטוק והגטו יוסיף להתקיים. בששת החודשים שאחרי אותה האקציה עד לחיסול הסופי של הגטו, עשה מאמצים בלתי נלאים לקיים את הסטטוס קוו, תוך ניצול הבדלי העמדות בין השלטונות המקומיים לבין אלה שבקניגסברג ובברלין. הזמנות חדשות שהתקבלו מן הוורמאכט חיזקו את התקווה שגטו ביאליסטוק, שהפך למעשה למחנה עבודה חיוני לגרמנים, לא יחוסל.

בעקבות האקציה של פברואר התחדשו הלבטים והוויכוחים בתוך המחתרת של "חזית ב". היו שצידדו בלחימה בתוך הגטו, ואחרים לעומתם קראו לחבריהם לברוח ליערות ולהצטרף ליחידות פרטיזנים. פרוטוקול של אספת קיבוץ "דרור" בגטו ביאליסטוק מ-27 בפברואר 1943 משקף נאמנה לבטים קשים אלה. ויכוח דומה התנהל גם בקרב חברי "השומר הצעיר", אבל העובדה שהם פעלו בשיתוף פעולה עם הקומוניסטים, שהוציאו את אנשיהם ליערות, הכריעה את הכף. כבר שבוע ימים לאחר האקציה יצאו אל היער רבים מאנשי "השומר הצעיר", ביניהם גם שניים מחברי ההנהגה. בימים אלה החלה המחתרת להשתקם מן המשבר בעת האקציה של פברואר 1943 וחברים חדשים הצטרפו לשורותיה. חברי המחתרות ביקשו לנצל את תקופת הרגיעה להכנות נמרצות לקראת התנגדות מזוינת אם יחודשו הגירושים. שתי החזיתות עשו מאמצים גדולים להשיג נשק מבחוץ ולייצר נשק בתוך הגטו. לחזית ביאליסטוק הצטרפו אנשי ה"בונד". הם עסקו בעיקר ברכישת נשק ובייצורו בגטו. היציאה ליערות התנהלה בקבוצות קטנות. הגרמנים גייסו את כוחותיהם ועלה בידם לחסל כמה מן הקבוצות הללו. בגלל עניין הנשק נגרמו תקלות חמורות, והגרמנים החלו לבדוק ולחפש אחריו בגטו. ברש ראה בכך איום על הגטו והחל להתרחק מטננבוים וחבריו.

בסביבתה של ביאליסטוק פעלו יחידות של פרטיזנים סובייטיים ויחידה של "ארמייה קרובה" (לאומנים פולנים שנודעו כאנטישמים ולעתים אף רצחו יהודים). ב-2 באפריל 1943 פנה טננבוים אל הנהגת המחתרת הפולנית באמצעות הוועד הלאומי

היהודי בוורשה וביקש סיוע בנשק, אך לא זכה לתגובה. לעומת זאת זכתה המחותרת היהודית לסיוע נרחב מידי קבוצה גרמנית אנטי-פשיסטית שסיפקה לגטו נשק, מפות, תרופות ומידע מודיעיני. בזכותם שרדו כמה יהודים מגטו ביאליסטוק. מפעם לפעם זכו פרטיזנים יהודים מביאליסטוק לסיוע גם מפולנים וביילורוסים תושבי האזור.

במרס 1943, בפגישה בין טננבוים לבין הקומוניסטים שכונסה ביזמתם, הם הציעו לכוון גוף מתאם שיקים תנועה פרטיזנית יהודית המונית. טננבוים יצא מן הפגישה בתחושה שהאחריות למרי המזוין כולו הוטלה עליו. ואולם הקומוניסטים הוסיפו לקיים את המסגרות שלהם והמשיכו ברכישת נשק כמקודם, ובסופו של דבר לא קמה תנועת מחתרת מאוחדת אלא ערב חיסולו הסופי של הגטו. המחותרות התאחדו בסוף יולי 1943. טננבוים נתמנה למפקד המחותרת המאוחדת ודניאל מושקוביץ, נציג הקומוניסטים, לסגנו. מספר המצטרפים לפרטיזנים מקרב יהודי ביאליסטוק הגיע בקיץ 1943 ל-150.

חיסולו הסופי של גטו ביאליסטוק

באמצע יולי 1943 התקבלה בברלין ההחלטה הסופית והמכרעת - לחסל את גטו ביאליסטוק ולהעביר את אמצעי הייצור שבתוכו למחוז לובלין. על-פי התכנית נועדה האקציה להתבצע ב-16 באוגוסט 1943 ואודילו גלובוצ'ניק הועמד בראשה. המבצע הוכן בסודיות רבה וגויסו אליו כוחות גרמניים גדולים ממחוז לובלין ובראשם כאמור, אודילו גלובוצ'ניק. בלילה, אור ליום 16 באוגוסט, כותר הגטו בשלוש טבעות הדוקות של חיילים גרמנים ואנשי ס"ס חמושים בנשק כבד וקל, ארטילריה וכוחות עזר אוקראינים. הכניסות לגטו נחסמו וכוח ס"ס הציב משמרות ליד בתי-החרושת. ערב לפני כן נקרא ברש אל מפקד הגסטאפו ושמע מפיו כי היהודים ואמצעי הייצור עתידים להישלח למחוז לובלין. כל ניסיונותיו לדחות את רוע הגזרה עלו בתוהו, והגירוש החל ב-16 באוגוסט 1943, כמתוכנן. עם בוקר הודבקו ברחובות הגטו כרזות ובהן קרא היודנראט ליהודים להתייצב לאלתר לפני שער הגטו שברחוב יורובייצקה לקראת גירוש. רוב היהודים נשמעו לקריאת היודנראט והתייצבו, אבל היו שהסתתרו בבונקרים ובמחבואים אחרים שהכינו לעצמם מבעוד מועד.

ב-16 באוגוסט, היום הראשון לאקציה, היו בגטו ביאליסטוק קרוב ל-30,000 יהודים. בערך 20,000 מתוכם התייצבו עד הצהריים במקום האיסוף, בשער המזרחי שברחוב

יורובייצקה. אחרי-הצהריים הובלו משם, תחת משמר כבד של אנשי הס"ס, אל השדה בפייטרשה שהיה קרוב לתחנת הרכבת פולסקה, ושם נערכה סלקציה שבמהלכה הופרדו הכשירים לעבודה. הוזמנו רכבות כדי להוביל את המגורשים לשלושה יעדים: הרוב נועדו להישלח למחנות המוות טרבלינקה ואושוויץ, ואילו העובדים שנבחרו בסלקציה יועדו להישלח ללובלין. עם רדת החשכה נצטוו אנשי הסיוור הגרמנים והאוקראינים ללכוד את אלפי המסתתרים במקומות המסתור.

בלילה שבו הוקף הגטו התכנסו מנהיגי המחתרת כדי לדון בעניינים שוטפים, מבלי שידעו דבר על העומד להתרחש. משנודע דבר הגירוש ניתנה פקודת היכון. מצבת הלוחמים מנתה כ-200 איש ולהם 130 כלי נשק - רובים, אקדחים, כמה מקלעים, מקלע כבד אחד ורימונים מתוצרת עצמית. חלק מן הנשק לא היה תקין. כמו-כן היו למחתרת חומרי נפץ, חומצה ונשק קר - גרזנים, מגלים וכיוצא באלה. עם שחר התכנס מטה המחתרת בפיקודם של טננבוים ומושקוביץ ועסק בקדחתנות בתכנון המרד.

תכניתם הראשונית התבססה על ההשערה שלא מעטים מבין היהודים הלא מאורגנים יצטרפו אף הם אל הלוחמים ברגע האחרון. כמה בחורות נשלחו להפיץ בגטו כרוזים, מעין קול קורא שחיבר טננבוים חיבר עוד בינואר 1943, ובו קרא ליהודים ("אחים יהודים", ביידיש: ברידער יידן) שלא להיכנע ולא למלא אחר פקודות הנאצים מרצונם החופשי, מפני שאין עוד מה להפסיד. הכרוזים הופצו במהירות, ובמטה המחתרת היו בטוחים שיצליחו לשכנע ולסחוף יהודים רבים. ואולם משהתברר שההמונים אינם תומכים בלוחמים נאלצו לשנות את תכנית הפעולה.

ב-10 בבוקר, שעה שרבבות יהודים המומים, תשושים ועמוסים בחבילות עשו דרכם אל מקום האיסוף ליד השער שברחוב יורובייצקה, פרץ המרד. בקבוצות קטנות יצאו חברי המחתרת למקומות שהוקצו להם על-פי התכנית, ושם המתינו לנשק שיחולק להם. הכוח העיקרי נשלח לפרוץ את הגדר ברחוב סמולנה כדי לשבור את קווי הגרמנים ולפתוח דרך לבריחה אל היער. כדי להטעות את כוחות האויב נשלחו

הקבוצות האחרות לתקופה בארבעה מקומות אחרים לאורך הדרך אל מקום האיסוף - ברחובות פבריצי'נה, נובוגרודסקה, כמיילנה וצ'ייפלה.

הלחימה נועדה להיערך בחלק המזרחי של הגטו שבו שכנו מטה המחתרת (ברחוב צ'ייפלה) וגם מחסן הנשק והבונקר של הלוחמים (בכמיילנה 7). בדרך מזרחה אל המטה שלהם הבחינו הלוחמים בדלקות רבות. הם הבינו כי בתי העץ ברחובות הסמוכים ליורובייצקה עולים באש. הנאצים פירשו את הדלקות כאות לתחילתו של מרד ותוך דקות הוצף חלקו המזרחי של הגטו בגרמנים ואוקראינים. ההתקוממות החלה בדרך אל מקום האיסוף לקראת הגירוש, כמתוכנן. בערב היום הראשון הלכה והתהדקה טבעת הכיתור הגרמנית והקשר בין קבוצת הלוחמים שנותרו בגטו לבין מפקדת המרד ברחוב צ'ייפלה נותק. כוח גדול נשלח לפרוץ את טבעת הכיתור ברחוב סמולנה, שממנו הדרך ליער היתה הקצרה ביותר, ולאפשר לפחות לחלק מן הלוחמים וההמון להימלט.

למרות הנחיתות בכוח האדם ובנשק הצליחו המתקוממים לגרום לגרמנים אבדות בנפש, ובעיקר פגעו בכוח הגרמני שלחם סמוך לרחוב סמולנה. כשהלחימה היתה בעיצומה קיבלו הגרמנים תגבורת גדולה שכללה גם טנקים ושיריוניות. ליד הגדר בסמולנה נפלו חלל מורדים רבים, ואף שהיה זה רק הבוקר הראשון להתנגדות ידעו הלוחמים כי המערכה המרכזית תסתיים בקרוב. במקביל נמשכה הלחימה במוקדים האחרים.

גם הגרמנים שיצאו אל גני הירק של היודנראט שברחוב נובוגרודסקה נתקלו בהתנגדות. כשהמתקוממים הבינו שהמלחמה בתוך הגטו אבודה נסוגה קבוצה של לוחמים אל הבונקר המרכזי, ברחוב כמיילנה, שאותו חפרו חברי "דרור" עוד בינואר 1943. תקוותם הייתה שמשם ייקל עליהם אחר-כך לברוח אל היער. ביום השני ללחימה התאספו בבונקר הזה 72 לוחמים מכל התנועות שהשתייכו למחתרת המאוחדת. ביום הרביעי לאקציה, 19 באוגוסט, כותר הבונקר המרכזי ו-72 הלוחמים שהסתתרו בו (למעט אחד) נורו ליד קיר ברח' יורובייצקה 82. למחרת, ב-20 באוגוסט, נפלו עמדות ההגנה האחרונות ברחובות צ'ייפלה ופבריצי'נה. **מפקדי המרד מרדכי טננבוים ודניאל מושקוביץ נסוגו למעוזם האחרון של המורדים,** לבניין בית-

החולים היהודי שברחוב פבריצי'נה. לא ידוע לנו כיצד מצאו את מותם אך משערים ששניהם שמו קץ לחייהם.

מבין חברי המחתרת שלחמו ביומה הראשון של ההתקוממות לא נותר איש, כולם נפלו בקרב. אלה ששרדו והצליחו בכל זאת להגיע ליערות עשו זאת בשלב מאוחר יותר; היו שקפצו מן הרכבות, ויחידים הסתתרו בגטו ולאחר שנפסק המצוד, יצאו ממחבואיהם. כמה וכמה חברי מחתרת שהתגוררו בחלק העיר הפולני הצטרפו גם הם לפרטיזנים ביערות לאחר אקציית החיסול.

הטרנספורטים מביאליסטוק נמשכו שבוע ימים, מ-17 עד 23 באוגוסט 1943. יותר מ-25,000 יהודים גורשו ב-14 רכבות, 12 מהן נסעו לטרבלינקה ושתיים לאושוויץ. היהודים שעברו את הסלקציה בפייטרשה ונמצאו כשירים לעבודה רוכזו בקרונות נפרדים, ונסעו עם כולם דרך תחנת מלקיניה הסמוכה לטרבלינקה. 7,600 מיהודי ביאליסטוק גורשו למחנה ההשמדה טרבלינקה, כ-4,000 שולחו לאושוויץ וכ-15,000 המשיכו ממלקיניה למחוז לובלין. רובם הועברו למחנות העבודה בבליז'ין ובפוניאטובה.

בתום האקציה השאירו הנאצים בעיר כ-1,000 יהודים עם בני משפחותיהם וגם כמה מראשי היודנראט ומנהלי מפעלים וסדנאות ייצור. הם שוכנו ב"גטו קטן" והועסקו בניקוי הגטו ובאיסוף רכושם הנטוש של המגורשים. כעבור שלושה שבועות, ב-8 בספטמבר, חוסל גם "הגטו הקטן". יושביו, ביניהם גם אפרים ברש, הרב ד"ר גדליה רזנמן וראש המשטרה היהודית מרקוס, גורשו גם הם למחוז לובלין ופוזרו בין מחנות מיידאנק, פוניאטובה, בלז'ץ וטרוניקי. יחד עמם שולחו לשם גם כמה מאות עצירים יהודים מן הכלא העירוני. ב-3 בנובמבר 1943, באקציה גדולה שכונתה בז'רגון הנאצי "חג הקציר (Erntefest)" ושנמשכה שלושה ימים, נרצחו כ-42,000 יהודים, -11,000 15,000 מהם מביאליסטוק. ברש הגיע ללובלין בטרנספורט האחרון שיצא מביאליסטוק בספטמבר 1943. לא ידוע לנו לאן הועברו הוא ושאר חברי היודנראט שהיו עמו, ידוע רק שאיש מהם לא שרד.

ב-17 באוגוסט הופרדו כ-1,200 ילדים בני 4-10 מהוריהם בשדה בפייטרשה (על-פי מסמכים גרמניים היה מספרם 1,260, והם יועדו להחלפה בחיילים גרמנים שבויים). טרנספורט ובו הילדים וכמה מלווים מבוגרים יצא ב-24 באוגוסט מפייטרשה לטריינשטאט. המלווים המבוגרים שולחו משם עוד באותו לילה לאושוויץ וכ-20 מהם נבחרו במהלך הסלקציה לעבודה במחנה. כעבור שישה שבועות לערך, ב-7 באוקטובר 1943, צורפו 1,260 הילדים לטרנספורט מטרזיינשטאט לאושוויץ והומתו בתאי הגז שבמחנה בירקנאו מיד עם הגיעם.

עוד עשרות יהודים נותרו בגטו במקומות מסתור ובחלק הפולני של העיר. בעזרת קשריות המחותרת שנשארו בחלק הפולני של העיר והתחזו ללא-יהודיות הצליחו רובם להימלט ליערות. מספר הלוחמים מביאליסטוק שהגיעו אל הפרטיזנים נאמד ב-150 איש לערך. לעתים זכו הפרטיזנים היהודים מביאליסטוק לסיוע מן האוכלוסייה הפולנית והביילורוסית. בחורף 1943/4 התארגנה ביערות ביאליסטוק קבוצה של פרטיזנים יהודים בת כ-80 לוחמים, "פארהויז" (קדימה) שמה. במרס 1944 הגיעה לאזור בריגדה של פרטיזנים סובייטים בפיקודו של הגנרל וייצ'ירובסקי, והיהודים הצטרפו אליה ולחמו בשורותיה עד לשחרור.

אחרי המלחמה

עם שחרורה בידי הצבא הסובייטי ב-27 ביולי 1944 נותרו בביאליסטוק כמה עשרות יהודים שהתגוררו בצד הארי של העיר בזהות בדויה או יצאו ממקומות המחבוא שלהם. עוד כ-200 יהודים שרדו במחנות עבודה גרמניים, וכ-60 יהודים שלחמו בשורות הפרטיזנים נותרו גם הם בחיים. תוך זמן קצר נאספו בביאליסטוק 1,085 ניצולים, 900 מהם תושבי העיר לפני המלחמה והיתר מיישובים סמוכים.

* * * * *

ניתן לקבל מידע נוסף על המחותרת בגיטו ביאליסטוק מתוך המאמר:

ברונקה קליבנסקי: "דמותו של לוחם – זיכרונות על מרדכי טננבוים ועל עבודת המחותרת בביאליסטוק", ילקוט מורשת ט', תשרי תשכ"ט, אוקטובר 1963

כרוז המחתרת מביאליסטוק ובו קריאה למרד

כרוז המחתרת נכתב בידיש וחובר ע"י מרדכי טננבוים ובו קרא ליהודים ("אחים יהודים", בידיש: ברידער יידן) שלא להיכנע ולא למלא אחר פקודות הנאצים מרצונם החופשי, מפני שאין עוד מה להפסיד. מובא בזה תרגום הכרוז לעברית. המקור: ארכיון בית לוחמי הגטאות. מספר מחשב: 70.

אחים יהודים!

ימים איומים באו עלינו. לא עוד גיטו והטלאי הצהוב בלבד, לא רק שנאה ואיבה, השפלה ועלבונות – המוות לפנינו! נשותינו וילדינו, אבותינו ואימותינו, אחינו ואחיותינו מוסעים לעינינו למוות. אלפים הובלו כבר למוות ורבות עוד יובלו. בשעות זוועה אלו, הקובעות את גורלנו להתקיים או לחדול, הננו פונים אליכם בדברים אלה:

דעו נא –

חמישה מיליונים של יהודי אירופה כבר נרצחו על ידי היטלר ותליינו. מיהדות פולין נשארו עד עשרה אחוזים בלבד. בחלמנו ובבליזץ, באושוויץ, ובטרבלינקי, בסוביבור ובמחנות-מוות אחרים עונו ונטבחו נשמותיהם בכל מיני מיתות משונות למעלה משלושת מיליונים של יהודי פולין.

עליכם לדעת: כל היהודים המגורשים מוסעים למוות!

אל תתנו אמון בתעמולה הפרובוקטיבית של הגסטאפו, במכתבים שהגיעו כביכול, מהמגורשים. **זהו שקר ציני!** דרכם של המגורשים מובילה למשרפות ענקיות וקברים המוניים שבמעמקי יערות פולין.

כל אחד מאתנו בין הנידונים למוות הוא!

אין לנו עוד מה להפסיד!

אל תאמינו, כי העבודה תצילכם. אחרי האקציה הראשונה תבוא השנייה והשלישית – **עד אחרון היהודים.**

חלוקת הגיטו לסוגים שונים, אינה אלא – תחבולת גסטאפו רבת נוכלים, כדי להוליכנו שולל, ובעזרת כל מיני אשליות להקל לעצמם את המלאכה!

יהודים!

אנחנו מוסעים לטרבלינקה! ירעילונו בגאז כחיות מצורעות ואחר ישרפנו במשרפות. אנחנו מוסעים לטרבלינקה! ירעילונו בגאז כחיות מצורעות ואחר ישרפנו במשרפות.

אל נלך כצאן לטבח!

אם חלשים אנו להגן על חיינו, עוד אנחנו די חזקים כדי להגן על כבוד היהודי והאדם ולהראות לעיני תבל,

כי אמנם כבולים אנחנו אבל לא הוכרענו!

אל תלכו מרצונכם למות! היאבקו לחייכם עד נשמת אפכם האחרונה! בשיניכם ובציפורניכם, בגרזן וסכין. בחומצת גופרית ובמוטות ברזל קדמו את פני התליינים. ישלם הצורר בדם תחת דם! ובמוות תחת מוות! כלום תסתתרו כעכברים, כשיקיריכם נטבחים לבושת ולמוות!

התמכרו תמורת כמה שבועות של חיי עבדות את נשותיכם וילדיכם, את הורייכם, את נשמתכם? נתקיף-נא מהמארב את האויב, נהרוג בו, נפרוק את נשקו, נתקומם נא לרוצחים, ואם יהיה בכך צורך – ניפול כגיבורים ובמותנו – לא נמות!

לא נותר לנו דבר, פרט לכבודנו –

לא נקמה עוד כלום! אל תמכרו בזול את חייכם!

נקמו נקמתכם בעד הקהילות הטבוחות והישובים החרבים! בעזבכם את הבית
- **שלחו אש בכל אשר לכם, הבעירו והחריבו את בתי**
החרושת! בל ירשום התליינים אחרינו!

נוער יהודי! יהיו לך למופת דורות לוחמים יהודים וקדושים, דורות חולמים
ובונים, חלוצים ומגשימים - **צא למאבק!** היטלר יפסיד במלחמה. ציר
העבדות ושנאת האדם יימחה מעל פני האדמה. התבל תטוהר ותיזכה. למען
אותו העתיד הזוהר של האנושות **חלילה לך מלמות מות כלבים.**
היערה אל הפרטיזנים!
אם תברח מגיטו בלי נשק, - תספה! לאחר שתמלא חובתך הלאומית תזדיין ולך
היערה. נשק תשיג אצל כל גרמני בגטו.

חזקו!

ביאליסטוק.

ברגע שנכריז על פעולת - הנגד.

יד אוחת רובה על רקע גיטו ביאליסטוק

דגם של מדליית זיכרון
לציון מרד גטו ביאליסטוק.
הדגם יוצר בידי האמן
הישראלי **אליעזר**
וייסהוף.

מארכיון
בית לוחמי הגטאות.
מספר מחשב: 935

יעקב גרינשטיין

בגטו, במחתרת וביער במינסק

סיפור עדותו של יעקב גרינשטיין מובא מ"ספר הזיכרון לקהילת מינסק, כרך שני - יהדות מינסק מ-1917 עד ימינו". העורך: שלמה אבן שושן, ארגון יוצאי מינסק ובנותיה בישראל בשיתוף בית לוחמי הגיטאות והוצאת קרית ספר, תשמ"ח-1998.

עורך ספר הזיכרון לקהילת מינסק הביא קטעים מספרו של יעקב גרינשטיין "אוד מככר היובל" שנכתב בידיש ותורגם לעברית בידי שלמה אבן שושן, הוצאת הקיבוץ המאוחד ובית לוחמי הגיטאות תשכ"ח-1968. מתוך העדות המפורטת על גיטו מינסק בספר הזיכרון,

אני מביא רק קטעים המתייחסים

להתקוממות במסגרת המחתרת והחבירה לפרטיזנים מעמוד 320 ואילך.

יעקב גרינשטיין נולד בשנת 1919 בפאביאניץ שבפולין במלחמת העולם השנייה הגיע לגטו מינסק, הצטקף למחתרת, השתתף בלוחמה הפרטיזנית. לאחר שחרור מינסק לחם בשורות הצבא האדום. עלה ארצה בשנת 1948, התיישב בגבעתיים, היה מזכיר ארגון הפרטיזנים בישראל.

יעקב גרינשטיין
במדי שריונר
בצבא האדום

אנו מצטרפים למחתרת

בגיטו פועלת תנועת מחתרת המוליכה יהודים ליער. בכול בית מסיחים במחתרת, אך אין איש יודע כיצד לבוא עימה במגע. בייחוד הדבר קשה לנו, היהודים מפולין. מפנינו נזהרים ביותר, משום שרבים מן היהודים הפולנים משרתים במשטרת הגטו ומתייחסים באכזריות אל האוכלוסייה.

לאחר האקציה האחרונה החלטנו, בלה ואני, למצוא בכול מחיר מגע אל המחתרת. בשאלה זו של מציאת קשר מרוכזים כול מעיינינו, אפילו יעלה הדבר בחיינו – נכונים היינו לכול. ראינו בעליל כי הגיטו גוסס ואנו מתהלכים בתוכו נידונים למוות. הצלתנו היחידה היא להיחלץ מסיוט הגיטו ולהגיע אל היער.

שכני דוד סיפר לי כי שכנינו שמעבר המסדרון אינם יוצאים לעבודה, אף שזה עלול להמיט עליהם עונש מוות, כול היום כולו יושבים הם בבית נעולים, ולפנות ערב, כשהכול חוזרים מעבודה, מתחילים לבוא אליהם אנשים. יש שבאים ומסלקים עד-מהרה, ויש שמאחרים שבת עד חצות וחומקים חרש בצאתם החוצה. ברי היה לי שהמשפחה הזו קשורה עם המחתרת.

ואכן, לאחר ימים נתחוויר לי הכול. בראש הפעולה עמדו הבת הבכירה שרה ובעלה שמעון גולאנד. שרה – אישה חנינית כבת 30, שחורה, נטולת שקט, עיניים פקחיות הניבטות בביטחון מתחת לגבות שחורות. את ראשה היפה היא נושאת בזקיפות ובגאון, ורק המצח קמוט תמיד, מרוכז במחשבות. היא שופעת מרץ. דמותה היפה אינה הולמת כול-עיקר את הגטו הסחוף, הדווי, המורעב. בעלה שמעון – אדם רציני ושקט, לעולם אינו יוצא מחדרו, מצניע עצמו גם מעיניי קרובים.

התחלנו לרקום תכנית בריחה ליער, אך בלי מגע עם המחתרת היינו חסרי ישע. קבוצות הרבה, שפעלו ביוזמתן העצמית, נכשלו וכול אנשיהם נספו. קבוצה בת 35 איש נדברה עם נהג רוסי כי יובילם אל היער, נתנו לו כסף ודברי ערך, כשהכול היה מוכן והמכונית יצאה בשלום מן הגיטו, הוליכם מנוול זה ישר לגסטאפו, למחנה הריכוז ברחוב שירוקה, ליד השער המתינה לבואם כנופיית אוקראינים וכולם נרצחו.

יום אחד הערמתי על שרה והזמנתי לחדרי, כשהתחלתי לדבר על רצוני להצטרף למחתרת, פנתה חיש עורף וקרבה לדלת. חסמתי בפניה את הדרך. את חייבת לשמוע אותי עד גמירא, - אמרתי בתוקף. - זה חודשים מרובים שאני מחפש מגע אל המחתרת, ועד היום לא השגתי. הגיטו מתבוסס בדמו, כול יום צפוי לנו טבח חדש. די בימים אחדים בלבד כדי לחסל אותנו עד גמירא. אם לא אציל עצמי עכשיו, עלול אני לאחזר. ילדתי נספתה באקציה האחרונה. אחי ואחותי נספו באקציה שבאזודה. אינני רוצה למות כמותם. צעיר עודני ומסוגל לשאת נשק. **רוצים אנו לנקום במרצחים ולמות כבני אדם.** למן היום הראשון שבאנו לגטו מחפשים אנו מגע. יודעים אנו שקיימת תנועת מחתרת, שהיהודים הולכים ליער. **כלום שיהודים פולנים אנו, איננו זכאים ליטול נקמה?**

שרה עמדה כול עת דברי בראש מורד, חשתי כי היא עוקבת בשימת-לב אחר כול מילה. לאחר שהות קלה, זקפה ראשה ומבט של אמון ניצת בעיניה. בן חייל אתה! אני חשה כי כנים דבריך. לדאבוננו הרב אנוסים אנו להיזהר גם מפני יהודים. ישנם בגיטו הרבה יהודים המאמינים כי יש להמתין עד יעבור זעם. הם נותנים אמון בכזבים שמפריחים הגרמנים כי היה זה הטבח האחרון ולא יהיו עוד כמותו. וישנם כאלה שהשלימו עם גורלם, הרבה חולים, מזי-הרעב וזקנים שאינם מסוגלים ללכת ליער. לבושתנו ולחרפתנו ישנם גם כאלה שמשתפים פעולה עם הפולש, והללו רואים בנו סכנה גדולה לקיומם. סבורים הם כי בגללנו, בשל הברחת יהודים אל היער, יחוסל הגיטו יותר מהר, הרי זה חשבון כוזב.

בריוני היטלר גמרו אומר לחסל אותנו לחלוטין, ללא שיוור. הם עושים זאת בהדרגה, לא בבת אחת, כדי להוליך אותנו שולל. יודעים אנו את תכניותיהם לאשורן, **לכן החלטנו לא לעורר מרד גלוי בגיטו, אלא להוצי בחשאי ככול היותר יהודים ליער ומשם, יחד עם חברינו הרוסים, לנהל מלחמה מזוינת.**

סבורים אנו ששם, ביערות, גדולות בהרבה האפשרויות להכות באויב. בגיטו אין בידינו אלא לנהל מאבק חסר סיכוי, מאבק של נידונים לכיליון, ושם נוכל לפעול גדולות ונצורות, לסייע בידי הצבא האדום בגירוש הפולש-המרצח מאדמתו. אנוסים אנו לפעול בתנאים קשים ביותר. כול מעשה בלתי-זהיר, כול מילה מיותרת ממיטים

כליה על אנשינו. עשרות מאתנו, חברים יקרים, עונו למוות במרתפי הגסטאפו בשל מלשינים יהודים. זה מחייב אותנו לחיות בחשאינות חמורה. להיות ביער – עדיין אין זה הכול. כול קבוצה הנשלחת ליער חייבת להיות מזוינת, משום שבידים ריקות אין לעשות דבר גם ביער. התאזר בסבלנות, אקשר אותך עם הארגון, אך עד שלא אקרא לך – אל הגה!

מרוב אושר ותדהמה שהשגתי סוף-סוף את משאת נפשי, לא יכולתי להוציא הגה מפי. חיינו הוענק להם ערך. עד כה היאוש היה כוסס בלב, הרגשנו כנידונים למוות ללא מוצא ומפלט. עכשיו פג היאוש כלשהו. לא נמות ככבשים. **נקם ניקח, ושמא אף נישאר בחיים.**

יום אחד, בשווי מן העבודה, מצאתי את שרה ממתינה לי ליד הדלת. – היכנס אלי הערב בתשע – אמרה לי חרש. – עבור מיד לחדר השני ואל תשים לב, אם יהיה שם מישהו זר.

בערב, בשעה היעודה, נכנסתי אל שרה. על המיטה ישבה אישה צעירה ומסביבה גברים אחדים. שרה הציגה אותי לפניה. האישה בירכתני בידידות והמשיכה בשיחה, בלי לשים לב לנוכחותי.

על גבי תיבה שאצל המיטה עמדה עשישית-קארביד והטילה זהרורים על האנשים שישבו סביב האישה ובלעו כול מילה שהשמיעה. הייתה לבושה בפרוות-איכרים ומטפחת כרוכה לראשה. שפע רעננות, ריח שדה.

כשסיימה דבריה נתנה מבטה בי. לפני ניצבה ברוניה וייסברג, חברתי מהבית. עכשיו היא נמנית עם אנשי הגדוד על שם קוטחוב קוידאנוב היא המקשרת של החטיבה עם גיטו מינק.

על-ידה מסתובבים חברי המחותרת – פלדמן הזקן, המהנדס אוקון, רובנצ'יק, קראווצ'ינסקי, פייגין, ונוספו עוד הרופאה מאריה אבראמובנה. שרה ליון שנקלעה הנה מווילנה, שרה, ואני עם בלה.

עשישית הקראביד הקטנה מפיצה אור חלש. אנו רואים את צלינו על הכותל, ברוניה מדברת בשקט, מסבירה את המצב. הכול מצותתים בנשימה עצורה:

"... בשטחי הכיבוש משתוללים קלגסי היטלר. יום-יום נורים אלפי שבויים. הפאשיסטים שורפים כפרים על תושביהם. בני-הנעורים מובלים לעבדות בגרמניה. אך עיקר זעמם שופכים הנאצים על ראש האוכלוסיה היהודית. זוהי השמדה

טוטאלית. בעיירות הקטנות נרצחו כול היהודים. נשארו גיטאות בודדים בערים הגדולות, שם היהודים נרצחים שלבים-שלבים. בגיטאות משתולל רעב, מחלות ומגפות. כך באוקראינה, בבאלורוסיה, בליטא ובכול אזורי הכיבוש הנאצי. בחזיתות חל שינוי לטובה. התקדמות קלגסי היטלר נעצרה. מלחמת-הבזק נכשלה הודות להתנגדות הנמרצת של הצבא האדום... סיסמתנו: לא להניח לאויב אפילו לרגע קט, שהקרקע תבער מתחת לרגליו. גם כאן, בגיטו, צריך להכין במרץ גרעיני חברים, להקים תאים ולזיין את הקבוצות. יש לנהל פעולת הסברה בקרב היהודים בגטו, **לספר להם על תנועת המרי, הפרטיזנים, פעולות החבלה...**

"... הלילה אקח אתי ליער קבוצה בת 15 איש, לפי שעה אנו אנוסים להגביל את עצמנו בקבוצות-קרב בלבד, אך ראש שאיפתנו היא להציל ככול הניתן יותר יהודים, ולא רק בעלי כושר קרבי, אלא גם ילדים, נשים וזקנים. עליכם לטפח בגטו אווירה של אמון בכם, על-מנת שתוכלו, כשתגיע השעה ונוכל לקלוט ביער המונים, לארגן הכול במהירות. נעמוד אתכם בקשר סדיר. מדי שבוע בשבוע יבואו קשרים מן היער. גם אתם תצטרכו לשגר את יקירכם, להתקין מגע עם גדודי הפרטיזנים ביערות סטארויא-סאלו, נאליבוקי ואיוואניץ, כן עליכם לשלוח אנשים לאיזור סלוצק. כך תפלוסו דרכים להצלת יהודים ולבריחת המונים מן הגטו".

ברוניה הוסיפה לדבר על הפעולות הארגוניות. כיצד להגביר את החשאיות, מה הנשק שעלינו להשיג, השיבה לשאלות החברים. השתתפו בשיחה פלדמן, אוקון ומאריה אבראמובנה.

כשסיימו את הישיבה, כבר הייתה שעת חצות. ברוניה וקראווצ'ינסקי יצאו להוביל את הקבוצה ליער. מעתה הוענק תוכן לחיינו, לא עוד חיכינו למוות כלגואל. התוועדנו לאנשים חדשים, שונים מאלו שהכרנו עד כה. הללו נשמו אווירת-לחימה, יוזמה מרץ ותשוקת-חיים. תנאי הגיטו האיומים לא ריפו את ידיהם, אלא היקשו את עורפם, הגבירו שנאתם לפולש.

היינו עסוקים ערב-ערב, מבצעים מטלות רבות-סכנה ונועזות. מקץ זמן-מה נמשכנו לתוך העבודה, כדי כך, שנשמנו אך לחימה ויער.

תנועת המחותרת נתחלקה לקבוצות-קבוצות, שהקפידו על חשאיות גמורה. במרוצת הזמן נתחלקו הקבוצות לפי האזורים שעמהם היה להם מגע-מישרין. הוקם מגע עם האזורים הפרטיזנים דלקמן: של קוידאנוב, אוזדה, פוכוביץ', סלוצק, סטארויא-סאלו, נאלבוקי ואיוואניץ'. אנשינו עבדו במינהלת הגיטו, בארבייטסאמט, בלשכת-הדיור ואפילו במשטרה, מהםסודרו לעבודה מחוץ לגטו. סחבו מכונות-דפוס ואותיות-דפוס, מקלטי רדיו, מדים גרמניים ותרופות. הגיעו הזמנות מן הפלוגות, וחברינו סיפקו הכול. העבודה נעשתה בהתלהבות ובמסירות-נפש.

פועלי-הדפוס שלנו הבריחו לגיטו בית-דפוס שלם, שלאחר מכן, ביער, הוציא לאור כרוזים וידיעונים. עלונים וחומרי-תעמולה שהזעיק את האוכלוסיה למלחמה באויב. שני עיתונים סדירים הודפסו ביערות נאליבוקי בשפה הבאלורוסית. "הדגל האדום" ו"קול האיכר", בעריכת הרש סמוליאר, איש גיטו-מינסק, וצאריוק, מזכיר המפלגה הקומוניסטית באיזור סטולבצי.

לפי הזמנת ועד המפלגה הקומוניסטית, הביאו עובדי המכניקה העדינה מכונות - כתיבה, הרופאים - מכשירי-ניתוח ותרופות, צמר גפן ותחבושות, הסנדלרים הביאו מגפיים, אך העבודה העיקרית שהעסיקה את מרבית האנשים הייתה ייצור נשק.

בלה צורפה לקבוצת נשים שעבדו כמשרתות ביחידה גרמנית, יחידה זו הייתה מפקחת על מחסן גדול של נשק רוסי שנפל בידי הגרמנים. בלה הייתה שם, יחד עם נשים אחרות, שוטפות רצפות וכובסת כבסים, ובשעות הפנאי מנקה נשק. **על קבוצת הנשים הוטלה משימה - לגנוב נשק, כדורים רימונים, בריחי רובים ותת-מקלעים ולהביא לגיטו.**

בלה פעלה כהלכה, יום-יום בשובה מן העבודה, הביאה עימה מן הנשק היקר, התקינו בשבילה מכנסיים ומגפיים מיוחדים, כדי שיקל עליה להחביא את הכדורים. כפעם בפעם הייתה מביאה עימה הביתה "חבילת גזירי עץ להסקה". כשהיינו מפרקים את חבילת העצים, היו נושרים מתוכה אביזרי-מקלע ורימונים.

נגשתי למילוי המטלה שעלי, בניית בונקר. משך שלושה שבועות לילה-לילה. את החול היינו שופכים לבאר לא-מרוחקת מדירתנו ולאורוה שבחצר. מתחת למיטתי הרמנו לוח וחפרנו בור, שני מטר על שני מטר רוחבו, ושנים ומחצה עומקו. מרוחק כמחצית המטר מן הבור היה אחד מעמודי האבן שעליהם נשען הבית. פירקנו עמוד זה ובקומו חפרנו כניסה לבונקר שני. המעבר צר היה, באופן שרק אדם אחד יכול לעבור בו בדוחק. הבונקר השני היה בור ששיעורו שני מטר מעוקבים. בכניסה אליו הצבנו עמוד נייד על גלגלים ופסי-ברזל, כשעמוד זה ניצב במקום הכניסה, לא היה איש מעלה על דעתו כי ניתן להסיטו ממקומו. חישובנו היה, שאם יתגלה הבונקר הראשון, ותיכנס לתוכו משטרה, תהיה משוכנעת שזהו הבונקר כולו ולא עוד. הנשק היה מוסתר בבונקר השני.

כול ערב היינו מקבלים נשק חדש. תחילה רוכז הנשק בגיטו, ולאחר מכן היה מישהו מדיירי חדרנו מעביר את הנשק אלינו. **תוך זמן קצר צברנו במחסן כמות ניכרת של רימונים, כדורים, בריחי רובים, תת-מקלעים, תרופות. עם כול קבוצה שעזבה את הגיטו שיגרנו נשק בתרמילים מיוחדים שחייטנו תפרו בשביל היוצאים העבירו את הדורונות ליערות.**

הברחת הנשק לגיטו כרוכה היתה בקשיים ובסכנות לא רק למבריה הנשק עצמו, אלא גם לגטו כולו.

כרגיל עמדו יום-יום בשערי הגיטו שוטרים יהודים, אך תכופות ביותר היו מופיעים בפתע גם אנשי גסטאפו עם אובארשטורמפיראר ריכטאר ובודקים את טורי היהודים החוזרים מהעבודה. אותו יום היו נופלים קורבנות. הביקורת הייתה מלווה במכות רצח. מי שנמצא אצלו מזון, נלקח למאסר ולא חזר עוד לעולם, ואם שיחק לו מזלו – היה יוצא במלקות בלבד. עונש זה היה מתבצע לאלתר.

טור היהודים מסתדר בשורה, והנאשם משלשל במו ידיו את מכנסיו, בין שהוא גבר ובין שהוא אישה. אחד משוטרי הגיטו מחזיק בקורבן, והשני מלקה בפרגול, בפקודת המרצח – עשרים, שלושים או חמישים מלקות. המולקה חייב למנות בעצמו את המלקות. מרבית המולקים היו מתעלפים וצונחים.

כדי לקדם את פני הסכנה, קבענו קבוצה מיוחדת שצפתה ערב-ערב אל השער. **ילדים קשרים שלנו היו יוצאים להודיע לאנשינו במקומות העבודה** על הופעת הגרמנים ליד שערי הגיטו. במקרה זה ידעו אנשינו שעליהם לבוא בידיים ריקות. אירע שהילדים איחרו, ויהודים נשאו עמם נשק לגיטו. חברים נאסרו ועונו למוות במרתפי הגסטאפו. שבועות וחודשים עינו אותם. תלשו ציפורניהם מעל אצבעותיהם, ניקרו עיניהם. הגופות הכחילו מן המהלומות, האנשים צנחו בלא רוח-חיים, אך לא הוציאו הגה מפייהם, לא הסגירו איש. **הלכו למוות בהכרה שהנשאים בחיים ינקמו נקמת דמם השפוך.**

בודדים בלבד לא עמדו בעינויי הגסטאפו ונשברו. נתפס צעיר אחד שלנו מרחוב זאוואלנה. הוא ידע רק על קבוצה קטנה של חברים שאליה נשתייך ושדרו עימו באותו בית. בערב, כשהגיטו כבר התרוקן מאדם, הגיעו לתוכו מכוניות ס"ס, הקיפו את הבית, הוציא במכות וביריות את האנשים החוצה, העמידו את כולם אל הקיר כשידיהם מורמות כשפקדו על הבחור להצביע מי הם חבריו, שתק. התחילו להכותו מכות רצח. **– ירו בי – צעק – אך לא אמסור לכם איש, זכרו מרצחים, יד הקם תשיג אתכם!** הגרמנים פתחו באש על האנשים. לאחר מכן הציתו את הבית מכול עבריו, כשהבית היה אפוף להבות, עזבו את הגטו. חמישה מחברנו, שהיו חבויים בבית, נסו בלהבות.

ברחוב זאמקובאיה התרכזו בני נוער ובראשם ואליק זיטלזייץ. שם היו צוברים נשק ובגדים לקראת היציאה ליער. אנשי הגסטפו הקיפו את הבית וקראו לאנשים לצאת בידיים מורמות. איש לא אז, שנים-עשר הצעירים היו מצוידים ברימונים, הקרב היה בין הכוחות הבלתי-שווים נמשך כשעה ארוכה. כול הצעירים נספו.

היה זה קרב גבורה של יהודי מינסק מתוך הגטו.

המשכנו לייצר נשק ולאמן אנשים בשימוש. משימתנו העיקרית עתה הייתה? לחדש את המגע עם היער. שיגרנו את קשרינו ליערות סטארויא-סאלו. תוך זמן קצר הוקם קשר עם חטיבת "סטאלין" שהתמקמה ביערות. בחטיבה זו נמצאים רבים מתושבי מינסק ושבויי מלחמה לשעבר שהיה להם מגע-מישרין עם הגיטו. אחד מהם היה המאיור סאמיון גנזאנקו, אוקראיני שהיה חבוש במחנה הריכוז במינסק שברחוב

שירוקה, ונערה יהודיה מהגיטו, נאטאשה, אירגנה את הבריחה מהמחנה. יהודי הגיטו שעבדו במחנה הוציאוהו בחבית של אשפה והצילוהו ממוות ודאי. גנזאנקו היה לאחר מכן מפקד החטיבה על שם "פונומארנקו", וקיבל לחטיבה הרבה יהודים,

בחטיבת "סטאלין" היה גם ניקולאי קאידאלוב, כשברח ממחנה השבויים, הסתתר זמן ממושך בגיטו מינסק. בגטו עבד במאפיה עד שהלך ליער. לאחר זמן היה מפקד גדוד.

עשרות פרטיזנים ומפקדים הייתה להם שייכות במישרין לגיטו מינסק. את חטיבת "סטאלין" אמנם כינו בשם "חטיבת הפרטיזנים המינסקאית". מסטארויא-סאלו נמשך המגע הלאה אל יערות נאליבוקי ואיוואניץ, שם חנו ארבע חטיבות פרטיזניות חמושות היטב, שפעילותן השתרעה על שטח של מאות קילומטרים.

חטיבת "סטאלין" נחלקה לשניים: חלקה האחד חנה ביערות איוואניץ, וחלקה השני – ביערות סטארויא-סאלו, מהלך 20 ק"מ ממינסק. לחטיבת "סטאלין" באה קבוצת היהודים הראשונה מגטו מינסק: החברים זורין, רובנצ'יק, אברשה ליפשיץ ועוד. מיד נקבע קשר אמיץ והוחל בעבודה קדחנית של שליחת אנשים ליער. **כמעט כול לילה היינו שולחים קבוצות. תוך זמן קצר הועברו ליערות סטארויא-סאלו כמה מאות יהודים.**

תנועת המחתרת בגיטו הייתה לארגון מסועף ביותר, יהודים ראו בה את מפלטם האחרון, חייבים היינו לגשת למבצע של בריחה המונית מן הגיטו, שהרי עמדה השאלה כיצד להציל לא רק צעירים וצעירות מוכשרים לקרב, אלא גם נשים, זקנים וטף. לכך היה עלינו לקבל את הסכמתו של המטה הפרטיזני ביערות.

זורין שכבר פעל ביער, בחטיבת "סטאלין", היה פרטיזן פעיל ודרוך לקרב. הוא מסר על-ידי קשר שלנו, כי בא לידי הסכם עם הגנרל-מאיוור פלאטון צ'ארנישב בדבר הקמת מחנה משפחות יהודי של אנשים נטולי כושר קרבי, שיהיו נתונים לחסותם של גדודי פרטיזנים ביערות נאליבוקי.

שילחו יהודים, כתב זורין, ללא דחוי, כי כול רגע יקר.

ידיעה זו התקבלה בשמחה רבה. מטה המחתרת החליט לשגר מיד לעזרת זורין קבוצת חברים אחראיים שיארגנו את קבלת היהודים מהגיטו.

עם הקבוצה הראשונה יצאו החברים נחום פלדמן, הרש סמוליאר, קראווצ'ינסקי ואחרים. **שלושת החברים האלה היו מארגני המחתרת ועמדו בראשה. הם לקחו עמם שלושה ילדים, שנעשו לאחר מכן הקשרים עם הגיטו.**

עם הגיעם ליער, הוקם גדוד יהודי למחצה על שם "פארכומנקו", שבסיסו ביערות סטארויא-סאלו. מחנה המשפחות בפיקודו של זורין עבר ליערות נאליבוקי. רק קבוצה קטנה נשארה בסטארויא-סאלו, כדי לקלוט יהודים מן הגיטו. הוקם קשר הדוק עם היער. כול אימת שהקשרים היו חוזרים לגיטו, **היו תובעים אך זאת: שילחו יהודים ונשק.**

נפתחה פעולה נמרצת. **הקשרים הילדים העבירו הילדים ליער, הרבה נשק הוברח לגיטו ועם הקבוצות היינו מעבירים אותו ליער.**

קמו גם קבוצות "פראיות", שהלכו ליער על דעת עצמן, מבלי שעלה בידיהן לבוא במגע עם הארגון. אך זאת בלבד ידעו: סטארויא-סאלו, שם זה היה פופולרי ביותר בגיטו, ואל הכיוון הזה נמשך עתה הכול.

יהודים שעבדו מחוץ לתחום הגיטו היו בורחים ליער ממקומות העבודה. ברחו זקן ונער, כול מי שהיה לו כוח ומרץ. זורין היה מקבל את הבאים ומעבירים, בדאגה אבהית, ליערות נאליבוקי.

פעמיים-שלוש בשבוע הגיעו אילנו דינים-וחשבונות מדויקים והוראות. **הנהירה למחתרת גברה והלכה עם כול יהודי שנשלח ליער.** פעלנו בהתאזרות שלמעלה מכוח אנוש, יומם – במקומות העבודה, ולילה – במחתרת. איש לא התאונן על עייפות, כי השעה דחקה, והמוות רבץ לפתחנו. **הייתה לנו אך מטרה אחת:** להוציא יותר ויותר יהודים מן הגיטו.

למעלה מחודש התנהלה הפעולה בהצלחה, ופתע ניתכו על הגיטו גזרות חדשות שהאטו את קצב עבודתנו. לגסטאפו הגיעו ידיעות על פעילותנו ועל נהירת יהודים ליערות אך הם לא הצליחו לעלות על עקבותינו.

אובארשטומפיראר ריכטאר, שנסטייע במשטרה היהודית, עשה כול מה שבידו על-מנת לחבל בעבודתנו. המשטר בגיטו החמיר, יום יום נערכו חיפושים ומאסרים, ומי שנאסר – לא חזר עוד לעולם.

יצאה פקודה על הרשמה מדויקת של האוכלוסייה. כול יהודי בגיטו חייב להיצמד למקום מגורים. יהודי שיימצא בלא מקום מגורים – יירה בו במקום. כול בית יסומן במספר שוטף, ודרי הבית ישאו את מספרי הבית על החזה והכתף, כשהמספר מודפס על פיסת בד לבן בצבע שחור, מתחת לטלאי הצהוב. מי שלא ישא את המספר – דינו מיתה.

כול יום א', בשעה 10 בבוקר, יתכנסו דרי הגיטו בכיכר היובל למפקד. אם ייעדר אחד הדיירים, יירו כול דיירי הבית.

בכך ביקשו הגרמנים להבטיח לעצמם ביקורת מדויקת של אוכלוסיית הגיטו ולהטיל אחריות קיבוצית על כול בית ובית. המגמה הייתה: לכפות עליינו צייתנות. הכנעה והמתנה שקטה למוות, עד שהמרצחים יפסיקו כי חיינו דיינו. **ואם על הגיטו תוטל**

אימה, יישבר גם ארגון המחתרת.

פעולת-העונשין הראשונה כוונה אל בית 148 ברחוב אובדודקוב, בו התגורר 280 יהודים.

לאחר הפסקה בת שבועיים שלחנו קבוצה בת עשרה איש ליער, כולם צעירים, מזויינים היטב, מוכשרים לקרב. **מהלך קילומטרים אחדים מן העיר נתקלו במארב גרמני. ניטש קרב מר. הבחורים גילו התנגדות נמרצת.** בסיכומו של הקרב, נהרגו שלושה מאנשינו, שישה הצליחו לברוח ולחזור לגיטו ואחד נתפס חי. שבוע ימים עינו אותו הגרמנים במרתפי הגסטפו. הוא לא מסר איש, ורק זאת הצליחו להוציא מפיו – מה היה מספר הבית של מקום מגוריו. כך נספו דרי הבית 148. בלילה הקיפו אנשי ס"ס את הבית גירשו את כול הדיירים החוצה, מקלע פתח באש. כול האנשים נורו.

בבוקר כשיצאנו לעבודה, ראינו בעינינו את גודל האסון. לכול אורך הרחוב נערמו גוויות ירויות של גברים ונשים. איש לא ניצל. נשים יהודיות טיאטאו במטאטאים גדולים את הדם הקדוש שניגר ברחוב לאורך הרחוב.

מאורעות הדמים לא ריפו ידי לוחמינו. הגברנו עוד יותר את החשאיות בפעולותנו. כול אדם ששלחנו אחרי כן ליער רשמנו אותו ביודנראט כנפטר.

הגרמנים החליפו את הממונה על הגיטו. במקום המרצח הותיק ריכטאר בא **אובארשטורמפיראר ריבא מווינה.** המרצח החדש החל מיד בשפיכות דמים.

היה בגיטו בית יתומים ובו כמה מאות ילדים בני 5-10. הוריהם ניספו באקציות הקודמות. אימהות שבעליהן נורו הכניסו הנה את ילדיהן, למען תוכלנה ללכת לעבודה.

יום אחד בצהרים הפסיעה לתוך הגיטו פלוגת ס"ס. לפי פקודת ריבא הקיפו אנשי הס"ס את בית היתומים, נכנסו פנימה וירו למוות בכול הילדים ומחנכיהם. היה זה בשעת סעודת הצהרים. הילדים הסבו לשולחנות ואכלו את ארוחתם הדלה – פת קיבר שחורה וצמיגה וספל גריסים מבושלים במים. כשחזרנו לפנות ערב מהעבודה נודע לנו על רצח הילדים. הלכנו אל בית היתומים. מחזה אימים נגלה לעינינו. ילדים ומחנכיהם, פלוחי-גולגולת, מוטלים בשלוליות דם סביב השולחנות, על הספסלים, אצל החלונות. הילדים חסרי-הישע נורו בכדורי סרק. בחדר השינה הכללי נערמו גוויות זו על גבי זו. הנה רצו הילדים להתחבא מפני המרצחים.

מאות אנשים עמדו סביב בית היתומים וביכו את האסון. אימהות שהכניסו בעבר ילדיהן לבית היתומים, רבצו מטובלות בדם על הגוויות והתייפכו מרה.

בערב התכנסנו אצל שרה, לדון במצב שנוצר. **החלטנו להגביר את הקצב בהוצאת יהודים מן הגיטו.** תשומת לב מיוחדת תוקדש לילדים. **בשום פנים אין לפתוח בפעולת נגד בגטו. ביער גדולות פי כמה אפשרויותינו ללחום באויב.** מטרתנו איננה ליפול בגבורה, אלא ללחום עד חורמה במרצחים. כול יהודי שיוצא מן הגטו ליער יהיה לנוקם.

כאן, בגיטו, עלינו לפעול בקור-רוח, תוך שליטה עצמית מוחלטת. כול מעשה בגיטו שלא על דעת המטה ייחשב לפרובוקצייה, לחבלה בהגשמת המטרה.

שפיכות הדמים לא פסקה. כול יום הביא עמו גל חדש של טרור.

בבית-החרושת "אוקטובר" עבדו כמה נשים במחלקת החייטות לצורכי הווארמאכט. היו אלו על פי רוב סטודנטיות לשעבר של המכון לרפואה במינסק. פעם איחרו הנשים בעשר דקות לעבודה, מנהל בית החרושת, גרמני טילפן לגסטפו. מיד הגיעה קבוצת אנשי ס"ס ואוקראינים והחזירו את הבחורות לגיטו. בצהריים הגיע **אובארשטורמפיראר ריבא**, פקד להוציא את הנשים לכיכר היובל ולירות בהן. בריונים אוקראינים פתחו באש וקטלו את כול הבחורות.

כשחזרנו מהעבודה, עדיין היו גופותיהן מוטלות זו על גבי זו, ועל כותל בית היודנראט התנוססה כרזה: "כך ייעשה לכול אדם שיאחר לעבודה".

למחרת בצהריים שוב הגיעה כנופיית האוקראינים לגיטו ביחד עם ריבא הפסיעו אל שני בתי החולים שבגיטו, של היהודים הרוסיים ושל היהודים הגרמניים, והקיפו אותם, ירו בכול החולים ששכבו במיטות. עם החולים נורו כול הרופאים וחבר העובדים שנמצאו בבתי החולים.

לאחר ההריגה נכנס ריבא ליודנראט ופקד לנקות את בתי החולים ולקבוע חבר עובדים חדש שיקבל חולים חדשים. – הללו לא היו חולים אלא טפילים – הסביר המרצח בציניות.

הרציחות זיעזעו את הגיטו, אבל וקדרות עטו כול בית יום-יום קורבנות חדשים, יום-יום שפיכות דמים חדשה.

בעצם הימים האלה נמצאו בוגדים יהודים, שהתייצבו לשירות המרצחים. בייחוד הצטיינו שניים בשפלות בגידתם, פליטים שהגיעו מפולין, אפשטיין וויינשטיין. שני השמות הללו הילכו אימים בגטו. לא חסרו להם לבוגדים אלא מדי ס"ס. ביחד עם המרצח ריבא הקימו מדור מבצעים ליד משטרת הגטו. **גייסו סוכנים ומלשינים כדי לבלוש מי מארגן את פעולות המחותרת**. ידעו על קיומנו ומסרו לגסטפו כול פרט שנודע להם. לרוב לא עלו במישרין על עקבותינו. שנואים היו על האוכלוסייה. איש לא בא במגע עמהם, מלבד אנשיהם.

היו לנו אנשים משלנו בלשכת הדיור, במשטרה, בכול מלקה של מנגנון הגיטו. הללו עבדו בתנאים קשים לאין-שיעור, מלבד זאת חשבו בגיטו לבוגדים, אך עבודתם הייתה חשובה לא פחות מייצור נשק או מגיוס אנשים ושליחתם ליער. הודות להם יכולנו להמשיך בפעולתנו ללא תקלות קשות.

אליהו מושקין, יו"ר היודנראט נתן מלוא עזרתו לארגון המחתרת וליוצאים היערה. מנהל המחלקה הכלכלית של היודנראט רודיצר, מפקד המשטרה סרברנסקי, מנהל מחלקת הדיור דולסקי ומנהל הסדנאות בגטו גולדין עמדו בקשרים עם הגרעין המרכזי של המחתרת. **הם סיפקו לנו ידיעות מהימנות שרכשו תוך מגעם עם הגרמנים.** רודיצר וגולדין דאגו ללבוש ולנעליים ליחידות הלוחמות. סרברנסקי הכניס למשטרה חברים מהמחתרת, כדי שייסיעו לנו בפעולותינו. דולסקי סיפק דירות חשאיות ותעודות-זהות מזויפות.

אליהו מושקין נרצח בידי הגסטאפו באשמת ניסיון לשחד קצין גרמני שישחרר יהודי ממעצר. במקום מושקין נתמנה משה יפה.

עזרה רבה ניתנה על ידי הרופאים שעבדו בשיתוף פעולה הדוק עם המחתרת. הם סיפקו תרופות ששוגרו ליער עם כול קבוצה שעזבה את הגטו. היו מקרים שלגטו הובאו פרטיזנים פצועים לא יהודים, והרופאים טיפלו בהם, הסתירו אותם עד שהחלימו ונשלחו שוב ליער, כשהם בכור קרבי. ביותר גדל עומס העבודה על-ידי הרופאים כשפרצו בגיטו מגפות, כתוצאה מהרעב ומהתנאים הקשים, ובייחוד טיפוס הבטן, שזרע מוות בשיעורים מהילים. הרופאים עבדו מעל לכוחותיהם, וגם נאלצו להעלים את דבר המחלה מהגרמנים, שאיימו כי אם תפרוץ מגפה בגיטו, יערכו בו מרץ דמים. ולא רופאים בלבד, אלא גם כול סגל העובדים בבית החולים עזרו במסירות נפש לאוכלוסיית הגיטו הדוויה והסחופה, וגם עשו לארגון אנשים ולשליחתם אל היער. בייחוד הצטיינו הרופאים מינקין, זיביציקאר, אפרוביץ', קארזון, ובראשם ד"ר קוליק. **בעזרתו הפעילה של ד"ר קוליק נהיה בית החולים של הגיטו מקום מפגש המרכזי של המחתרת.** כאן נמצא תקופה ממושכת המטה. הערכנו כי הגרמנים לא

יבואו לכאן, בשל פחדם הגדול ממחלות מידבקות. באופן כזה היה כאן מקום מבטחים לחברינו.

ילדים פרטיזנים בגיטו

שלושת הילדים הקשרים הוליכו פעמים אחדות בשבוע אנשים ליער, עשו כול פעם דרך של 30 ק"מ הלוך ושוב. הם ידעו מה הסכנה המאיימת עליהם ומה חיוני התפקיד שהם ממלאים. היו אלה ילדים נבונים, בעלי ניסיון ממושך ומר של חיי הגיטו.

בחזרה מן היער, היו פניהם מביעות סיפוק והתרוממות הרוח. היו מספרים כול פרט, איך עברה הדרך, איך נתארגנה קבוצת החדשים, לאיזה גדודים צורפו האנשים. היו מוסרים ד"ש מפלדמן, סמוליאר, זורין ואחרים.

הם הביאו לנו את הידיעה, שלא הרחק ממחנה המשפחות של זורין, ביערות נאליבוקי, מצוי עוד מחנה משפחות גדול של יהודים שברחו מן הגיטאות שבאזורי המערב, בראשו עומד טוביה בלסקי. כן סיפרו. שבמחנה המשפחות של בלסקי ישנן קבוצות-קרב המתנקשות בהצלחה בשיירות הגרמניות. בולעים היינו בהתלהבות את דברי הילדים. דו"חות אלו העניקו לנו כוח ומרץ להמשך פעילותנו. חשנו כי עושים אנו מעשה של ממש.

שלושת הילדים היו קשרינו העיקריים עם היער. נוסף על מאות יהודים, הוציאו מן הגיטו גם הרבה רופאים. כן ביצעו מטלות חשובות באיזור הארי. בבואם לגיטו היו מזוינים תמיד באקדחים טעונים, כדי שלא ליפול בידי המרצחים, במקרה של תקלה. עשו עבודתם בנאמנות, ללא בהלה, אף שהמוות ארב להם כול שעה. כבר ניערו מעל עצמם את חותם הגיטו, את הפחד שאנחנו עדיין לא נשתחררנו ממנו. עבדו תוך משמעת חמורה, לפי ההוראות שלנו ומפקדי הגדודים.

שלושת הילדים הגיבורים הם: סימה'לי פארסטון, באנקה האמאר, ודוד'קה קוליבנסקי.

סימה'לה, ילדה בת י"ב, אך חזותה כבת ט-י, קלסתר-פנים סגלגל נאה. בדברה צצות גומות-חן בלחייה, האף משורבב כלפי מעלה. בעיניה הגדולות התכולות שוכנת תוגה עמוקה. הוריה נורו באקציה הראשונה, ב-7 בנובמבר 1941. שרה נטלה אותה אליה, אימה של סימה'לי הייתה רעותה. שרה התהלכה עם הילדה כעם בת, ואומנם קראה לה הילדה "אימא" והתרפקה עליה.

פקחית הייתה, מתמצאת על-נקלה ואמיצה מאד, שום מטלה לא הייתה קשה לה. כשהיינו מטילים עליה תפקיד הייתה חרש. בשימת-לב, מצותת להוראות. גבותיה הבהירות היו מתכווצות, הקשב מרוכז. הייתה חוזרת על מה שנאמר לה, בלא להחסיר מילה.

את אקדחה הקטן החזיקה בכיס מתופר במיוחד מתחת למעילה. תמיד הייתה אומרת: "היו בטוחים, ה'פריצים' לא יקחו אותי חיה בשבי. את הכדור האחרון אותיר למעני". ובדברה הייתה מאמצת את האקדח אל ליבה.

בלילי חורף קשים ומושלגים הייתה סימה'לה חומקת מתחת לחוט-התיל של הגיטו ויוצאת לביצוע מטלה. גם את דרכה חזרה לגיטו הייתה עושה בלילה, דרך בית-העלמין, באיזה חוש סמוי הבחינה אם השמירה קפדנית אם לאו. לעיתים אירע שלא יכלה לגשת לגיטו, גרמנים מדי שוטטו בקירבתו, להסתכן לא רצתה, משום שחדשות נכבודות בפיה. הייתה לנה בחורבה, ממתינה כול יום המחרת, ורק לפנות ערב, עם שוב היהודים לגיטו מהעבודה, מתגנבת בחשאי לטור, מצמידה את הטלאי הצהוב ונכנסת לגיטו – קפואה, רטובה עד עור עמותיה ורעבה, לאחר לילה כזה ויום כזה.

סימלה'לי הכירה כול שביל נדח, כול שיח. היא צועדת בראש ואחריה כמה עשרות יהודים ההולכים בעקבותיה ליער, עשרות פעמים עשתה את הדרך מגיטו מינסק לסטארויא-סאלו וחזרה. לאחר חיסול הגטו השתתפה במבצעי הלחימה ביער שכם אחד עם חבריה הבוגרים-הפרטיזנים.

לאחר גירוש הפולש, בקיץ 1941, צעדה סימה עם הרבה פרטיזנים מצטיינים במצעד החגיגי הגדול במינסק. עיטור-כסף של "פרטיזן המלחמת המולדת" בדרגה ראשונה התנוצץ על חזה.

באנקה ודוד'קה, ילדים בני י"ג, צמד חברים הם עוד מימי בית-הספר, נולדו באותו רחוב, יחדיו נתחנכו לפיונארים, יחדיו הכינו שיעורים ורקמו חלומות על העתיד. גם האבות היו מיוודדים ורוו נחת מבניהם שהיו תלמידים טובים. מדברים היו בידיש מינסקאית עסיסית, כאבותיהם ממש.

באנקה קטן וצנום, ולפי חזונו עודנו ילד. תנועותיו הפוזות, כמעט עצבניות. מתמצא מהר בכול מצב ומחליט על דעת עצמו. אינו מרבה דברים, אך דיבורו תמיד לענין. בפניו הילדותיים חקוקים עקבות חיי התלאה שבגטו.

דוד'קה גבוה מבאנקה ונראה קשיש יותר, אולם באנקה הוא אחראי לכול, ודוד'קה הוא בן-לוויתו. תמיד הם יחד, כרורכים זה אחרי זה, כתאומי סיאם. דוד'קה יתום מאביו ומאמו, כול משפחתו נרצחה באקציות, רעו היחיד שנשאר לו הוא באנקה, שעדיין אימא לו בגטו, בכך, אימא של באנקה היא גם אימא של דוד'קה. בימי הטבח הסתתרו באזור הארי, אצל חבריהם הרוסים, לאחר מכן עבדו ברכבת, בטעינת פחם בקרונות.

פלדמן משך אותם לעבודת המחותרת, ביצעו מטלות נכבדות, שימשו קשרים עם הצד הארי, מאז התחילו יהודים ללכת היערה. נתונים הילדים בתנועה מתמדת. **תפקידם היחיד הוא להוציא יהודים מן הגיטו אל יערו סטארויא-סאלו.**

אימא של באנקה יודעת על מעשי הילדים, מסייעת בידם וגאה בהם, כשהם חוזרים מן היער, נשאר דוד'קה אתנו, ובאנקה הולך אל אימא, היא רוחצת אותו, משכיבה אותו לישון ויושבת ליד המיטה היחידה הניצבת בפינה. שעות על שעות היא מתבוננת בבנה, מצותת לנשימתו. ליבה לבאם, כלה משיפעת געגועים ורחמים.

באנקה ודוד'קה הם פרטיזנים ביחידה שהוקמה זה מקרוב על שם "פארכומנקו", והיהודים מהווים בה 70 אחוז. **עכשיו הגיעו לגיטו כדי להוציא ליער קבוצת בחורים ובחורות בעלי כושר קרבי.**

באנקה מכנס את האנשים שנקבעו, משוחח עם כול אחד לחוד ומוסר הוראות. הוא עצמו יורד אל הבונקר, בודק את הנשק הנשלח. **קשר בן י"ג זה הריהו איש צבא מנוסה הנושא באחריות כבדה. דוד'קה עושה עבודתו בשקט ובענווה, איננו אוהב להשתהות בגיטו. הגטו אפל ועצוב, המוות מורגש בו ביותר, שם ביער, נכון הוא לכול.**

כשנסיימו ההכנות, שעת היציאה נקבעה, הצופים בעמדותיהם, יוצא באנקה לבדוק אם הכול בסדר, אם הדרך פנויה, וכשהוא חוזר, אסור לאבד אף רגע. מתפקדים. באנקה מפסיע ראשון אל מעבר לתיל, מחשכי-חצות, אך הוא מכיר היטב את הדרך. רימון מוצנע, מוכן להטלה, בידו, אקדח בכיסו. האנשים פוסעים אחריו בטור. דוד'קה פוסע אחרון ומשגיח שאיש לא יאבד בחשיכה.

צועדים חרש, בנשימה עצורה. באוזני האנשים מהדהד עדיין שמע ההוראות שבאנקה נתן להם לפני היציאה. ובדברו, שכחו כי נער עומד לפניהם. רישומו עליהם כשל מפקד קפדן: כול אחד חייב לבדוק בקפידה, אם לא השאיר אצלו תעודות מהגיטו או טלאים צהובים, מי שמצויים אצלו אלה – חייב להשמידם, כדי שלא נעמיד בסכנה את יהודי הגיטו, גם אם ניתקל במשמר גרמני, אין לנו דרך חזרה, שהרי מסכנים אנו את הגיטו כולו. צריך לנסות לברוח בכיוון סטארוויא-סאלו, הגרמנים לא ירחיקו לרדוף אחרינו, גדול פחדם בלילה. אם לא תהייה ברירה וניאלץ להיכנס לקרב – נטיל בהם את הרימונים, זה יעורר בהלה אצל הגרמנים ויאפשר לנו להתרחק מתחום האש. אם מישהו מקרבנו יעורר בהלה – יירה מיד ללא אתראה.

כשבאנקה ודוד'קה חזרו מהיער לגיטו, נרשמו לזכותם בפנקס-הקרב שלהם עוד 16 יהודים שהוצאו מגטו מינסק.

* * * * *

מעמוד 331 בספר הזיכרון לקהילת מינסק מתואר מרחץ הדמים בגטו, שבו נרצחו אלפי יהודים וסיפור העדות המזעזע אינו מובא כאן. מעמוד 334 מתוארת האקציה של הילדים וקול קורא לאימהות שהוציאה המחותרת. סיפור העדות מובא מכאן ואילך.

... לאחר מאורעות הדמים של השבועות האחרונים, נשארו בגיטו 12 אלף יהודים, עשירית ממספרם מיום ייסוד הגיטו. היהודים נצטוו להירשם מחדש, וכול אחד קיבל תעודת עבודה חדשה.

יום אחד, כשחזרנו מן העבודה מצאנו ליד הארבייטסאמט כרזה גדולה שהודיעה כי כול האימהות בגיטו חייבות למסור לשלטונות תוך שלושה ימים את ילדיהן עד גיל 14, כול משפחה שיימצא בה ילד – תיירה.

נפתח מצוד פרוע אחר הילדים המעטים ששרדו בגיטו, השוטרים היהודים חיטטו בבתים בשעות העבודה, תלשו דלתות ובלשו אחר מלינות שילדים התחבאו בהן. איש לא מסר את ילדיו לשלטונות, מי שיכול – העביר אותם למכרים באיזור הארי. ילדים קשישים יותר לבשו בגדים ארוכים, התחזו כמבוגרים והלכו לעבודה. כמאושר נחשב הילד שקומתו גבוהה הייתה.

בבקשתם מחסה מפני סכנות מוות הסתתרו ילדים במלינות, בעליות-גג, חמקו בלילות דרך חוטי-התיל והתחבאו בחורבות הבתים. ילדים שנתפסו הוחזרו לגיטו, נורו בבית-העלמין והוטלו לבור שהיה פתוח תמיד.

תנועת המחתרת בכוחותיה הדלים נבצר ממנה להציל את הילדים מאימת הכיליון הצפוי, היא הוציאה אז קול קורא שנמסר בגטו מפה לפה:

**אימהות! הצילו את ילדיכן, לכו ליערות!
ילדים ללא הורים, לכו לבד – אל תחכו לעזרה,
המוזות אורב לכם מכול פינה!
ילדים מצומקים, בלויים ומקורעים, יתומים מאב ואם,
שאך זה נרצחו, ברחו מהגיטו ביוזמתם העצמית,
בלא אמצעים, בלא מטרה,
במחשבה אחת ויחידה – להינצל ממוזות.**

רבים פרצו ועברו, ידעו נדודים, רעב, פחד-תמיד. יש שניקרו להם בדרכים אנשי-לב והטילו לעברם פת לחם, אחרים גירשום מעל פניהם, שיסו בהם כלבים, והילדים נסו בבהלת-מוות, לא רק מפחד הגרמנים אלא גם מפחד בני המקום שמדברים בשפתם ושגדלו עימם בארץ זו.

תאוות הנקם יקדה בנו. כבר ראינו דם רב, מתים לאין-ספור, אך רצח ילדים ההמוני לא נתן לנו מנוח. **תבענו פעולת נקם**, אך פקודת המטה הייתה: אל תעשו דבר בטרם מועד, למרצחים ישולם כגמולם. הצילו יהודים ככול שניתן, שילחו ילדים ליער, **בגיטו אפשר להרוג גרמנים בודדים, במאבק הפרטיזני אפשר לחסלם בהמונים.**

הודענו ליהודים כי חטיבת "סטאלין נמצאת ביערות סטארויא-סאלו ומחכה ליהודי גטו מינסק. **הצו היה:**

**בירחו מן הגיטו, הצילו עצמכם בכול האמצעים,
בכול הדרכים, לכו היערה, עם נשק ובלי נשק,
צעיר וזקן, נשים וגברים.
אל תשכחו את הילדים,
הם הראשונים שיצפויה להם סכנת כליה,
גדוד המשפחות של זורין יגן עליכם,
סטארויא-סאלו קוראת לכם.**

השמועה על מחנה-המשפחות ביער הקיפה את כול הגיטו, יהודים התחילו מסתערים אל היער, אנשים ברחו מהעבודה, או שיצאו בלילה, בלי ליווי, בלי קשר. לכולם הייתה משאת-נפש אחת – להגיע אל סטארויא-סאלו. מילה זו עברה מפה לפה, וצילצולה – צליל הצלה אחרון של אנשים שחרב מונחת על צווארם.

ביער נתקבלו הבאים על ידי הפרטיזנים. הבלתי מוכשרים לקרב נשלחו למחנה- המשפחות של זורין, והמוכשרים – אל גדודי הלחימה. למחנה-המשפחות היהודי נוספו יום-יום קבוצות חדשות. יערות סטארויא-סאלו היו קטנים מדי, ונשקפה סכנת התקפה של הגרמנים. זורין העביר את בסיסו ליערות- העד של נאליבוקי, בחסותן של 4 חטיבות פרטיזנים.

במבצע ההצלה של יהודי מינסק השתתפו:

**נחום פלדמן, קומיסאר הפלוגה "סובאטסקאיה באלרוס": שלום זורין,
מפקד מחנה המשפחות-היהודיות: נמאיור סאמיון גנזאנקו,
מפקד חטיבת "פונומאראנקו": הפולקבניק ואסילבסקי,
קצין המטה של הארגון הפרטיזנים: הלויטנאנט ואסיל טורוב,
מפקד הגדוד ע"ש "פארחמאנקו"
והרבה פרטיזנים פעילים, יהודים ורוסים, שבאו ממינסק.**

עובדי כפיה בגיטו מינסק [2]

ע. בזן (וורמן)

תנועת המרי בבוצ'אץ'

(זיכרונות)

א.

אחרי שלושים ושלושה חודשי אימים ואכזריות ללא-תקדים בתולדות האנושות, נסוגו חיילות גרמניה המובסים. למחרת כניסתם של הצבאות הסובייטים ב-26 במרץ 1944 יצאו ממחבואיהם למעלה מ-80 יהודים. לפי הידיעות שהצלחתי לאסוף היה זה האחוז הגבוה ביותר של יהודים שנשארו בחיים לגבי כל שאר הערים והעיירות בגליציה המזרחית.

אין כול ספק, כי עלינו לייחס אחוז זה של היהודים שנשארו בחיים תודות לארגון פעולת המרי, אשר גרעינה קם בבוצ'אץ'. השקפה זו הופצה גם בעיירות הסביבה, והיא זכתה בהבנה ותמיכה. הפחד מפני הטלת האחריות על האוכלוסייה היהודית כולה, חוסר נשק והעדר הדרכה מתאימה לשורות הלוחמים, מנעו את הנהלת תנועת המרי לנקוט צעדים נמרצים בראשית התארגנותה.

מסרנו לעצמנו דין וחשבון, כי כול גילוי של רצון התקוממות ומלחמה עלול להביא לידי חיסול מידי של כול יהודי בוצ'אץ'. דבר זה חייבים לזכור כול אלה, המתפלאים באיזה קלות הרשו לעתים כה קרובות אלפי יהודים, כי יובילו אותם לקראת המוות, ללא התנגדות כלשהי.

הגרמנים נכנסו לבוצ'אץ' ביום שבת, 5 ביולי 1941 וכבר למחרת היום קמה יחידה גדולה של משטרה אוקראינית והחלה להתעלל באוכלוסייה היהודית. בתקופה הראשונה קבעו את גורל היהודים בבוצ'אץ' שוטרים אוקראינים, שמאחוריהם עמד ועד אוקראיני, שהיה מורכב מאינטליגנציה מקומית.

בתקופה זו היינו עדים להתעללות ביהודים, שגורשו מרוסיה התת-קרפטית, ולשחיטות ע"י הקלגסים האוקראינים.

יהודי המקום היו מקבלים את אחיהם הנרדפים ברגשי אחווה, מחלקים להם את פרוסת הלחם האחרונה ומשתדלים לפדותם בכסף מידי הרוצחים. הגיעו ידיעות על הפוגרום בטרנופול.

מיד אחרי כניסת הצבא לשם נרצחו למעלה מ-3,000 יהודים. (כול זה נעשה ע"י המשטרה האוקראינית, הטוענת כי עליה לנקום בקומוניסטים היהודיים, שהשתתפו בגירוש אוקראינים לסיביר).

בתקופה ראשונה זו קם ועד יהודי, יותר מאוחר: "יודנראט", שהציג לעצמו תפקיד להמתיק בעזרת כופר נפש, את המעשים הפליליים המטורפים של הגרמנים צמאי-הדם.

באחד הבקרים האלה, במחצית השנייה של יולי 1941, ערכו האוקראינים הרשמה של היהודים, שבה נרשמו למעלה מ-1,500 איש בגיל 16-40 שנה. הודות להתערבותו של המפקד האוסטרי של החיילות העוברים דרך בוצ'אץ', לא בוצע כבר אז המעשה שבוצע שלושה שבועות אחרי כן.

במחצית חודש אוגוסט 1941 הגיעה בפעם הראשונה הגסטאפו. היא ערכה הרשמה, **ובהתאם לעצתו של הוועד האוקראיני נבחרו 350 איש מקרב האינטליגנציה והנוער ולמחרת היום הוצאו להורג ביריות בגבעת "פדור"**. הומתו אז שני חברים של היודנראט, ד"ר י. שטרן וקאנר, וכן ד"ר יודנפרוינד, שהוזמן ע"י הגסטאפו. ניצל אז רק צעיר בשם מאנדל. כמה כאב ועינויים הצטברו אז בליבות האימהות והנשים, שהיו באות מדי יום ביומו ליודנראט בבקשה לעזור להן בחיפוש קרוביהן, מתוך אשליה שיקיריהם עודם בחיים, ושנשלחו לעבודה לנהר זברוץ'. בינתיים היו מוטלות גוויותיהם **בקבר המוני** בגבעת "פדור", במרחק 2 ק"מ בלבד מן העיר.

אותו בוקר של חודש אוגוסט התחיל נתיב הייסורים והעינויים, שהסתיים בהשמדת יהודי עירנו, וכן בהשמדת אלה שגורשו מהעיירות והכפרים בסביבה. אחרי ההרשמה הנזכרת לעיל, באה תקופה של ייצוב-מה בחיי היהודים ואשליה, כי יתכן ויבוא מפנה במדיניות הגרמנים לגבי היהודים, וכן הייתה תקווה, כי עוד מעט ותישבר החרב הגרמנית.

מתפקידו של היודנראט – לספק פועלים ולעזור לאנשי הגסטאפו, הבאים אחת לשבוע מצ'רטוקוב, בשוד ההון היהודי. התחיל ביצוע שיטתי שת תכנית השמדת היהודים. היהודים הוצאו מחוץ לחוק, נפרסמה הוראה המחייבת אותם לשאת סימן מיוחד, ניטלה מהם הזכות לתנועה חופשית ולשינוי מקום מגוריהם.

נוסף על המס בזהב ובכסף, בפרוות ובשאר חפצי הבית (מחרימים רהיטים, כלי מיטה, לבנים וסרוויסים), צמצמו את מנות המזון והקימו רובע מיוחד ליהודים. ליהודים היה הותר לגור רק בצידה השמאלי של העיר ואת הגבול היווה רחוב הרכבת וכן המשכו עד הגשר בדרך לצ'רטוקוב. האוכלוסייה היהודית שרוכזה בצורה זאת שימשה מטרה קלה יותר לפעולות הבאות.

התחילו פעולותיו של מכשיר ההשמדה השני, **הלא הם המחנות:** "מחנה העבודה" (ארבייטסלאגר), "מחנה היהודים" (יודנלאגאר, יולאג).

ב.

בדצמבר 1941 קיבל היודנראט הוראה לשלוח קבוצת פועלים לבורקי-ווילקי ליד טרנופול. בערב חורפי, עז וקר, הביאה המשטרה היהודית (אורדנונגס-דינסט) את צווי ההתייצבות תוך שעתיים ביודנראט. על כול אחד מהעובדים לקחת איתו תרמיל-גב, שמיכה, חליפת בגדים ולבנים וכן אוכל למשך שבוע. בתוך 200 מהעובדים קיבלנו גם אנו, קבוצת 15 פועלים יהודים, העובדים ב"ליגנשאפט", לשעבר אחוזתו של פוטוצקי, צווי התייצבות. התכנסנו באחת האורות והחלטנו לא ללכת.

עוד באותו לילה ערכו המשטרה הגרמנית והמשטרה האוקראינית חיפושים במעונותינו, שנעזבו ע"י המשפחות, תוך כוונה לאסוף אונו בכוח. הסתתרנו במחבואים שונים באחוזה.

מדי יום ביומו באה המשטרה לחטוף אותנו, אך חברינו עמדו על המשמר ואנו נעלמנו עם הופעתם של השוטרים. רדיפה זו נמשכה שבועות אחדים, לבסוף קיבלנו הבטחה, שלא יעבירו אותנו מהמקום, נתנו לנו תעודות ירוקות ואנו, כביכול, מחוסנים על אף

זאת אין אנו לנים בבתינו למעלה מחצי שנה. מאחר שהיה ברור לנו, שלא יסלחו לנו את מעשינו, יצאנו כמנצחים מניסיון ההתנגדות הראשון שלנו, **ודבר זה שימש התחלה לארגונונו, שאליו הכנסנו במשך הזמן את רוב הנוער.**

מה"יולגים" בסביבת טרנופול הגיעו ידיעות על פעולות ההשמדה המבוצעות שם, ובינתיים נמצאו יהודי בוצ'אץ' במחנות בורקי-ווילקי וקמיונקה. אנשי הס.ס. העומדים בראש המחנות יחד עם האוקראינים, התעללו ביהודים, שרוכזו בהם, מבלי להתחשב בחיי-אדם. מנות הרעב עושות שמות בקרב האנשים, ועל עבירה קלה ביותר הענישו בתלייה או ביריות. על היחסים ב"יולגים" אלה השגנו פרטים מפי אחד מאנשינו, הוא מ. וויץ, אשר נחטף והובא למחנה כזה, אך הצליח לחתוך את חוטי התייל הגודרים את המחנה ולמרות המשמרות הצפופות מסביב הגיע, לאחר ששהה בקמיונקה שבוע ימים, דרך השות לבוצ'אץ'.

היודנראט אירגן עזרה, שלח כול שבוע עגלות עמוסות מצרכי מזון ובגדים חמים. בעזרת מתנות ושחוד השתדל לפדות אנשים מהמחנות, או לכול הפחות להקל על גורלם. רבות הן זכויותיו של משה ברגר, שהיה נוסע לשם כול שבוע תוך סיכון חייו הגיעו יהודים מסטניסלבוב, קאלוש, טלומאץ', הוודנקה, קלומיה, והם מבקשים מחסה.

מפיהם שמענו פרטים על חיסול היהודים בגליל סטניסלבוב. מגיסטר בילדנר מטלומאץ', אשר הוגנב ממחנה יאנובסקה בלבוב כמת, סיפר לנו על מחזות גיהנום ועל מעשי הגסטאפו ותליינה הראשי, מפקד המחנה יאנובסקה, ווילהאוז.

השקט היחסי ששרר בבוצ'אץ' הופסק ע"י אחת מארבע קבוצות-המבצעים (אייננאץ'-גרופן), המורכבות מאנשי ס.ס. שביצעה "אקציה" באוקטובר 1942 ואחריה "אקציה" נוספת בנובמבר של אותה שנה.

בזמן פעולות אלו הקיפו אנשי ס.ס. והמשטרה האוקראינית את הרובע היהודי, הוציאו את היהודים לרחוב והביאו אותם לכיכר ליד משרדי המחוז לשעבר, המכונה טארגוביצה. כאן הם ריכזו למעלה מאלף איש, ואחר-כך הובילו אותם, תחת שמירה חזקה לתחנת הרכבת ושלחו אותם בקרונות-משא חתומים **למחנה ההשמדה בבולז'ץ**. ניצלו מפעולה זו רק אלו שהצליחו להסתתר, וכן כמה מאות צעירים,

שנשלחו ימים אחדים לפני כן לכפר אוסובצה, כדי לטהרו מהחורבות אחרי הדלקה שפרצה שם. לאחר ה"אקציה" הראשונה, נמלט בעזרת ניירות אריים יושב ראש היודנראט ד"ר אנגלברג, מאחר שלא רצה לתת יד להשמדת יהודי בוצ'אץ'.

הנהגת תנועת המרי החליטה לשים קץ לשוויון הנפש הקהה של היהודים, המשלימים עם גורלם והמחכים בחיבוק ידיים להשמדתם או לנס שיישארו בחיים. בהנהגה זו היו: ש. מרגולית, צולר, ש. אבנשטיין – מבוצ'אץ', בילנדר ופישר – מטלומאץ', ס. סילבר מהורודנקה, **וכן מפקדה, מחבר זיכרונות האלה ע. בזן (וורמן).**

החלטנו לפעול. הכנסנו לשורותינו יותר ויותר בני-נוער, אך תוך הימנעות מלשוות לעבודת הארגון שלנו צורות המוניות, ניהלנו פעולות מחתרת בהתחשב עם התנאים. קשרנו קשרים ומינינו מקשרים: בריש אנגלברג, ד"ר יוליוס מרנגל ומשה ברגר שימשו אנשי הקשר שלנו עם היודנראט, שהתחייב לממן את קניית הנשק שלנו. מאחר שבתקופה זו החלטנו שטרם הגיע הזמן לפרק בכוח נשק מעל אויבינו, כיוון שאנו חוששים מפני פרסום. בני-נוער, שחונכו בארגוני הנוער הציוני, גורדוניה וברית-טרומפלדור, הוכנסו לשורותינו.

קיבלנו גם לשורותינו אנשים מה"אורדנונגס-דינסט", פרט לאחדים, אשר שיתפו פעולה עם התליינים בצורה פעילה ביותר. קשרנו קשרים עם יהודי טרנופול, סקלאט, בורשצ'וב, זלשצ'קי, טלוסטה, קופיצ'ינצה, וצ'ורטקוב, **תוך מגמה להקים בכל אתר ואתר מרכזי התנגדות.**

הרעיון נפל על קרע פורייה, היו בידינו ידיעות קבועות על המתרחש בעולם. המהנדס ציס מרנופול (אשר גורש מרנופול עוד בימי הסובייטים, כיוון שחותנו היה איש עשיר) וכן ווייזינגר, היו מאזינים מדי יום ביומו לשידורי הרדיו, והידיעות הנמסרות על ידיהם **הגבירו בליבותינו את רצון העמידה.** ד"ר י. מרנגל הביא לנו כול ערב ידיעות מהחזיתות, ומפיו שמענו על המאבק עם האויב ליד גבולות ארץ-ישראל.

בראשית פברואר 1943 נתבשרנו על "אקציה" חדשה. הפעם זוהי "האקציה של הטיפוס". יש, כביכול חולים רבים ואותם יש לחסל בריות בלי להוציא אותם מהמקום. אז הוצאו להורג במקום למעלה מ-1000 איש.

שידורי הרדיו הודיעו על כניעתו של פאולוס ליד סטלינגרד ועל התחלת ההתקפה הגדולה, על תבוסת הגרמנים בחזית האפריקנית.

ביקשנו בחיפזון נשק נוסף, כבר היו בידינו אקדחים אחדים ורובים שקניהם קצוצים. אנו מונים את מספר הכדורים הנמצאים ברשותנו, אנו עומדים גם לקבל חומרי נפץ מאנשינו העובדים במנהרה לשם פעולה, אשר תבוצע על ידינו בשעת הצורך. **השגנו ידיעות על קיומן של שתי קבוצות קטנות**, מלבד קבוצתנו המונה כבר למעלה מ-150 איש. אלה הן קבוצות ווייזינגר ופרידלנדר. ניהלתי איתם שיחה והצעתי שיצטרפו לקבוצתנו. אולם תוכניותיו של ווייזינגר שונות. הוא הצטרף לקבוצה פולנית של נידז'בייצקי הפועלת ביערות של פוז'ניק, אך הוא נאלץ אחר-כך להימלט מהם, מאחר שגם הם רצחים יהודים.

בדעתם של ד. פרידלנדר ודונאיר להסתתר בבוצ'אץ', בבונקרים. בבוצ'אץ' מכינים היהודים בחיפזון בונקרים, חופרים מעברים בתוך האדמה, סותמים קירות, מתקינים כניסות-סתר מהמרתפים למקלטים. ברובע היהודי הצפיפות רבה, מאחר שלתוך הרובע ששטחו הוקטן, הובאו ע"י הגרמנים, מלבד יהודי המקום, גם אנשי מונסטז'יסקה, קורופיץ, יאזלובצה, פוטוק זלוטי והכפרים בסביבה לשם חיסולן ביתר קלות.

ג.

התייעצנו בדבר הטקטיקה שלנו ותוכניות הפעולה. קיימתי קשר עם המחתרת הפולנית וקיבלתי את אחד האקדחים הראשונים נגד תשלום מתאים משומר היער. ניהלתי שיחה עם שליחם מסטניסלבוב וקיבלתי הבטחה, שיספקו לנו נשק וקשרים מתאימים, אך ההבטחה לא קוימה. מאיור החיילות הסובייטים אשר נשאר בבוצ'אץ' אחרי נסיגתו של הצבא הסובייטי, קיים איתנו התייעצות. הוא המליץ על פריצת דרך לעבר רוסיה-הלבנה, מקום, שלדבריו, אין יחס של איבה מצד האוכלוסייה, ואשר יימצא לדעתו במהרה בטווח החזית. מתוך התחשבות עם המרחק, שהיה למעלה מ-600 ק"מ, ועם כוחותינו הדלים ויחסה של האוכלוסייה בדרכנו, **דחינו תכנית והחלטנו ללכת ליער.**

בדקנו מחדש את עמדתנו בזמן ה"אקציה". בזמן הפעולות הקודמות נקטנו עמדה פסיבית מתוך חשש של חיסול מידי של כול יהודי בוצ'אץ'. **אך במרץ 1943 נתקבלה החלטה, כי במקרה של "אקציה" עלינו להתרכז בחורשה על גבעת ה"פדור" ולהתחיל בהמטרת יריות על הגרמנים. אנו משוכנעים, כי על ידי כך נגרום להפסקת הפעולה ונאפשר ליהודים להימלט.**

התחלנו באימונים צבאיים בלילות, למדנו להכיר את השטח, לנים היינו באופן קבוע בשדות וביערות הסביבה, מתוך אמונה להבטחות הצבועות שניתנו ליודנראט על ידי השלטונות הגרמניים במקום ומתוך הסתמכות על השקט השורר בגליל טרנפול כולו. נשארנו לילות אחדים בדירותינו. באחד הבקרים האלה, בחודש אפריל 1943, העיר אותנו קול יריות: החלה ה"אקציה" הרביעית. אחד אחד עברנו לצד הארי, וטרם הספיקו כול אנשינו להגיע למקומות שנקבעו, כדי לפתוח בפעולה, נעצר אחד מאנשינו, אנדרמן מטריבוכובצה, על ידי שוטר אוקראיני.

אנדרמן שלף אקדחו והמיתו במקום, והוא עצמו ברח. מיד נפסקת הפעולה כולה. הס.ס., השוטרים הגרמניים ובמשטרה האוקראינית היו מרוכזים ליד בנין המשטרה הצבאית במקום, הכינו את מכוונת-הירייה, מאחר שהניחו, כי אנו עומדים לפתוח בהתקפה. **אבל כמות נשקנו הייתה קטנה מכדי שנוכל להעז לעשות צעד זה.**

האוקראינים ערכו לשוטר הלוויה הפגנתית בבאריש, והשמיעו בה נאומים נלהבים. **ביטחונם העצמי של הקלגסים ומרעיהם נעלם, שוב אינם הולכים בפעולות הבאות בעוז כזה לגלות מקלטים, הואיל וידוע להם יפה, כי עלולים הם לשלם בעד זה במחיר חייהם.**

הגיעו אלינו ידיעות על התקוממות בגיטו ורשה. עובדה זו הוסיפה לנו אומץ: **שוב אין אנו בודדים במעשינו.** בקרב הציבור הארי התחילו להרבות דיבורים על קיומו של ארגונו כארגון מלחמתי חזק. בריש אנגלברג הביא לנו ידיעות ממפקד המשטרה האוקראינית, כי לא זו בלבד שהם הופתעו, אלא שהם מצפים גם לפעולות תקיפות מצדנו.

היודנראט מבטיח כספים לשם קניית נשק נוסף. יש לנו סיכויים לקבל מכונת-ירייה. אספנו ידיעות ורכשנו גם מפות של השטח, מתוך מחשבה, שתהייה אפשרות לצאת ליער. החלטנו לשלוח קבוצות אחדות ליערות, כדי להכיר את השטח. השטחים העצומים של היערות, אלפי ההקטרים זרועי העצים, נתנו מקום להאמין, כי תוכנתנו להישאר בחיים ביערות תצליח.

אנו מתכננים חלוקת אנשינו לקבוצות קטנות אחדות, אשר תחנינה על פני שטח של כמה קילומטרים, דבר, אשר יאפשר לנו לעבור בנקל ממקום אחד למשנהו במרה שתהייה צפויה סכנה לאחד המקומות.

שלוש קבוצות יצאו לדרך והן צוידו במזון למשך 10 ימים, בנשק וכלי עבודה לשם הקמת מחבואים זמניים. בראש הקבוצה הראשונה עומד ארטראכטר, המכיר את היערות בקרבת פוז'ניק. בראש הקבוצה השנייה עומדת אשתי, שיש לה מכרים בין "הסובוטניקים" בסביבת וואדובה, השוכנת בדרך לקורופיץ, ואילו בראש השלישית עומד נודלמן מפוטוק-זלוטי, המכיר את יערות סוקולוב בקרבת פוטוק.

אחרי צאתן של קבוצות-חלוץ אלו ציפינו במתיחות לשובן. הן מילאו את שליחותן בתנאים קשים מאד, מאחר שכמעט במשך כול הזמן ירדו גשמים, ועובדה זו הכבידה על עבודתם ביערות שנהפכו למערות בוץ. הם חזרו עייפים ומחוסרי כול רצון, ואינם מאמינים כמעט, שאפשר יהיה להישאר חיים ביערות.

קיבלנו ידיעות, שיש בדעתם של הגרמנים לחסל כליל את הישוב היהודי בבוצ'אץ'. אחרי ימים מספר הופיעה פקודה, שרוב יהודי המקום יעברו לצ'ורטקוב, טלוסטה וקופיצ'ינצה. כעשרים משפחות קיבלו רשות להישאר ברובע היהודי, שצומצם עד כדי מספר בתיים.

נוסף לזה הוקם מחנה עבודה בשביל כמה מאות יהודים. המשלוחים הראשונים יצאו והגיעו אלינו ידיעות, כי בדרך מתנפלים איכרים אוקראינים על היהודים ושוודדים מהם את שארית רכושם, וכי לא מעטים הם אף מקרים של רצח.

הדעות בקרב אנשינו מחולקות, חלק סבור, שהגיע זמן יציאה ליער, ואילו החלק השני חושב, שמן הצורך להצטרף למגורשים, בנימוק, שהרי גם היהודים מגליל

סטניסלבוב, אשר ביקשו מחסה אצלנו, הצליחו להחזיק מעמד חודשים אחדים. הדעות מחולקות הן בקרב ההנהגה והן באסיפה הכללית, שכונסה על ידי.

בתקופה זו איני רואה עוד צורך בקונספירציה לגבי היהודים. הגענו לידי פשרה: חלק ילך היערה בהתאם לתוכניות הקודמות, ואילו לשאר ניתנה הוראה להגביר את עבודת הארגון בצ'ורטוקוב, טלוסטה וקופיצ'נצה, וכן להכשיר שם את הקרקע, ביחוד ביערות קופיצ'נצה, העולים בגודלם על אלה שלנו. סרוקל זילבר מהורודנקה נסע לטלוסטה, ועם שובו מסר דין וחשבון, כי נתקל בקרקע כשרה **ומצא הבנה אצל יו"ר היודנראט, שהציע לו תכנית לפעולת התנגדות מאורגנת בטלוסטה.**

אני נסעתי לימים מספר עם קבוצת אנשים לקופיצ'נצה, כדי להכשיר שם את הקרקע לפעולותינו.

תחת חסותנו נסעו כ-100 עגלות עמוסות משפחות, שגורשו לקופיצ'נצה. אנו נוסעים דרך שדות, מאחר שהגסטאפו אינה מרשה ליהודים להשתמש בדרך המלך. בשעות הלילה אנו עוברים על פני כפר, **שתושביו נוהגים להתנפל על יהודים, אך כשהם מנסים לעכב אותנו אנו שולפים נשק והם נסוגים.**

אחרי בואי לקופיצ'נצה **התייעצתי עם יו"ר היודנראט ומצאתי אצלו הבנה מלאה, קיבלתי הבטחה לתמיכה וסעד לאנשינו. הוא אף מסר לקבוצתנו בית.**

באסיפת הפרידה נתתי הוראות אחרונות, אבל פתאום הגיעה אלינו ידיעה מטלוסטה, כי באותו יום נערכת שם "אקציה". מבוכתם של אנשינו הייתה רבה: הם בדעתם אולי מוטב שיחזרו לבוצ'אץ' ויצאו איתנו היערה. מצד שני קשה להם להיפרד ממשפחותיהם, והם החליטו להישאר. מסרתי את הנהלת הקבוצה למאגיסטר פישר ובלינדר, והחלטנו כי למחרת היום יצאו היערה ולא יחזרו אלא כדי לחדש את מלאי המזונות ולהשיג חדשות.

בדרכי חזרה עוצרים אותי שוטרי כפר פטליקובצה, אך איום באקדח עושה את שלו: הם סרים מהדרך, ואני חוזר לקבוצתי בבוצ'אץ', מקום בו אנו מתחילים בהכנות קדחניות לקראת היציאה היערה.

במשך הימים הבאים קיבלנו דינים וחשבונות מפישר. אנשיו החלו בפעולתם ואף הצליחו ליצור מגע עם קבוצת קצינים סובייטים לשעבר בחוסיאטיין. ביום השישי להיותם שם קיבלנו ידיעה על "אקציה" גדולה בקופיצי'נצה. לפי ידיעה סודית נאמר, כי המשטרה הגרמנית מכינה רשימה של חברי ארגוננו. בדרך למחנה, מקום אשר אליו שמתתי את פני כדי לתת הוראות לאנשינו, נתקלתי ברוצח הידוע השוטר פאל, והוא ציווה עלי להיכנס למחנה. אני נאלץ להימנע מלעשות איתו את החשבון, משום שבאותו רגע הגיעו שני שוטרים נוספים.

שעות אחדות לפני יציאתנו נמצאנו, חמישה מאנשינו, בדירתו ברחוב הרכבת. פתאום הופיעה קבוצת שוטרים. אנו משוכנעים, כי הם הולכים אלינו ואנו משחררים את הנצרות ומצפים. שוטרים אלה היו מזויינים במכונות ירייה קלות, אך הם המשיכו בדרכם. אילו באו אלינו היה לנו סיכוי להשיג את נשקם ולעשות איתם את חשבוננו, אך ברחוב הייתה ידם על העליונה.

ד.

בשעות הערב אנו מתאספים ומחלקים את שארית הנשק. אנו מתחלקים לשתי קבוצות, האחת העומדת לצאת למחרת בערב לעבר וואדובה. קבוצתנו המונה 18 איש, חוצה בשעה 10 בערב את הגשר. בדרך ליד אחוזתו של חוטוצקי אנו עוברים בשבילים בין השדות, כדי להימנע מכל פגישה בלתי רצויה. זה היה ב-10 ביוני, הערב חם ושקט, ודממת הלילה מופרעת רק על ידי הד צעדינו ונביחות כלבים מרחוק. ברשותנו 5 אקדחים וארבעה רובים בעלי קנים קצוצים. באחד הכפרים עוצרים אותנו שוטרים, אך עד מהרה עוזבם הרצון להתעסק אתנו, והם נסוגים.

השחר מפציע. השעה שלוש לפנות בוקר, ואנו, עמוסי מטענים, מסתתרים בין התבואות, מאחר שמיערות פוז'ניק עדיין מבדילים אותנו למעלה מעשרה קילומטרים. במשך כול היום השמש בערה ללא רחמים, ואנו צמאים ומצפים לערב, כדי שנוכל

לחדש את מצעדנו. אנו עוקפים את הכפר פוז'ניקי ומגיעים ליער, שהוא משאת נפשנו. מורה הדרך שלנו הוא הלצל מקורופיץ המכיר את היערות הללו.

אנו מקימים את מחננו ביער בן החמש, שהשיחים בו עבותים, אך פתאום מתחיל לרדת גשם, ולמחרת אנו נאלצים לייבש את בגדינו במשך כול שעות היום. בערב ירדנו לנחל, התרחצנו ושמנו מים בכלינו, כדי לבשל ארוחת ערב על גבי אש בעזרת ענפים רטובים. זהו מאכלנו החם הראשון אחרי 24 שעות **לחרותנו ביער**.

כעבור ימים מספר בחרתי באנשים אחדים והלכתי יחד איתם לעבר וואדובה, כדי להיפגש עם קבוצתנו השנייה. ברצוננו לבדוק באיזו מידה מותר לנו לקוות, שנשיג מזון אצל שומר היער ואצל הסובוטניקים שאשתי יצרה איתם מגע עוד לפני כן. אספקת המזונות מתנהלת כשורה במשך כול הזמן. פעמיים עד שלוש פעמים בשבוע אנו מקבלים את הלחם שנאפה בשבילנו ומצרכי מזון אחרים שהוכנו למעננו, אך בכול פעם אנו עוקפים את הבית ובודקים אם לא הושם לנו מארב, ורק אחר-כך אנו נכנסים כדי לקבל את המזונות, לאחר שאנו משאירים משמרות מסביב.

במקום שנקבע **אנו פוגשים את אנשינו, ואיתם יחד את שרידי חברנו שהצליחו להימלט מהפוגרום בקופיצ'נצה**, ומפיהם אנו שומעים את פרטי הפעולה שם. ה"אקציה" באה עליהם לפנות בוקר. קבוצתנו ניסתה אומנם לפרוץ לה דרך היערה, אך נתקלה בגרמנים, והאנשים התפזרו והחלו מסתתרים בעיר. רובם נפלו לידי הרוצחים, **ואחד מאנשינו בעומדו ליד קבר-המונים, הספיק עוד לשלוף את אקדחו ולירות באנשי הגסטפו, אך מכונות הירייה שמו לאל התנגדות ניכרת. בין כמה אלפי יהודים נפלו גם 30 לוחמים שלנו, ביניהם מפקדי הקבוצות בלינדר ופישר.**

היו גם מקרים שהאדמה כיסתה על בני-אדם שהוממו או נפצעו, ועדי ראייה סיפרו, כי שכבת האדמה כאילו הייתה נעה וזעה.

את הפיקוד על השרידים קיבל לידיו צילר צעיר מטלומאץ', אמיץ לב, אך בעל עבר שחור. הוא הביא גם את השרידים האלה אלינו. ערכנו תוכנית פעולה להבא וחזרנו ליערות פוז'ניקי. כאן התחלנו בבניית מקלטנו התת-קרקעי הראשון. כעבור כמה ימים

נשמעו פתאום קריאת בשפה הגרמנית ביער. שומר היער הוביל את הגרמנים. יריות אחדות נופלות לעברנו והם חוזרים על עקבותיהם. **אין ברצונם להעמיק חדור בין השיחים העבותים, כי מבינים הם, שהם עלולים לשלם בחייהם,** ואילו אנו מרשים להם להסתלק, מאחר שאין אנו מכירים את השטח ואנו מתחשבים בעליונות זיונם.

אשתי מקבלת על עצמה את שירות המודיעין, לא פעם היא הולכת, מחופשת ככפריה, ליישובי הסביבה ומביאה ידיעות בעלות-ערך, המאפשרות לנו להתחמק מסכנות רבות. מתוך רצון להימנע מפגישה עם כנופית היערות של נידז'ביצקי, אנו עוברים ליערות וואדובה, וכעבור שבועות מספר – ליערות סוקולוב. כאן אנו מתחלקים לשלוש קבוצות, אחת, שהיא מזויינת יפה, משנה מדי פעם בפעם את מקומה ועורכת התקפות כדי להגביר את זיונה ולהרבות את מלאי המזונות.

באחת מפעולותיהם היו אצל אחד האיכרים על הדניסטר, ואז הוקפו פתאום על ידי פלוגת משטרה. **אנשינו טיפסו ועלו לעליית הגג ופתחו ביריות על הגרמנים.** אלה נסוגו, אך השאירו חלל אחד, וכעבור ימים אחדים שפכו את זעמם על האיכר והעלו באש את בקתתו. חלק מאנשינו פרק את העול במשך הזמן והם התחילו במעשי שוד, למרות איסורנו.

אופייני הדבר, שאנשי בוצ'אץ' עזבו את הקבוצה הזאת ונשארו בה אנשי הורודנקה, דילאטין וסניסלבוב. **אנשינו אינם מסכימים לשיטותיהם,** נוסף לזה יש אתנו קבוצה המורכבת מכמה עשרות משפחות, שביקשו מחסה ביער לאחר **שהלהיבה את דמיונם האגדה על פארטיזנים יהודיים.** המהנדס זיסר מילא גם פה את תפקידו: החרמנו מקלט רדיו הפועל בעזרת סוללות שנשדד אצל יהודי. השידורים מודיעים על התפטרותו של מוסוליני.

בראשית אוגוסט 1943 שמענו על כיבוש בילגרוד ואוריוול, אך בעת ובעונה אחת שמענו על חיסול שרידי יהודי בוצ'אץ'.

בכפרים נפוצה האגדה על הזדיינות המשוכללת היוצאת מן הכלל של קבוצות יהודים ביערות, ושום איכר אינו מעיז לבוא היערה.

בלילות הגיעו לאוזנינו הדי הקרבות של הפרטיזנים הרוסיים אשר הצליחו בראשותו של קולפקוב לחדור עד דילאטין. לאחר שהוכו שם, הם חזרו בקבוצות קטנות. נתקלנו בשתי קבוצות כאלו, **אך הם סירבו לצרף אליהם יהודים**, ועל ידי כך הסתיים הוויכוח בינינו לבין עצמנו, אם עלינו להצטרף אליהם.

מבוצ'אץ' הגיעו אלינו ידיעות על **מבצעה הנועז של קבוצת פרידלנדר**, על התפרצותם לביתו של ה"לאנדקומיסאר" ועל נקמתם בכמה מלשינים אריים, שהיו מגלים יהודים שהסתתרו. שלושה אנשים מקבוצתנו חזרו לבוצ'אץ', שם נספה מרגולית, אחד מחברי הנהלתנו אשר הוסגר על ידי איכר, שבביתו הסתתרה אשתו.

ה.

בא הסתיו. מזג האוויר נהדר, אך הימים קצרים והולכים, ואנו מבליים את הערבים ליד המדורה ומגלגלים שיחות על הידיעות מחזיתות הקרב. באחד מימי הסתיו היפים האלה התנפלה קבוצה של 25 שוטרים אוקראינים על קבוצת יהודיים, הנמצאת לא רחוק מאתנו. מכדורי הרוצחים נופלים בריש אנגלברג ואחותו ד"ר רייטמן עם אשתו ובנו בן השש מפוטוק זלוטי, וכך אחד מאנשינו שנמצא שם במקרה. חשנו לעזרתם, אך איננו מוצאים כבר איש. למחרת היום ערכנו חיפושים בין השיחות העבותים והעברנו את שש הגוויות למקלט שהם התחילו בחפירתו, וכיסינו אותן בשכבת אדמה, כדי שהזאבים לא ימצאון, ועשינו ציון למקום מנוחתם הנצחית.

ימים אחדים אחר-כך עברתי עם עוד שני אנשים מקבוצתנו ליערות פוז'ניקי. מתפקידנו היה לבדוק עם עלות השחר את אפשרות עקירתנו ליערות אלה. בדרכנו ביער נתקלנו בעקבות טריים של גלגלים. אנו דורכים את נשקנו ומתקדמים סך הכל מרחק של כמה מאות מטרים, והנה אנו עומדים מול גווייה של אישה. פעם נוספת אנו נאלצים למלא תפקיד מר ולהביא לקברות את קורבנו של אחד האיכרים מפוז'ניקי, אשר חמד את הונה של האישה שהסתתרה אצלו ורצח אותה נפש.

שעה שמילאנו את תפקידנו העגום, נשמעו בקרבת מקום יריות. המשטרה גילתה אצל אחד האיכרים 8 יהודים, והיא הוציאה אותם היערה ורצחה אותם ביריות. היה זה מורה הגימנסיה הניג, אשתו ובתו בת ה-16, וכן משפחה ממונסטז'יסקה בת 5 נפשות.

גלי הרדיו הביאו אלינו יריות שמחה של תותחים ממוסקבה, והן הדהדו ועוררו גיל בליבותינו, אך החזית עודנה מאתנו והלאה, והחורף ממשמש ובא. החלטנו לבנות מקלטים, ומשימה זו קיבלו עליהם האחים וויץ, קופל, מוניו ואיזיו. **הם גם הצליחו להקים בונקרים אחדים, דבר, המאפשר להחזיק מעמד במשך החורף הקר והמלא סערות שלג.** חפרנו בור באורך 4 מטרים, ברוחב שנים וחצי מטרים ובעומק ניכר. בגובה של 2 מטרים שמנו קורות ופיזרנו עליהן תבן, קרשים דקים, ועליהם שמנו אדמה. דרכנו עליה יפה ונטענו עצים וצמחים הדומים לאלה שבסביבה. אנו מתקינים גם כניסה, משהו מעין מגירה, ואוורור על ידי צינורות תת-קרקעיים. בפנים - מיטות כפולות ומעבר צר, הנותנים מחסה ל-16 בני-אדם. מנורת-נפט נותנת לנו מאור בערבים.

באחד מימי חורף אלה הקיפו 600 אנשי ס.ס. כמה קטעים ביער. לרשותם טנקים אחדים ותותחים. ב-12 בצהרים בישרה יריית תותח את התחלת ההתקפה. אני בודק את האפשרויות ובא לכלל דעה, כי אין ביכולתנו להתגונן, ונשארה בידינו רק האפשרות להימלט דרך הוואדי העמוק. **הרגנו שני אנשי ס.ס. העומדים בדרכנו, לקחנו מהם את נשקם והצלחנו להוציא את הקבוצה כולה מתחום ההתקפה ללא כול קורבנות.**

שונה הוא גורלם של 300 יהודים שהסתתרו בקטע אחר של היער. אליהם הוליך שביל בתוך השלגים, מהם נספו למעלה מ-200 איש שנרצחו ביריות או שגוויותיהם רוסקו ברימוני יד שהוטלו לתוך המקלטים. באנו למחנה בערב ומצאנו אנשים גוססים קטועי ידיים ורגליים, שרידי גוויות אדם, שנידונו לעינויי תופת. אנו עוזרים לאלה שנשארו בחיים ככול יכולתנו, ומייעצים להם להתפזר ביער, מאחר שאנו בטוחים, כי למחרת היום יחזרו המרצחים, ואומנם התברר, שצדקנו.

למעלה מ-100 שוטרים אוקראינים רצחו את אלה שנשארו בחיים, וניצו לא יותר מ-30 אנשים יחפים וערומים, כי המרצחים שדדו כול מה שהיה במקלטיהם. **מאידך, הצלחנו לפגוע בכמה מהמרצחים בדרכם חזרה.**

החלטנו להשיג בגדים לאומללים אלה. לשם כך הלכנו בלילה הבא לישוב המרוחק כ-20 ק"מ ושם הקיפנו את ביתו של מפקד המשטרה האוקראינית, הואיל ולפי ידיעות שהיו ברשותנו נמצא בבית זה הרבה מהשלל, שנלקח אצל היהודים. אספנו את כול הנוכחים באחד החדרים והפקדנו עליהם משמר. **כעבור שעה עזבנו את הבית כשבידינו בגדים בשביל כול האנשים.** לפנות בוקר חזרנו אל היער. השלג שירד טשטש בינתיים את עקבותינו, ואנו שקענו בשינה עמוקה.

לאויבנו הצטרפה כנופיה של שודדים אוקראינים, ובראשם השודד הידוע לוצ'קה, שהייתה מתנפלת על יהודים אשר הסתתרו. בין השאר נפלו לידיהם בעל בית החרושת לנרות אשר כ"ץ יחד עם כול משפחתו. גמרנו אומר לחסל את לוצ'קה, אך תמיד הצליח להתחמק מן המארב. פעם אחת נפצע והוא שכב כמה שבועות בבית-חולים.

לא יום אחד בחורף קשה זה בילינו מטעמי זהירות ביער בתוך השלגים. פעולה חשובה בשטח אספקת המזונות נעשתה על ידי האחים מוניו ואיזיו וויץ, שהיו הולכים כול לילה לכפרים מרוחקים ומביאים על כתפיהם מזונות לכול קבוצתנו, לעיתים מתוך חירוף נפש.

סוף ינואר. באחד מערבי חורף אלה חוזרת חוליית סיוור, שנשלחה כדי להשיג ידיעות, והיא מוסרת, כי למחרת היום עומדים להקיף את היער. אנשינו חזרו בחצות, ותוך שעה עזבנו את מקלטנו החם ובוססנו בתוך השלגים. קולות נפץ של הענפים, ויללת הרוחות וסופת השלג הם המלווים אותנו במשך שעות נדודינו. כעבור 24 שעות של עבודת חפירה מאומצת בתוך האדמה הקפואה כבר עמד לרשותנו מקלט חדש ביערות האורן בקרבת נובוסילקה-קורופיצקה.

פעמיים בשבוע היינו פושטים בכפרים. מזמן לזמן התגנבנו לבית מכר פולני, כדי לבלות שתיים-שלוש שעות בבקתה חמה, לאכול תבשיל חם ולהשיג חדשות.

החזית התקרבה והלכה, בלילות הגיעו לאוזנינו הדי הקרבות, והנה אנו רואים גם את הסימנים הראשונים לנסיגה. מהמחוזות הסמוכים התחילו לברוח כול אלה ששירתו את הגרמנים. אנו שמענו את שקשוק מכוניות-המשא מהכביש בוצ'אץ'-סטניסלבוב: נסוגו החיילות המובסים של ה"הרן-פולק".

ביום ה-23 במרץ 1944 ירדנו לנובוסיולקה. מתהלכות שמועות על ייצוב החזית בקו הנהר סטריפה, פירושו של דבר זה, שנישאר בצד הגרמני, ממש ליד החזית. אני באיפוא לכלל דעה, שעלינו לעבור 20 ק"מ מזרחה. עשיתי סיור בסוקולוב והתברר לי שהחיילות המובסים ממשיכים בבריחתם.

ה.

יום 25 במרץ 1944. בכביש שוררת במשך כול היום דממה, ופתאום הופיעו לפנות ערב המשמרות הסובייטים הראשונים. אנו חופשים. אנו לנים בכפר. תושבי נובוסיולקה עורכים לנו קבלת פנים סואנת. זהו הלילה הראשון, שאנו מבליים תחת קורת גג אחרי שנה של נדודים ביערות, **על שמחתנו, שנשארנו בחיים ועל שזכינו לראות במפלתה של ההידרא הגרמנית. העיבה ההכרה, כי נשארנו רק מתי מספר. נעדרים רבים מהקרובים לנו.**

קשים היו תנאי חיינו מרגע כניסתם של חילות המרצחים. יצאנו ליער חסרי כול ניסיון ובלתי מוכנים לקשיים. היינו מונעים על ידי יצר הקיום ועל ידי רגש גאווה לאומית ואירגנו תנועת התנגדות בקרב הנוער הבוצ'אצ'י, תוך הכרזת מלחמה על האדישות הקהה והכניעה לגורל. החזקנו מעמד והתגברנו על הקשיים.

שוב חזרנו לבוצ'אץ'. היינו למעלה מ-800 איש, רובנו מן היערות, כי בעקבות הדוגמה שלנו, הלכו גם אחרים ליערות מתוך הסתמכות עלינו. אלינו באו כול אלה שגורשו על ידי האיכרים שסירבו להסירם.

חזרו לבוצ'אץ' גם אלה שהצליחו להסתתר בכפרים, וכן אלה שנשארו בחיים הודות לתעודות אריות. **אך לא הייתה שמחה, כי רבים מדי נעדרו.** אך לחיים ישנם חוקים משלהם. תפסנו דירות והתחלנו חושבים על יום המחר.

הגענו לבוצ'אץ' ביום ה-26 במרץ 1944, אך כבר ב-6 באפריל בשעה שלוש לפנות בוקר יצאנו את העיר בכיוון לטרמבובלה, לפי עצת המטה של הצבאות הסובייטים, כי רק בכיוון זה הייתה עדיין הדרך פנויה, לאחר שמכול הצדדים התקדמו החיילות הגרמניים. השארנו את בוצ'אץ' כשהיא מוארת זיקוקין-די-נור, בשמיה מהדהדים מטוסים וברחובותיה נשמע קול קרבות ברחוב הרכבת. קבוצתנו עזבה האחרונה תוך תותחים וקולות הקרבות. לאוזנינו הגיע כבר קול הפקודות הגרמניות.

לפנינו קבוצה של קרוב ל-300 איש, רובם יחפים, בורחים על פני הדרכים מלאות שלג ובוץ. אנשים, אשר ישבו במשך שנה במחבואיהם, מתקדמים צעד אחרי צעד, כצללים המהלכים על קביים.

בשעה 7 בבוקר הגענו לדאראכוב. כאן מסר לנו קצין יהודי גבוה כמה מכוניות-משא, ואנו מועברים לטרמבובלה ומשם לסקלאט. בדרך נתקלנו בקבוצה גדולה של שבויים גרמנים. מה שונה היא היום צורתם של כובשי העולם מאתמול.

בסקאלט נפרדנו מנשקנו וחלק מאתנו נלקח לצבא הסובייטי. אחרי שלושה חודשי קרב המשיכו הגרמנים בנסיגתם ואנו חוזרים לבוצ'אץ'. הפעם פגשנו מתוך 500 איש שנשארו לא יותר מעשרים איש לערך. אחרי נסיגתנו, חזרה לבוצ'אץ', המשטרה הגרמנית ובראשה המרצח הידוע פאל, והם רצחו כמה מאות איש.

בעיר נעדרת גם האוכלוסייה הארית. גם עליהם, ששמחו לאידם של היהודים, הקיץ הקץ. גם הם נאלצו לקחת בידם את מקל הנדודים, מתוך ידיעה וחרדת שווא שיצטרכו לשלם בעד השתתפותם ברצח המיליונים החפי מפשע.

* * * *

**יצטרפו נא זיכרונות מעטים אלה של קבוצת נוער עברי בבוצ'אץ' לתולדות
השואה הגדולה של יהדות אירופה.**

דפים אלה הם קו-אור באותם ימים של השמדה וחורבן. לא היו אלה אומנם מעשים
כבירים, ולא מאת רבות השתתפו בהם, אך היה זה בכול זאת מבצע על-אנושי של
נוער עברי מוקף איבה וחדור רצון לחיות, למרות הכול.

ע. בין

לוחמי הגטו

ציירה: לובה קרוגמן - גורדוס

מתוך ארכיון בית לוחמי הגטאות, מאגר אוסף האומנות. מספר מחשב: 2745

שלום גראייק (סטין) מאבקם של יהודי צ'נסטוחוב

תושבי גיטו צ'נסטוחוב ובמיוחד הנוער החלוצי שבו – רשמו דף מפואר במאבקם לעמוד על כבוד העם ולהימצא בהתגוננות מתמדת נגד האויב הנאצי.

גיטו צ'נסטוחוב נמצא בשורה אחת עם הגיטאות, אשר כוח הלחימה, הנכונות לקרב והרצון להתקוממות פיעמה בליבותיהם של בני הנוער, הסגור בתוך החומה. לאף יום אחד לא פסקה התביעה של חברי הארגון הלוחם בצ'נסטוחוב לנקמה והתגוננות. אולם, לא תמיד ניתן להם הדבר, כי עורמת הגרמנים הפתיעה את חברי הארגון היהודי הלוחם, הפתעות-פתע, וגרמה להם הרבה קורבנות.

הפרטיזנים מגיטו צ'נסטוחוב שיצאו ליערות בסביבות קונייצפול, להמשך המאבק עם הגרמנים, העלו גם קורבנות-שווא, שנפלו מידי פלוגות פרטיזניות פולניות אנטישמיות, מיסודה של "נ.ס.ז". ("נארודובה סילי זברוינה", הפלג הלאומי האנטישמי בתוך ה"א.ק").

על אף קשיים רבים אלה, גילו חברי הארגון הלוחם בגיטו אומץ לב והקרבה בלתי רגילה, הן בהתנגדות אקטיבית והן בארגון האוכלוסייה להתנגדות פסיבית.

כשפרצה ה"אקציה" השנייה ב-4 בינואר 1943, היה ברשות האי"ל (הארגון היהודי הלוחם) רק אקדח אחד והארגון לא היה עדיין מוכן לפעולה. אף על פי כן, העיזו שני הלוחמים – פישלביץ ואיזיו פיינר – והתנפלו על אנשי ס.ס. – ראהן וצאפאט, בעת עומדם במגרש השילוחים למחנות המוות, ביחד עם המוני יהדות צ'נסטוחוב.

במשך כול זמן המלחמה נשמר הקשר בין וורשה לצ'נסטוחוב. הוא היה בעיקר בידי **רבקה גלאנץ**, שהרבתה בנסיעותיה לוורשה, כדי לקבל עזרה, להשיג ידיעות על

הנעשה בשטחי הכיבוש השונים ולהעביר עיתונות המחותרת שתשמש חומר הדרכה לפעולה. היא הייתה, **כפי שקראו לה "אם הגיטו"**, מבחינת הדאגה לחברי הקיבוץ בצ'נסטוחוב, לאי"ל ולנוער בכלל, היא הייתה "הרוח החיה" בארגון קבוצת לוחמים.

בתחילת 1943, כשרבקה הביאה ידיעה מוורשה על ההכנות להתגוננות מזויינת, כאשר כבר ידוע על השמדת רוב האוכלוסייה היהודית בפולין – הוחל בחיפוש מזוזר אחרי נשק וחבר הארגון הלוחם בצ'נסטוחוב התחילו בייצור רימונים ובאיגרת חומרי נפץ.

מייטק זילברברג שהיה מפקד הארגון וצבי וירניק, פעלו להשגת חומר נפץ ולהקמת מעבדה לייצור רימונים, שאוחסנו בבונקר של הארגון. **בבונקר נחפרה מנהרה עם יציאה לצד הארי**, אשר נועדה לשמש מקום נסיגה אחרי הקרב, אל מחוץ לגיטו. לשם ייצור הרימונים השתמשו בחומר שהיה מצוי בבתי-חרושת הגרמניים בצ'נסטוחוב, והוצא משם ע"י הפועלים היהודיים. בקבוקי מולוטוב ייצרו לפי תרשים שקיבלו ממרכז הארגון בוורשה, שהועבר ע"י קשרים.

הוויכוח שהיה נטוש בגיטאות רבים – להישאר במקום או להצטרף לתנועה הפרטיזנית ביערות – נמשך גם בגטו צ'נסטוחוב. הארגון הלך בשתי דרכים: הכנות לקראת התמודדות עם הגרמנים בתוך הגיטו ושליחת קבוצות ליערות.

ב-25 ביוני 1943 הגיע מוורשה לצ'נסטוחוב **מארק פולמן, כשליח לארגון וביצוע התקוממות בגטו.**

באסיפת כול חברי הארגון, שהתקיימה בבונקר המרכזי, הוא סיפר על מרד גטו וורשה, על חיסולו ועל הדרכים להמשך המאבק.

בתום המפקד נכנסו הגרמנים לתוך הגיטו לקראת חיסולו. חברי הארגון נלכדו במלכוד של אנשי הס.ס. שהקיפו את הבונקר. **מייטק, מרכז הארגון**, שהיה בבונקר פצוע, הספיק לבלוע ציאנקלי וע"י כך איבד עצמו לדעת. רבקה גלאנץ ומארק פולמן עם חברים נוספים הצליחו לעבור דרך מנהרות הבונקר לצד הארי, אך נתגלו בבריחתם ע"י גרמנים **והתפתח ביניהם קרב**. מארק הטיל עליהם רימון והצליח

להימלט, רבקה ירתה מספר יריות מאקדחה ונפלה מיריות הגרמנים. בקרב נהרג גרמני אחד וכמה נפצעו.

לאחר הכישלון בבונקר, כשחברי הארגון נשארו ללא נשק – הוחלט להעביר קבוצות אנשים מחוץ לגיטו, כדי להצטרף לפרטיזנים ביערות. אולם, רק מעטים הצליחו להגיע ליערות, כי רובם נהרגו בדרכם למטרה.

במחנות "האסאג-פלצ'ר" ו"רקוב", המשיכו חברי אי"ל בתנאי רעב, מחלות ומוות בפעולות המחתרת, הן ע"י ארגון עזרה כספית ומזון והן ע"י חבלה בתוצרת הגרמנית.

קשריות מזורשה ביקרו במחנות אלה ומספר פעמים עשתה זאת ולדקה פלטל. כן קוים הקשר עם הקבוצה הלוחמת בקונייצפול. קבוצת הלוחמים בקונייצפול עברה שבעה מדורי גיהינום, בחיפוש אחרי אפשרות להצטרף לפרטיזנים ביערות, בהכנת מקום קליטה לחברי הארגון מן הגטו, בהבטחת מקום מחסה אצל איכרים פולניים ובדאגה לקיומם הפיזי של החברים.

בעוד שהצליחו בהקמת הקשר הראשון עם הפולנים בקונייצפול, שהתייחסו בהבנה ואהדה, **הרי סבלו הלוחמים קורבנות רבים מידי קבוצות פרטיזניות פולניות לאומניות-אנטישמיות, שהמשיכו במעשי היטלר, ע"י רצח כול יהודי שפגשו בו.**

רצח נוסף מתועב, בא מן הצד שהיה צפוי פחות מכול: בקיץ 1943 הופיע אצל הלוחמים בקונייצפול הקשר קשאצ'ק (איש פ.פ.ר) שעזר בחודש מאי בהעברת שרידי הלוחמים מגיטו וורשה - ליערות לומיאנקי. הוא הציע את עצמו לקנות נשק וניתן לו הכסף שהיה ברשות הקבוצה. יחד עמו יצא לדרך – חבר קבוצת הלוחמים, יצחק וינדמן ("לאלא"), שממנה לא חזר עוד. מאוחר יותר התברר, כי קשאצ'ק רצח את "לאלא" באחת החורשות בקרבת ראדום, נטל עמו את הכסף ונעלם. על קשאצ'ק הרוצח הוציאה המחתרת הפולנית פסק-דין מוות.

מזורשה, המרכז, שמרנו על קשר עם קבוצת קונייצפול, ובעזרתה גם עם המחנות בצ'נסטוחוב.

בשנת 1943 ביקרו אצל הקבוצה: ולאדקה פלטל, פרומקה פלוניצקה, חיקה פולמן, אליעזר גלר, טושיה אלטמן, אריה וילנר (יורק) ושמחה רותם (קאז'יק). היות, והקשר נותק לאחר ההתקוממות הפולנית בוורשה באוגוסט 1944, הייתה זאת דאגתנו הגולה לחדשו ולקיים קשרים מתמידים עם שרידי צ'נסטוחוב שהשתייכו לחלק הפעיל בין הגיטאות.

בחורף 1944 הצלחנו לחדש את הקשר, עת הצטרפתי לקשרית של הארגון היהודי הלוחם, מארה סביצקה – פולניה שעבדה איתנו בוורשה במשך כול שנות המלחמה. מרישה זאת דאגה למצוא מחסה לכול שליח שלנו, והייתה מסכנת את חייה יום-יום, על מנת לבקר אצל הקבוצה הלוחמת, שהסתתרה אצל האיכר היידס בכפר סצמין, הסמוך ליערות קונייצפול.

ידעתי שהקבוצה זקוקה לעידוד, לידיעות על הנעשה, מלבד העזרה הכספית שהקשרית הייתה צריכה להעביר באמצעי תחבורה שונים, ברכבת (כפולני) ובעגלת איכרים בנסיעה ארוכה ורבת תלאות – הגענו לבית היידס שבכפר סצמין. הם ידעו על בואנו, כי מארישה הודיעה להם קודם לכן ומשום כך חיכתה לנו משפחת האיכרים בביתם, ללא פחד.

המתנו בבית היידס שעה ארוכה על מנת לבדוק באם לא השארנו עקבות אחרי נסיעתנו ובאם לא מתקרבים מבחוץ.

כשירדנו לבונקר הסמוי של קבוצת הלוחמים, הייתה השמה גדולה. החברים הכינו אף "ברוך הבא" בעברית, באות לשמחתם וצפייתם. החלפנו דברים על אנשים שנפלו ועל השרידים שנשארו בחיים. סיפרתי להם על המשך פעולות העזרה שלנו לאנשים הנמצאים במחנות ובמחבוא בצד הפולני. הם בלעו כול ידיעה ובמיוחד הידיעות על הנעשה בארץ-ישראל.

קבוצת הלוחמים רצתה להמשיך במאבק נגד הגרמנים, אולם חוסר האפשרות לפעולה מיידית ובעיקר הסביבה העוינת האנטי-יהודית לא הותירה כול ברירה, אלא

לחכות לשחרור, באם יספיק לבוא, בלי להוסיף קורבנות מצד שרידים אלה שנשארו בחיים. לפני שנפרדנו, קבענו בינינו את כללי הקשר לעתיד.

אחרי חודשיים, ב-16 בינואר 1945 שוחררה הקבוצה, עם כניסת הצבא הסובייטי, יחד עם קומץ יהודים שנשאר בחיים, בצ'נסטוחוב.

* * * * *

מקור: "צ'נסטוחוב" {Czestochowa-1967} - ספר זיכרון, העורך: מ. שוצמן, הוצאת אנציקלופדיה של גלויות, תשכ"ט - 1968, עמ' 181 ואילך.

אנדרטה לזכרם של קדושי צ'נסטוחוב בבית העלמין בנחלת יצחק
[וויקפדיה]

צבי ווירניק

במאבק נגד החיה הנאצית בצ'נסטחוב

ימים מספר לאחר שהועברנו ל"גטו הקטן" הגיעו אלינו אנשים בודדים **שהצליחו לברוח ממחנה ההשמדה טרבלינקה** וגילו, כי כול היהודים שהובאו למחנה הושמדו בתאי הגזים.

אם הייתה עוד בלב מישהו תקווה קלושה שיבוא אי פעם הקץ לכול הזוועות, העינויים והסבל, שהרי שהידיעה המזעזעת שמה קץ לכול האשליות האלה.

לנוכח הצפוי החל **להבשיל הרעיון להתנגד**, אולם הדחיפה למחשבת ההתנגדות והתגבשותה ניתנה בשיחות הרבות שקיימנו עם פישלביץ אחד הבורחים מטרבלינקה. החלטתנו הייתה נחושה – לחפש דרכים להתגונן ברגע המתאים, ואם נגזר עלינו למסור את חיינו, הרי שישולם עבורם מחיר יקר.

בתחילת נובמבר 1942 התקשרתי באמצעות פישלביץ עם הניק טנצר, שהיה פעיל במפלגה הקומוניסטית הפולנית ולעתים קרובות היה מגיע לגטו.

בפגישותיי עמו ועם אשתו וכן עם סומק אברמוביץ, וילק צלניק **נודע לי שקיימות כמה קבוצות מחתרת המתארגנות להגנה**. הצבנו לנו איפוא את המשימה – להשיג מכשירי פריצה, דלק, גרזנים, ולהשתמש בהם בזמן ה"אקציות", לשרוף את הגטו, וכן לאסוף מכשירים שיאפשרו בשעת הכושר לברוח מהקרונות ולהתגונן.

התפקיד שהוטל עלי היה להרחיב את המסגרת ולארגן קבוצות בנות חמישה אנשים, וכן לאסוף את החומרים והכלים שהזכרתי. אולם תפקידי העיקרי היה לרכוש נשק.

היו לי מכרים במקומות עבודה שונים, כגון "אסטבאהן", בית חרושת "וולקן, אלעיה 75, וב"מעבל-לאגער" ואנרו, אשר רחשו לי אימון, אז התחלתי לארגן מביניהם

קבוצות של 5 איש והטלתי עליהם, בין היתר, את התפקיד להשיג את הכלים הדרושים. לאחר פעולות ראשוניות הוכזו הכלים במקום מסוים ואחר-כך חולקו לנקודות המיועדות לפעולה.

הניק טנצר היה איש רב פעלים ובעל מרץ, הוא עמד בקשר הדוק עם אנשים שמחוץ לגיטו, וכן עם המחתרת הפולנית, משם הביאו לנו חומר מודפס, שחילקתיו בין החברים המאורגנים. לקריאת החומר הזה נודעה השפעה חיובית, באשר היא נטעה בל אנשינו את ההרגשה, שאיננו בודדים במערכה וזה חיזק את רוחנו.

באחת מפגישותיי עם הניק טנצר קיבלתי הוראה להיות מוכן ליציאה ליערות בסביבות פיליפין ולהצטרף שם לקבוצה פרטיזנית תחת פיקודו של רודולף.

היה לי סיפוק מכך **שאני עומד להצטרף לקבוצת לוחמים ולנקום את דמם של הוריי וקרוביי.** נפרדתי מאחותי, אחי וחברתי וחיכיתי לשעה המיועדת, אך לדאבוני הרב - הקשרים מבחוץ הכזיבו.

איש הקשר לא הופיע. לאחר ימים נודע לנו שכתוצאה מבגידה חוסלה הקבוצה בקרב עם הגרמנים, בו נפל גם המפקד רודולף. אותו הזמן הופסקו באורח מפתיע קשריי עם הניק טנצר. יותר מאוחר נודע לנו, כי הוא ואשתו נאסרו ע"י הגסטפו, עונו קשה ונרצחו.

היו אלה מהלומות קשות עבורנו, אולם ההכרה בצדקת דרכנו עזרה לנו להתגבר על המצב הנואש. התקשרתי עם סומק אברמוביץ, אשר היה ממלא מקומו של הניק ודרכו עם יהודה גליקשטיין ורבקה גלאנץ, אשר יצגו את ה"קיבוץ".

היו קבוצות נוספות בגיטו אשר פעלו בנפרד, כול אחת במסגרתה היא, אלא שהגיטו היה קטן ובהיות לכול קבוצה מטרה דומה, נודע מהר על קיומה. עם זאת, היה ברור, כי באיחוד הכוחות נוכל פעול ביתר יעילות, אשר על כן התחלנו בגישושים לקראת האיחוד.

ההתלבטויות העיקריות היו סביב בשאלות: מאבק - כיצד? בגיטו או ביערות? להצטרף לפרטיזנים או להישאר במקום?

בסיכום הוחלט להפנות את כול המאמץ פנימה, להגנת הגיטו. הוקם מטה משותף, מיסודו של "ז.א.ב" (ארגון יהודי לוחם), בו היו נציגים מרוב הקבוצות: בולק גבירצמן, יהודה גליקשטיין, רבקה גלאנץ, מהקיבוץ (נוער חלוצי), סומק אברמוביץ ומיטיק פרלגר – קבוצת "66".

חלוקת התפקידים הייתה כדלקמן: רבקה גלאנץ – מקשרת עם וורשה, סומק – מקשר עם המחתרת הפולנית, יהודה – כספים, מיטיק – רכישת נשק מחוץ לעיר, ומויטק זילברברג (חלוץ) – נקבע כמפקד הארגון.

מיטק פרלגר הירבה בנסיעות והצליח בסביבות קילצה לרכוש את האקדחים הראשונים. נסיעותיו היו כרוכות בהרבה סכנות והוא גילה הרבה אומץ לב. והנה, במחצית דצמבר 1942 הוא יצא לשליחות ואף הצליח לרכוש כמה אקדחים, אולם בדרכו הביתה, נתגלה על ידי משמר של המשטרה הגרמנית ובחיפוש מצאו אצלו הנשק ומיטק נורה בקרב. בהגיע אלינו הידיעה היו חברי הארגון מדוכאים וגאים כאחד, הארגון הוציא פקודת יום שהוקראה וחברים השמיעו דבר הערכה לזכר הקורבן הראשון.

ב-4 בינואר 1943 הופתענו שוב ב"אקציה". הארגון היה בראשית צעדיו ולא היה מוכן לפעולה. רוב החברים יצאו מהגיטו למקום עבודתם. ברגע שהגיטו הוקף והוכרזה ה"אקציה" התאספו החברים שנותרו בגיטו, כאשר ברשותם אקדח אחד, להתייעצות על קו הפעולה שיש לנקוט בו. באין מוצא הוחלט לצאת ל"רינטשעק" – מקום הריכוז של ה"אקציה" ולפעול ככול האפשר בנסיבות הקיימות.

כשהוברר להם שכוונת הגרמנים היא בסלקציה ומשלוח, נפלה ההכרעה בו במקום! **פישלביץ פרץ מהשורות, הוציא אקדחו וכוונו לעבר לויטננט ראהן, מפקד ה"אקציה".** לרוע המזל, לא פעל האקדח, אך פישלביץ לא איבד את קור רוחו, הוא התנפל על ראהן והפילו ארצה תוך מאבק. אחריו קפץ מהשורה איז'יו פיינר עם סכין ביד והתנפל על לויטננט סאפארט, קרע את בגדיו והחלו להיאבק עמו. לרגע קט לא הבינו הגרמנים את המתרחש אך הם התאוששו מהר ואז נשמעה צעקה פרועה "אש"! ופישלביץ ופיינר נפלו מתבוססים בדמם. **אכן, הם הגשימו את חלומם: ליפול בקרב עם הצורר כלוחמים.**

בתגובה להתנפלותם של חברינו הוציאו הגרמנים 27 יהודים, העמידום לקיר והרגום במקום ביריות. לאחר מכן המשיכו הרוצחים בסלקציה והרבה אנשים נשלחו לרדומסק ומשם לטרבלינקה.

הייתי בין אלה, אשר בזמן ה"אקציה" נמצאו מחוץ לגטו. בחוזרי בערב לביתי נודע לי פרטי המאורעות המזעזעים ותוך כך – הבשורה המרה שאחי היה בין 27 ההרוגים.

לאחר ההתאוששות הבינו פעילי הארגון שדרושה גישה חדשה בשיטות הפעולה. הוחלט להרחיב את המסגרת הארגונית ואני צורפתי למטה. לאחר כמה ישיבות והתלבטויות שונות, לאור השגיאות אשר נעשו בעבר, התווינו קו פעולה לעתיד והחלטנו כי בראש משימתנו עומד בעיית ההגנה על הגיטו. הוחלט גם לארגן קבוצות פרטיזניות ביערות ולצרפן לכוחות המזוינים הקיימים. כדי להגשים את המטרות האלו היה עלי לשנות את דרכי רכישתו של הנשק. הסתבר, כי הנשק הנרכש אינו עונה על צרכי השעה וקיים הסיכון שמרמים אותנו בעת רכישתו.

צדקת עמדתנו הוכחה לאחר שובה של חברתנו **רבקה גלאנץ** משליחות לוורשה. בדו"ח שלה שמענו על ההכנות להתגוננות בגיטו וורשה. נודע לנו כן שברחבי פולין הושמדה כבר מרבית האוכלוסייה היהודית. הרגשנו שהקרקע בוערת תחת רגלינו **והתגבשה אצלנו החלטה נחושה לייצר חומר נפץ בכוחות עצמיים**. התפקיד לברר את האפשרויות של ייצור חומרים אלה הוטל עלי והמשימה לא הייתה קלה, כי לא היה לי כול ניסיון בבעיות כאלו.

ניהלתי שיחות רבות עם מהנדסים, כימאים ואנשי מדע המעטים שנשארו עוד בגיטו, אבל הם לא יכלו לעזור לי, שכן ליהודים בפולין לא הייתה מעולם דריסת רגל בענף של הייצור של חומרי נפץ והם היו חסרי כול ניסיון בנידון זה.

עמדתי כבר על סף הייאוש, כאשר נזכרתי בחברי שלמאק קויפמן (מיקרוס) שהצטיין בלימודיו במתמטיקה ופיזיקה. פניתי אליו וסיפרתי לו את כול העניין. תחילה לא רצה לשמוע לדבריי והתייחס בספקנות ואי אומון לתוכנית. הוא הסביר לי שאינו רואה שום אפשרות ביצירת יש מאין ובעיקר ששום ספרי-לימוד, מעבדות וחומרים הנחוצים להתחלת ייצור כזה – אינם מצויים בידינו. ברם, עדיין לא אמרתי נואש ולאחר הרבה

הפצרות והסברים הצלחתי לשכנע את מיקרוס בצדקת תוכניתנו ולאחר שהעמיד כבר את עצמו לרשותנו קבענו דרכי פעולה.

הגענו למסקנה שבמצבנו אנו – **רצוי ביותר לייצר רימון, שיוכל לשמש גם למטרות התקפה וגם בהגנה**. היינו כבר מצוידים בספרי לימוד תיאורטיים שבקושי רב השגנום ולאחר הרבה לילות של עיון ולימוד משותף הגענו לשלב של ניסויים ראשונים.

על הפרק הועמדה שוב הבעיה של השגת חומרים. כינסתי את חברי המטה ודיווחתי להם על התקדמותנו. הדעה הכללית הייתה, שמבחינה תיאורטית יכולים אנו כבר לגשת לניסויים.

נודע לנו שבמחסני-הריכוז של הרכוש היהודי ברחוב גריבלדי נמצא החומר הדרוש ובעיקר – החומצות. במאמץ לא קל השיגו חברינו את המבוקש, וכאשר יכולנו בחרדה רבה לגשת לעבודה ממש – לא היה גבול לאושרנו.

עבדנו בתנאים שקשה לתארם: בעליות גג, במרתפים, ובעיקר בחדר, כששמירה תמידית ניצבת סביבנו. לבסוף הגענו להפקת האבקה הנכספת המכונה "כספית רועמת", המהווה את היסוד העיקרי לייצור הרימון. בעבודת נמלים הצלחנו להתגבר על כול הקשיים והמכשולים בייצור הפתיל, אבקת השריפה ופרק מיוחד -גוף הרימון. בבית היציקה "ווקן" שעבדתי עם חברים יצקנו את התבנית שהוברחה לתוך הגיטו בחבית מרק ואחרי מאמץ עליון של שלושה חודשים היה הרימון הראשון מוכן לניסוי.

בישיבת המטה הייתה כמובן התרגשות רבה, כשהראיתי את הרימון, על הניק פייטאק, ודומני גם על יוסף קנטור הוטל לנסותו מחוץ לגיטו. הם חזרו למחרת עם הבשורה המשמחת, כי הניסוי הצליח! ההתפוצצות הייתה חזקה מאד, אף למעלה מן המשוער. לניסוי הזמנו גם נציגי המחתרת הפולנית והם הביעו התעלות והוקרה להישגנו.

לאור הצלחת הניסוי התחיל שלב חדש בפעולתנו. התחלנו לרקום תוכניות חדשות ונועזות ביותר. בינתיים הורכבו קבוצות מיחדות אשר הועסקו בייצור חומרים כימיים, ביצירת גופי הרימונים, בעיבודם ובהרכבם.

התקשינו בהשגת כספים וחומר הדרוש לייצור וכדי להתגבר על קשיים אלה **אורגנה יחידת מודיעין**, אשר מתפקידה היה לאתר מקומות שבהם מצויים החומרים האלה. במרוצת הזמן נודע לנו שהם נמצאים במחסנים הגרמניים וכן בבתי-המרקחת פולניים.

החומר הושג בצורות שונות – חלק נגנב וחלק נקנה בכסף רב. כן נודע לנו, שגם במחסנים של בתי-מרקחת בגטו, נמצא החומר. פרצנו איפוא למחסנים ואיתרנו את החומר המצוי. בקבוצה שעסקה בעיבוד החומרים הכימיים וייצור הרימונים, היו מיקרוס, חברתי נאצ'יה ואנוכי. ביציקת גוף הרימון הועסקו החברים: מנדלבוים (מיחציק), אהרנפריד (באסטעק), שמולעוויטש זיסקינד, משה רוזשאנסקי, משה ווילינגר, מאליי שמולעוויטש, אברהם טשארני וכותב השורות הללו. במקביל לכך **יצרנו גם בקבוק מולוטוב**, לפי התרשים שקיבלנו מחברינו בוורשה. בתכנון היה גם ייצור כגון פצצות וכלי-ירייה. עד לחיסולו של הגטו יצרנו כ-150 יחידות.

התוכנית היסודית של ארגון הלוחמים התבססה בעיקר על הגנת הגיטו. **הקמנו שתי יחידות מרכזיות להתקפה ולהגנה**: ברחוב גרנצרסקה 40 ובבסיס המרכזי בנדז'צנה 88, מקום הבונקר והמחסן המרכזי של המפקדה. ברחוב מוסטובה 9 הוקמה נקודת קשר ובשתי הנקודות שציינתי לעיל היו מעברים תת-קרקעיים עם פתח יציאה לעבר גבולות הגיטו אשר צריך היה לשמש ללוחמים פתח יציאה ליערות בשעת הצורך.

נוסף לכך אורגנו קבוצות מודיעין, שתפקידן היה להיוודע על תוכניות הגרמנים בקשר לחיסול הגיטו, לגלות בוגדים מבפנים ובחוץ, ולקיים את הקשר עם וורשה ואגלמביה. היו גם קבוצות שהוטל עליהן לגייס כספים, להיות בקשר עם המחתרת הפולנית, לעסוק באימון צבאי, לעסוק בחבלה מחוץ לגיטו ולקיים קשר עם הפרטיזנים.

פעולות חבלה

לימים יצאו חברים לחבל ברכבת. הקבוצה הגיעה למקום בשלום, **פירקה את הברגים של פסי הרכבת** אך לרוע מזלה, נשבר המפתח (שהוכן ע"י חברינו ב"האסג"), בעת הוצאת הבורג האחרון. מחוסר ברירה, הרכיבו הכול בחזרה וחיכו

עד שעברה הרכבת עם התחמושת לחזית. הקבוצה הגיעה בשלום לגטו והוחלט לפעול שנית באותה הגזרה. תפקידה של קבוצת החבלה היה לפרק מסילת ברזל, כדי להוריד רכבת עם חיילים ותחמושת בדרכה לחזית המזרחית. קיבלנו ידיעות מפורטות על לוח ההיסעים של הטרנספורטים, אך לדאבוננו פעולה זו נכשלה.

על הלוחמים היה לצאת מהגיטו יחד עם קבוצת פועלים מאוסט-באהן, להינתק בזהירות מהקבוצה ולצאת לפעולה. החברים הצליחו כבר להתרחק מהקבוצה, אך ברגע האחרון הבחין המשמר הגרמני בהעדרם והחלה רדיפה דרמטית. תוך כך פתחו הגרמנים באש. **התפתח קרב שבו נהרגו – אביב רוזינר והארי גרשונוביץ**, ואילו דוד אלטמן והניק פיסח הצליחו להתחמק. צבי לוסטיגר נפצע ונתפס אח"כ על ידי המשמר הגרמני. הוא עונה קשות, כי הגרמנים רצו להוציא ממנו פרטים: מי היו שולחיו? מיהו מפקד הארגון? מה הייתה מטרתם ביציאה עם נשק? **אולם צבי התנהג בגבורה עילאית הוא לא פצה את פיו על אף העינויים הקשים, עד שנפח את נשמתו.**

בינואר 1943 יצאה קבוצה אחת עם בולק גבירצמן וחיים רוזנטל (מאצ'ק) לסביבות קוניצפול. תפקידם היה להקים נקודת אחיזה במקרה של חיסול הגטו. **בהתחלת יוני** יצאה קבוצה שנייה ליערות "זלוטי פוטוק". בקבוצה של "זלוטי פוטוק" היו רומק פייגנבלאט, האחים וינר, האחים זבורובסקי, האחים חייטין ואחרים.

מיומה הראשון התאכזר לה הגורל לקבוצה הזאת. הקשרים הפולנים לא הופיעו והבחורים לא יכלו להתמקם במקום. **הסביבה הייתה עוינת וביערות שלו קבוצות פשיסטיות פולניות, שרצחו יהודים מסתתרים אצל איכרים.** הוחלט איפוא, לשלוח תגבורת עם טובי הלוחמים שלנו: פינק סמסונוביץ, הארי פוטשביץ, לולק בלנד וברל למל.

והנה – שוב מהלומה: כתוצאה מהלשנה הותקפה הקבוצה ע"י הגסטפו **והתפתח קרב**, בו נהרגו פינק וברל, ואילו לולק נמלט.

כאשר הגרמנים ערכו מסדר זיהוי ודרשו שהארי יצביע על חברי הארגון, הוא עונה קשות, אך לא הצביע על שום איש. תוך עינויים וסבל לא יתואר נפח את נשמתו.

פעולות הארגון מומנו תחילה על ידי תרומות אישיות וגם על ידי "גנבות". **בגבור הפעולות הוטל מס על בעלי יכולת**, ואלה שלא נענו בעין יפה הוכנסו למאסר והכסף נגבה מהם בכוח. בגיוס כספים פעלו ליאון זילבר, שמעון מולדינוב, דוד קנטור ועוד.

הארגון נקט גם בצעדים נגד בוגדים, מלשינים וגנבים. הוקמה יחידת מודיעין בראשות אביגדור שלידהויז, אשר עקבה אחרי המלשינים. החברים הוזהרו כיצד עליהם לנהוג ומפני מי עליהם להיזהר. נערכה חקירה יסודית נגד הבוגדים והוצאו כמה גזרי דין מוות. אחרון הבוגדים שחוסל היה רוזנברג – איש אמונו של הגסטפו.

הארגון חיסל גם קבוצת שודדי כסף וגנבים אשר התחזו ופעלו כאילו בשם הארגון. הגנת הגיטו התבססה על כמה נקודות מוצא, **אותו שמשו מנהרות שניכרו באורך של עשרות מטרים.** העבודה שהיית קשה ומסובכת, התנהלה בשקט, שגם השכנים הקרובים לא ידעו על הנעשה. קשיים מיוחדים הסבה הוצאת החול, מבלי שירגישו בדבר, וכן חיזוק הדפנות. הודות למאמצים בלתי פוסקים הצליחו הלוחמים להגבר על הקשיים וכרו שתי מנהרות עם יציאה לעבר הגיטו. **ממנהרות אלו הצליחו שרידי הלוחמים לצאת לאחר חיסול הגיטו**, בכוון ליערות קונייצפול. בפעולת כריית המנהרה הצטיין במיוחד י. קנטור.

הגרמנים דאגו לכך שכול תושבי הגיטו יעבדו במפעלים מלחמתיים ובגיטו נשאר רק אלה שעבדו במשמרת לילה או בשירותים בגיטו. לעיתים קרובות פשטו וערכו ביקורים קפדניים. חברנו מזשי קראיזה שעבד ברבייטסטסאמט דאג שחברי הארגון שעבדו בכריית מנהרות וייצור נשק יהיו מצוידים בתעודות מתאימות.

בראשית צעדיו נתקל הארגון ביחס עויין מצד אנשי הגיטו. היהודים היו בדעה שאנו נקדים את הסוף ועל אחריותנו תרבענה התוצאות. כמובן שגישה כזאת הקשתה מאד על פעולותינו אך בהדרגה השתנה המצב. האנשים נוכחו לדעת שהחיים בגיטו אינם מובטחים כלל.

הגרמנים ערכו מזמן לזמן "אקציות" ושלחו יהודים למחנות. כגון בליזשין – סקרז'יסקו. זאת ועוד, הידיעות על המרד בוורשה וחסול הגיטאות עשו את שלהם, במיוחד לאחר שחבר הארגון שחררו בכוח את חברנו היפק מידי המשטרה היהודית, שעמדה למוסרו לגסטפו. **הם למדו לדעת שקם כוח נגדי והם התחילו להכיר בנו כגורם שיש להתחשב בו,** כאשר נוכחו לדעת שאיננו נרתעים משימוש בנשק אף "בחזית יהודית". בהדרגה גבר אמונו של הציבור אלינו כאשר ראה בנו עוגן הצלה יחיד.

חסול האינטליגנציה והילדים בפורים 1943 בו רצחו הגרמנים 127 איש בהוציאם במרמה מהגיטו, כאילו עומדים להישלח לארץ-ישראל – כעיסקת חילופים עם גרמנים מהארץ, חיזקה גם את הדעה בציבור שאין יותר לסמוך על נסים ו"חתמה" על כוות הגרמנים כלפינו. באותה פעולה הצליח חברנו ולדאק קופינסקי לקפוץ בדרך לבית הקברות ואחריו גם אחרים. הוא הצליח להסתתר, אבל כתוצאה מהלשנה נתפס ונרצח.

התפשטו שמועות שחברי הארגון יוצאים החוצה ליערות ולמקומות אחרים ורבים התדפקו על שערי הארגון. בראשון במאי נסגר הגיטו והיהודים לא הורשו לצאת עוד לעבודות "חוץ". היה זה בשבילנו אות וסימן, כי הקץ מתקרב, ומטה הארגון הכריז על מצב הכן. הנשק חולק והלוחמים נשלחו לעמדות עם תדריך מדויק – איך להקביל את פני האויב. בדיעבד, הסתבר שטעינו, הגיטו היה אומנם סגור 3 ימים, אך הוברר שהיה זה אמצעי זהירות מצד הגרמנים לקראת ה-1 וה-3 במאי, אשר ננקט מחשש לפעולות מצד המחתרת הפולנית.

היה קיים שיתוף פעולה בין ז.א.ב ובין נציגי המחתרת הפולנית בראשותו של הקצין לנגביץ. באחת הפגישות בפרברי העיר, בסביבות רקוב-קמיונקה הותקף לפתע הבית על ידי אנשי ס.ס. וגסטפו. ברור היה שזה לא חיפוש שגרתי ומקרי. הגרמנים ידעו

שבפנים מסובים אנשי המחותרת. הקלגסים זרקו רימונים פנימה, הפעילו מכונות ירייה והרגו כמה אנשים.

מויטק נפצע קל אך הצליח לקפוץ החוצה ולהימלט. גם יחזקאל קנטור הצליח להגיע משם חזרה לגטו. הגרמנים ידעו כבר על קיומו של ארגון הלוחמים היהודים וכדי לחסלו החדירו לגטו מלשינים.

קבוצת המודיעין שלנו דיווחה על פעולות מוגברות של הגרמנים וימים מועטים לפני **חיסול הגיטו חרץ הארגון את גורלם של כמה משתפי פעולה יהודיים**, ביניהם האופה קולביי והשוטר רזנברג הידוע לשמצה, שהגיע מגיטו לודז'. יומיים לפני חיסול הגיטו יורים הז'נדרמים בדרי וולברג שהיה סרן בצבא הפולני ומקיים קשר בין הארגון ונציגי הצבא של המחותרת הפולנית.

כשנודע שהגרמנים עומדים לפני פעולות חיסול של הגיטו **הכריז מטה הארגון ביום 25.6.1943 על מצב הכן וגיוס הלוחמים**. באותו יום הגיע שליח מזורשה, מארק פולמן, ובבונקר הראשי נערך מפקד כללי. **מארק סיפר על המרד בגטו ועל חיסולו** והדגיש שהמאבק לא תם. היינו משוכנעים ששעת האפס מתקרבת וגם אנו נצטרך לעמוד במבחן ובמאבק נגד האויב. המשמרות הודיעו שלעת עתה לא ניכר כול שינוי באווירה ולא נראים שום ריכוזים של גרמנים. אחרי הצהריים, כרגיל, חזרו הקבוצות ממקומות עבודתן לתוך הגטו. לפיכך החליטה מפקדת הארגון על ביטול הגיוס ומצב הכן. הנשק שחולק הוחזק בבונקר המרכזי, ובתוכו נשארו רק מויטק הפצוע, ששכב עם חום גבוה ועמו – לוטק גליקשטיין.

הלוחמים התפזרו כול אחד לביתו, אולם בלכתי ביחד עם נאציה, כאשר התקרבו כבר למקום מגורנו, שמענו לפתע יריות. התחלנו לרוץ בכיוון הבונקר המרכזי והתברר שכך עשו גם רוב הלוחמים, אולם, בהתקרבתם לבונקר נלכדו רבים מחברינו במלכודת ואף מצאו שם את מותם. ביניהם: יוסף קנטור, הניק פייאסק, שילדהויז ועוד. הבונקר היה מוקף שרשרת אנשי ס.ס אשר לא העיזו להיכנס פנימה. הם תפסו בחור צעיר מהגיטו, אילצוהו להיכנס ראשון, והם צעדו אחריו. **את מויטק, מפקד הארגון מצאו ללא רוח חיים. הוא איבד את עצמו לדעת עם מנת הרעל ציאנקלי, שהייתה תמיד ברשותו.** לעומת זה, הצליח לוטק להסתתר בתעלת היציאה ולאחר יומיים

נמלט. תוך תלאות הוא הגיע ליערות קונייצפול, שם הצטרף לקבוצת פרטיזנים יהודיים, עמה השתתף ברבות ובאחד מהם נפל.

הגרמנים שחדרו לבונקר התעללו בגופתו של מויטק והוציאו משם את כול הנשק אשר הצלחנו לצבור בעמל כה רב – עשרות רימונים, אקדחים, בקבוקי מולטוב, שלושה רובים, מדים גרמניים, מזון בכמויות גדולות, מרפאה ועוד. לאחר מכן הסתלקו והגיטו נשאר מוקף שרשרת זקיפי ס.ס.

לפנות ערב התאספנו ביחד עם מארק להתייעץ על הצעדים הבאים שעלינו לנקוט בהם. נשארנו כמעט בלי נשק ואמצעי לחימה אחרים, בלי פיקוד. בשים לב למבצע הזה, הוחלט לנצל את המעבר התת-קרקעי ברחוב גרנצרסקה 40 ולהוציא קבוצות החוצה, במטרה להגיע ליערות. גם אני הייתי צריך להיות בין היוצאים, אך בתוך הערבוביה שהשתררה נעלמה רעייתי ועל כן החלטתי לחזור ולחפשה. לאחר שהצלחתי למצוא אותה, חזרנו לנקודת היציאה, אלא שבינתיים התברר לנו, כי הסיכויים לצאת מהגטו הם אפסיים, אז החלטנו לעת עתה להישאר.

רק מעטים מהיוצאים הצליחו להגיע ליערות. רובם נהרגו בדרכם למטרה. רבקה גלאנץ ומארק שניסו לברוח דרך אחד המעברים, נתגלו על ידי הגרמנים, **ובמעט הנשק שהיה ברשותם התגוננו באומץ. רבקה נהרגה, לאחר שהתגוננה עד הדור האחרון, ואילו מארק זרק רימון והצליח להימלט תוך כדי המהומה שנוצרה במקום.** בקרב הזה נהרג גרמני אחד וכמה מהם נפצעו.

בבית החרושת "רקוב"

ביחד עם עוד כמה מחברינו הלוחמים הסתתרנו בבונקר בו נמצאה אבקת שריפה. כי ברגע שנתגלה, נפוצץ הבונקר כדי שלא ניפול חיים בידי התליינים. למחרת בבוקר הכריזו הגרמנים, באמצעות המשטרה היהודית, שעל כולם לצאת למקום הריכוז ל"רינטשק". הם הבטיחו שמשם ישלחו את האנשים לעבודה בבתי-החרושת "האסג" ו"רקוב", ואלה שלא ישמעו לפקודה ויישארו בגיטו – יישרפו חיים. **כך הצליחו להערים על הציבור** שנתפתה להיאחז בקש של הצלה מדומה. לעורמתם האכזרית של הגרמנים לא היה גבול. במקום הריכוז "רינטשק" נערכה "אקציה", בפיקודו של

מפקד הז'נדרמיה דגנהארט והדיירים שגרו סמוך לבונקר המרכזי הועמסו על מכוניות משא ויחד עם אחרים הובלו לבית-העלמין, שם הוצאו להורג ביריות. **בעומדם על המכוניות צעקו: נקמו את דמנו!**

אשתי נשלחה לבית החרושת "האסג- פלצרי", ואילו אני ניצלתי את קשריי עם חבר, אשר הועסק ב"ארבעטס-אמט" והועברתי יחד עם חבריי: זיסקינד, שמולוויץ', מיקרוס, משה רוז'נסקי ואחרים לבית-החרושת "רקוב". היה זה קומבינת של יציקת ברזל ועיבודו בו הועסקו למעלה מ-10,000 פועלים, אשר עבדו בשלוש משמרות. העבודות הקשות והמאוסות ביותר הוטלו על היהודים. משטר החיים היה קשה ונמצא תחת פיקוח קפדני של המשמר הפנימי. אולם, למרות הכול, הצלחנו למצוא פרצה בחומת הבדידות שהקימו סביבנו, למזלנו, היה ציבור הפועלים הפולני במקום הזה מאורגן וגישתו אלינו הייתה אוהדת יותר, מאשר במקומות עבודה אחרים.

מצב רוחנו היה בשפל המדרגה. היינו מדוכאים להחריד. המחשבה והמאמצים הרבים שהושקעו בייצור הרימונים, בכריית תעלות, בארגון המסועף שהקמנו לקראת היום הגדול בו נוכל ללחום ולנקום – הכול נהרס וירד לטמיון.

ממרחקים מגיע רעם התפוצצות לאוזנינו – מחסלים את הגטו עם האנשים החיים בתוכו. ובתוך ים של שנאה, הרס והשמדה נמצא גרמני אחד בשם מילוף, שהיה אחראי על המחנה שלנו. מילוף נסע לגיטו כאילו להביא ציוד למחנה, ובסכנה עצמית הצליח להוציא מהגיטו הבוער כמה אנשים ולהביאם למחנה. הוא סיפר איך מפוצצים בית אחר בית, איך מחסלים חולים, כיצד מוציאים אנשים שהסתתרו בבונקרים ומשליכים אותם חיים לתוך להבות אש. ברם, יחסו האנושי היה בעוכרו. כאשר נודע הדבר לגרמנים נשלח לאחר זמן קצר לחזית – ושם נהרג.

אחרי חיסול הגיטו הגיעו למחנה אחדים שהצליחו לפרוץ את טבעת החנק של הגרמנים שהשמידה את קבוצת "זלוטי-פוטוק", ביניהם איגנש יעקובסון, נתן פרידמן ואברהם וז'ניצה. ברנרד כראפורט נתפס בראקוב ונרצח, ואילו שלום לאשר נאסר

ע"י הגסטפו. הם סיפרו על גורלה הטרגי של הקבוצה ואנחנו עזרנו להם במה שיכולנו.

המחשבה שקבוצה ביערות קונייצפול נשארה בלי קשר אתנו ולא יודעת על גורלנו לא נתנה לי מנוח. אחרי שהתאוששנו קמעה, החלטנו לשלוח שני חברים – מיכאל דרס וברטק לוברניצקי ליערות קונייצפול לכפר מיכאלוב, אף כי הסביבה לא הייתה מוכרת. עשינו מאמץ גדול ועיבדנו תוכנית מפורטת עבור חברינו. כמו כן קבענו, שתוך שבוע ימים עליהם לחזור למחנה. הפעם העיר לחברינו המזל, הם הגיעו אחרי תלאות רבות ליער, מצאו את חברינו הפרטיזנים וחזרו בדיוק בזמן למחנה, כאשר בידם מכתב מיהודה גליקשטיין, שביקש לשלוח תרופות עבור ליזר שידלובסקי שנפצע בקרב עם הגרמנים. שוב מצאנו טעם בחיים ורצינו להמשיך במאבק. כאשר נודע במחנה על שליחות חברינו, נדרשתי ע"י יושב ראש מועצת המחנה להפסיק כול פעילות. עניתי לו בפסקנות שאנו נמשיך ויהא מה! כ"תגובה" לכך, נשלחתי לעבודה קשה בפירוק קרונות רכבת.

על ידי ד"ר גלאטר השגנו תרופות ושליחנו זה פנה שוב ליער עם הוראות טיפול מתאימות.

לאחר חודש ימים הקימונו קשר קבוע עם מקומות עבודה אחרים. הייתה זו רופאת השניים, לזניה גרין, אשר באה מפעם לפעם אלינו מהמחנה השני "האסאג-פלצרי" לטפל בחולים. היא העבירה מכתבים מאשתי, אשר סיפרה על החיים ב"האסאג". הידיעות על קיום קשרים עם חברינו מבחוץ עודדו את החברים ב"רקוב" והפיחו בליבם זיק של תקווה. **למרות התנאים הקשים, החלו להתארגן בקבוצות.**

בסתיו 1943 הגיעה אלינו וולאדקה, השליחה הראשונה מ"ז.א.ב.", אשר הביאה מכתבים מאנטק צוקרמן ומהוועד המרכזי בוורשה, כמו כן סכום כסף לעזרה.

בינתיים הלכו וגברו הקשרים עם "האסאג-פלצרי". גם שם הורחבו השורות. התארגן ועד מרכזי שאיחד את כול הקבוצות אשר פעלו קודם בנפרד. על חברי הוועד נמנו: אייזיק דיאמנט, רחשקה דושאלובסקה, ישראל שעונוביץ, גחברד, אדאש, מוטיק

קושניר ונאצ'ה -אישתי. הוקם גם קשר בין המחנה בבית החרושת בצ'נסטוחוב
יאנקה-ורטה לבין המחנה האסאג-סקרז'יסקו ובלזשין.

למרות התנאים ששררו במחנות העבודה, התנהלה פעילות ענפה. לפי ההוראות
שקיבלנו מוורשה התחלנו לאסוף חומר תעודתי, שהועבר דרך יערות קונייצפול
לוורשה. לעיתים קרובות ביקרו אצלנו שליחים מוורשה, בהביאם עזרה כספית וחומר
הסברתי. בין אלה, **החוברת של וירניק על קורות המרד בטרבלינקה וכן
מכתבים מחוץ לארץ.**

זכורני את החוזר המרשים מטעם הסוכנות היהודית בחתימת יצחק גרינבוים וברל
לוקר שעבר מיד ליד בין חברינו המאורגנים.
השפעתה של העזרה הכספית הורגשה מיד במידה ניכרת, בהקלת מצוקת הרעב
ששררה במחנה. יכולנו שוב לדאוג לחולים ונזקקים, להגיש עזרה למסתתרים
בבונקרים מחוץ למחנה, וגם לילדים שהיו מוסתרים אצל הפולנים.

לעיתים קרובות ערכו הגרמנים חיפושים יסודיים, אז היו פוקדים עלינו לצאת מחוץ
למקומות מגורנו ובעירום כול היינו נאלצים להופיע כול אחד עם הבגדים שלו ביד.
הייתה בכך משום גזירת הגורל, שדווקא ביום חיפושים כזה התקבלה מהחוץ חבילה
עם חומרים וכסף רב, שהיינו צריכים לחלק בין כול המחנות.

הייתי מיאוש. מן הנמנע הוא לגשת לבדיקה עם החבילה, ואין יוצא ונכנס. רק ברגע
החרון ממש נתגלה התושייה, כאשר סיקינד שמואלביץ נכנס למרפאה, בה שכב
הילק פרדריך עם רגל חבושה. הוא דחף את החבילה לתוך התחבושת ואז יכולנו
לצאת לבדיקה. הפעם הזאת הצליחה התחבולה, אך לא תמיד צלחה דרכנו.

פעם נעצר הקשר המקומי שלנו יאן ברוסט שהיה חבר מפלגת פ.פ.ס. בכניסה לבית
החרושת הוא הועמד לבדיקה קפדנית (כנראה בעקבות הלשנה) ותוך כדי חיפוש
מצאו אצלו מכתב בשבילי. בראותו שנכשל התחיל ברוסט לברוח **בעוד הוא בולע
בדרך את המכתב חתיכות חתיכות.** הזקיף ירה אחריו ופצעו פצעים אנושים.
ברוסט הועבר לבית-חולים ושכב יומיים בלי הכרה. **לפני שנפח את נשמתו חזר**

להכרתו והשאלה הראשונה ששאל את אשתו, אשר ישבה כול הזמן ליד מיטתו, הייתה: האם בהיותו מחוסר הכרה, לא מסר חלילה את שמו של יאצק ועל הקשרים? הוא ביקש למסור את כול ההוראות עבורי אשר קיבל מבחוץ, ומיד אחרי זה מת. במותו אבד לנו ידיד יקר והייתה זו בשבילנו מכה קשה שלא במהרה יכולנו להתאושש ממנה.

חברינו מיערות קונייצפול דאגו במרץ לחידוש הקשרים. הקשרית הקבועה שלהם, טולקה היידאס הייתה מעבירה אלינו, באמצעות וויצך נאביאלק, אשר עבד ב"רקוב" (חבר פ.פ.ס) מכתבים וכספים מוורשה דרך קונייצפול. את הקשרים קיימנו באמצעות המקשר הראשי שלנו, החבר זיסקינד, שגילה מסירות ונכונות לעניין, מוכן להקרבה בכול עת – הן בפעולה ישירה והן ביחסו לחבריו.

במחנה העבודה שלנו ניהלה את הפעולות ועדה מצומצמת, עליה נמנו החברים: זיסקינד, שמולעוויטש, ליאון זעלווער, עו"ד וויטשינסקי, דוד קנטור, אברהם ברוך, איגנאד יעקובסון ואנוכי.

ביום חיסול הגיטו 25.6.1944 התאספנו לפי הקבוצות המאורגנות כדי להתייחד עם זכרם של הקדושים. הזכרנו את הנסיבות הטרגיות של חיסול הגיטו והארגון הלוחם, ונשבענו להגביר את הפעולות. **תכננו מבצעי חבלה** – בתוך כך – פעולה כמעט קבועה של **גרימת נזק לקרונות**, שהובילו מטענים לבית-החרושת, **על ידי הטמנת חול למיסבים.** השפעת החול הייתה הרסנית. אחרי נסיעה של מספר קילומטרים חדר החול למיסבים, שפשף את הדפנות והוציא את הקרון מכלל פעולה. בצורה כזאת "טיפלנו" באלפי קרונות ואף פעם לא נתפסנו. פעולה אחרת אותה ביצענו ביחד עם זיסקינד, כוונה לתנורים. בעובדנו במשמרת הלילה סגרנו את הברזים המעבירים מים לקירור תנורי הפלדה. התוצאה הייתה שהקירות נשרפו והתנור יצא מכלל פעולה למספר ימים שכן היה צורך לבצע תיקונים.

בעבודתנו במיזן החומר שחזר מהחזית, היה עלינו להוציא פגזים טעוני חומר נפץ, כדי לא לשלחם לתנור. **אולם אנחנו עשינו את ההיפך.** את הפגזים עם הנפץ זרקנו לתוך התנור וכמובן שאירעו התפוצצויות. שיטתנו הייתה לחבל בכול המחלקות.

זכורני פעולה נועזת, כאשר בעזרת שלמאק קויפמן (מיקרוס) **הזרקנו חומצת גופרית לתוך הכבל החשמלי הראשי התת-קרקעי.**

יומיים אחרי הפעולה נפסקה העבודה בבית-החרושת העצום הזה לחלוטין, ורק אחרי מאמצים רבים מצאו המומחים את סיבת התקלה. היה עלינו לפרוק את הכבל כדי לחדש את העבודה. יחידת הגסטאפו עקבה בערנות אחרי פעולות החבלה במפעל, אך לא עלה על דעתם, שמעשי החבלה בוצעו על ידינו. הם אסרו הרבה פולנים אשר נשלחו לאושוויץ. גם הציבור הפולני משוכנע היה שהפעולות מבוצעות על ידי המחתרת הפולנית.

בשלהי הקיץ 1944, כאשר הצליחו הרוסים את החזית הגרמנית ולהגיע עד גדות הויסלה ומבאות וורשה, התחילו הגרמנים לחסל את מחנות העבודה **והפועלים נשלחו לאושוויץ**. המשלוחים עברו דרך שטחו של בית החרושת שעבדנו, ומתוך הקרונות זרקו אלינו פתקאות על חיסול המחנות ועל יעד השלוחים. החלטנו להגביר את פעולתנו והודענו לחברינו ולידידינו על הגורל הצפוי לכולנו.

הידיעה עשתה לה כנפיים, ושמעה הגיע מקצה עד קצהו. קמה בהלה ועוד באותו לילה ברחו כמה עשרות אנשים מהתחנה. גם אני התכוננתי ליציאה, אך הגורל רצה אחרת. באותו לילה בא אלי המקשר נאביאלק והודיע לי, שהגיע שליח מוורשה עם הוראות חשובות ועלי להישאר במקום. הידיעה נראתה לי מוזרה. הועמדתי במצב קשה, כי לאחר הבריחה ההמונית לא יכולתי כבר להישאר גלוי במחנה. העקבות הראשונים היו מובילים ישר אלי, שהריני המארגן הראשי. אכן, התלבטתי קשה בשאלה. לבסוף נשארתי. מצאתי בשטח בית-החרושת מחבוא תת-קרקעי ושם חיכיתי להוראות נוספות.

למחרת הודיע המקשר שוב, כי השליח אינו מסכים למסור חומר ופרטים בדרך המקובלת עד כה, אלא שהוא מבקש לקיים איתי פגישה אישית מחוץ למחנה. הדבר עורר חשד בליבי והחלטתי לא ללכת לפגישה. עברו שלושה ימים של אי-בהירות במצב. זיסקינד, פרידמן, נתן ואני נשארנו באותו מחבוא ללא מזון, בלי אוויר דחוסים

בצפיפות גדולה. רק ביום השלישי נודע לנו שהשליח הלז איים על המקשר שלנו לרצחו נפש יחד עם בני משפחתו לאחר שלא יכול היה לראותני ורק בהיוודע על פרוץ המרד הפולני בוורה, עזב אותנו וחזר על עקבותיו.

הרהרנו במצבנו המביך שנראה לנו ללא מוצא. לחזור למחנה – אי אפשר היה. לא יכולנו גם לברוח, כי מסביב הייתה גדר תיל ושמירה מוגברת עם כלבים. אולם, בלית ברירה, התחלנו בכול זאת לחפש אפשרות לצאת מהמחבוא.

בחפירת ידיים הרחבנו את מקלטנו ובעת ובעונה אחת קיימנו קשרים החוץ,

באמצעות חברנו – לוועק יעקובוביץ, ושייעק בראונר. בלילות הגניבו לנו פרוסות לחם. המחשבה שחיזקה אותנו הייתה באשלייה, שהחזית תתקדם במהירות, תתקרב אלינו ותגאל אותנו. אולם, לדאבוננו, הייתה מציאות אכזרית למדי. ההתקדמות של הרוסים נעצרה ואנו נשארנו קבורים בעודנו בחיים. המשכנו להרחיב את מקום מקלטנו ומבחוץ הסתירו חברינו את הכניסה. כך נשארנו תקועים במצבנו הלחוץ 14 שבועות תמימים.

ממעמקי מקלטנו חיפשנו קשרים עם החוץ ויתר המחנות. מכרינו בטוחים היו שהננו מחוץ למחנה ומסתתרים ביערות מזה זמן רב, ואילו אצלנו הלך והתקרב הקץ בצעדים בטוחים. **בשלישי בנובמבר 1944** נודע לנו על מאסרה של נאצ'יה במחנה "האסג". יחד עמה נתפס המקשר שלה שנועד לי, וגם המקשר שלנו, דודו של הצעיר הפולמי וויצ'ך נאביאלק. איש זה מסר בחקירה את שמו של שייעק בראונר, הקשר הישיר שלנו ובשעת הצהרים של ה-6 בנובמבר 1944 הקיפו הגרמנים את מחבואנו ונצטוונו לצאת.

משם הובלנו לחדר המשמר ובו במקום קיבלנו את החלק הראשון של "העונש". מחדר המשמר הועברנו לגסטפו ברחוב גילינסקיענא ואחר כך לבית-הסוהר המרכזי. פה נדחסנו לתוך חדר מעצר עם עוד 30 פולנים. מדי פעם לפעם סחבו אותנו לחקירות וזה נמשך עד ל-21 בנובמבר.

בבוקרו של היום הזה נקראנו החוצה וראינו שהקבוצה המוציאה לפועל פסקי-דין מוות מחכה לנו. העמידו אותנו בידיים מורמות לי הקיר וחיכינו... מסביב שמענו תכונה מוזרה, הופיעו אנשי גסטפו בליווי מפקד בית-הסוהר, אשר עברו בין התאים וחיפשו

מתנדבים להוצאת פצצה שנפלה בליל אמש בעת הפגזת השטח הסמוך לבית-הסוהר ולא התפוצצה. הפולנים לא הסכימו ולכן פנו אלינו שנסכים לצאת לעבודה הזאת. הם ניסו אף לשכנע אותנו שבין כך וכך אין לנו מה להפסיד, כי אנו עומדים לפני ההוצאה להורג והנה, כאן ניתנת לנו ההזדמנות, כי אם נצליח להוציא את הפצצה, נוכל לחזור למחנה העבודה. כמובן שלא היססנו ויצאנו לעבודה כבר בליווי אחר של משטרה רגילה.

בעוד אנו תוהים במתח וחרדה על השתלשלות העניין, הסתבר כי בעת ההפגזה נפלו שתי פצצות שלא התפוצצו, וכאשר ניסו להוציאן התפוצצה אחת מהן וגרמה למותם ופציעתם של כמה מאנשי הס.ס. לכן, הטילו עלינו את התפקיד להוציא את הפצצה השנייה.

עם גמר העבודה הוחזרנו לבית-הסוהר ומיותר לציין, כי הגסטפו לא עמדה בהבטחותיה. למחרת, לאחר שלושה שבועות של שהייה בבית-הסוהר, נשלחנו למחנה הריכוז בגרוס רוזן להמשיך בתלאות וייסורים.

משם הועברתי למקומות שונים ושחררתי בסודטים ב-9 במאי 1945 על ידי הרוסים.

* * * * *

מקור: "צ'נסטווב" {Czestochowa-1967} - ספר זיכרון, העורך: מ. שוצמן, הוצאת אנציקלופדיה של גלויות, תשכ"ט – 1968, עמ' 199 ואילך.

המרד בגיטו לחווא

העיירה לחווא, היא כיום חלק מבלארוס. עד 1939, הייתה חלק מחבל פולסיה במזרח פולין. בין שתי מלחמות העולם **כשליש מתושביה כ-1,200 היו יהודים**. רובם התפרנסו ממסחר זעיר וממלאכה. מעטים עסקו ביצוא עצים ותוצרת חקלאית. הם הסתייעו בבנק יהודי ובקופת גמ"ח. בעיירה פעלו בית ספר עברי דתי "יבנה" ושתי ספריות עבריות – של "תרבות" ושל מפלגת "צעירי ציון".

ב-17.9.1939, כבשו הסובייטים את העיר. לאחר הכיבוש הסובייטי נאסרה כל פעילות ציונית. רכוש הסוחרים הולאם וכמה מן המנהיגים הציוניים הוגלו מהעיירה.

לאחר פלישת גרמניה לברית המועצות, נכנסו ב- 7 ביולי 1941 יחידות סיוור גרמניות רוכבות על אופנועים ומקלעים עליהם, והתושבים המקומיים קבלו אותם בלחם ומלח. הגרמנים התפרסו בכיכר השוק מתחת לעץ אלון עתיק.

למחרת, נצטוו היהודים **להקים יודנראט** ובראשו עמד העסקן דב-ברל לופטין. לופטין התייתם מהוריו בגיל צעיר וגדל בעיר סרני. כשהתבגר עבר לגור בלחוא. עסק בהצלחה במסחר וכיהן כיו"ר ההסתדרות הציונית בעיר. בתקופת הכיבוש הסובייטי, פעל למען תושבי העיר וזכה להערכה אף מצד השלטונות הסובייטים.

עם הכיבוש הנאצי, מונה ליו"ר היודנראט בגטו לחווא, וגם בתקופה קשה זו גילה תושייה. הוא קשר קשרים קרובים עם הגרמנים ובכך מנע סבל וקרבנות מהכלואים בגיטו. פעל להשגת תעודות מזויפות לחיילים שנמלטו מהשבי הגרמני. על היהודים הוטלו עבודות כפייה מחוץ לעיר, הוטל על היהודים לענוד סרטים לבנים ומגן דוד צהוב רקום עליו, על יד שמאל, הושתו עליהם תשלומי כופר גבוהים – בכסף, בלבוש חם ובדברי ערך, אסרו עליהם ללכת על המדרכות והרבה גזרות שונות ומשונות.

בתחילת ספטמבר 1941 הגיעו ללחוא יחידות של דיוויזיית הס"ס "ויקינג" שאנשיה הגיעו מארצות סקנדינביה הכבושות, נורבגיה ודנמרק, מפינלנד, מהולנד מצרפת ומבלגיה. והוטלו הגבלות על מקומות מושבם של היהודים ועל תנועותיהם.

לשמע הידיעות על רצח המוני של יהודים, החלו התארגנויות מחתריות של צעירים. בינואר 1942 התארגנה קבוצה של חמישה אנשים **בראשותו של יצחק רוכצ'ין**, ראש סניף בית"ר בעיירה. בהמשך התארגנו 30 צעירים בקבוצות של חמישה איש, אגרו נשק קר וקשרו קשרים עם פרטיין בן לחוא ועם היודנרט לצורך רכישת נשק. אולם הניסיון לרכוש נשק חם נכשל.

לאחר שהוקמה הקבוצה של יצחק רוכצ'ין קמו במהרה **חמש קבוצות נוספות**, כל אחת בת חמישה לוחמים. **סך הכול מנתה המחתרת 30 לוחמים.**

מיד לאחר הקמת המחתרת **עמדו על הפרק שתי שאלות:** רכישת נשק והאם להודיע ליודנרט על קיום המחתרת. יצחק הזמין את אליהו שכטמן, נציג היודנרט, והסביר לו את המצב מנקודת ראות המחתרת. **אליהו שכטמן הסכים מיד, שיש לארגן את הנוער בגיטו, והבטיח להשיג כסף לרכישת נשק.** נעשו מספר ניסיונות לרכוש נשק אולם הם נכשלו. באין ברירה הכינו חברי המחתרת נשק קר שכלל: גרזנים, סכינים, מוטות ברזל ועוד.

ב-1 באפריל 1942 הוקם בלחוא גיטו שהכיל שני רחובות ו-45 בתים, והוקף גדר תיל. בגיטו שוכנו כ-2,350 בני אדם, בצפיפות של מטר רבוע עבור כל תושב. במחצית השנייה של אפריל הובאו לגטו יהודים מדוידגרודוק (Dawidgrodek) ומסינקייביצ'ה (Sienkiewicze) הסמוכות. למרות הגדר והשמירה, הצליחו יושבי הגיטו, בסיוע היודנראט, להבריח מזון לתוכו ובכך למנוע את מחזות הרעב הקשים המוכרים מגיטאות סמוכים. באמצע אוגוסט 1942 נודע בלחוא על חיסול יהודי מיקשביצ'ה (Mikaszewicze) הסמוכה.

ב-27 באוגוסט נודע שבקרבת העיירה חופרים בורות. היודנרט הכין חומרי בערה להצתת הגיטו.

ב-2 בספטמבר 1942, יום לפני חיסול הגיטו, הגיעה ידיעה נוספת מפולני, שהיה מנהל תחנת הקמח במקום, **שמכינים בורות עבור היהודים**.

יצחק רזצ'ין ביקש לשמור את הידיעה בסוד כדי לא לעורר פאניקה. בערב הוקף הגיטו על ידי שוטרים. יצחק קרא לאסיפה כדי לדון מה לעשות וביקש מידע על כמות השוטרים, שהקיפה את הגיטו. נמסר לו שמדובר ב-22 שוטרים. הוא ביקש לחלק את האוכלוסייה לשניים, הוא הנחה, שהמבוגרים והילדים יתלבשו ויהיו מוכנים בבתיהם.

את הנוער הוא חילק לקבוצות, כמספר השוטרים, **כאשר כל קבוצה נדרשה להתנפל על שוטר אחד ולפרוק אותו מנשקו ואז לקרוא לכל התושבים לצאת ליערות**.

התוכנית התקבלה זמן הביצוע נקבע לחצות, זמן חזרת פועלים לגטו. דב לופטין, **ראש היודנרט, היה נגד הפעולה** היות שהוא האמין, לנוכח ניסיונו בעבר, שהוא יצליח להסתדר עם הגרמנים. הוא הציע להמתין עד לשעה חמש בבוקר ואם יבוא הגרמנים לאסוף את הפועלים כרגיל לעבודה סימן שאין לפחד. התפתח ויכוח ארוך בסופו הוחלט להמתין עד הבוקר עקב דאגה לזקנים, שלא יצליחו להדביק את הנוער. מכיוון שהמחלת לא הצליחה להשיג נשק, **הוחלט להכין בקבוקי נפט, לחלקם לקבוצות, וכל קבוצה תקבל עליה להדליק מספר בתים, וכשהגיטו יעלה באש לנצל את המהומה ולברוח**.

בבוקר ה-3 בספטמבר 1942 הגיעו מנהלי העבודה הגרמנים לאסוף את הפועלים, אולם את פניהם קידמו אנשי הוורמאכט הגרמנים והמשטרה המקומית שכיתרו את הגיטו. דב לופטין ניסה להפר את רוע הגזרה אולם לשווא. הגרמנים הודיעו ללופטין כי הגיטו עומד להתחסל והורו לו להכין את תושביו לגירוש. על מנת להבטיח את שיתוף הפעולה של מנהיגי הגיטו, הבטיחו לו כי חברי היודנראט ומשפחותיהם, רופא הגיטו ו-30 עובדים, שאותם יוכל לבחור, יינצלו מהגירוש. לופטין החליט לקשור את גורלו בגורל כולם, סירב להצעה, ומסר בתגובה "או שכולנו נחיה, או שכולנו נמות".

שמעון חפץ, חבר המחתרת, ציטט את קריאתו של יצחק רוכצ'ין לנוכחים:
"חברים, תזכרו, אנו צריכים ללכת ראשונים בלי מורא ופחד מפני הכדורים
הגרמנים, לא לסגת, מי שגרם מזלו ליפול חלל יתנחם בכך שפילס את הדרך
לאחרים לחיים בגופו, אם לא נצליח לפרוץ את הדרך, נובל כצאן לטבח לבורות
המוכנים. אין לנו מה לפסיד, מוטב ליפול בריצה מכדור מאשר ללכת בריצה
לקבר. יש לנו סיכויים שחלק יצליח לברוח ולנקום את דמם של ההרוגים.
מטרתנו-קדימה ולא לסגת, אם גם תראו נופלים הרוגים. ואני מקווה שההמון
לא יפגר אחרינו. אם אתם מסכימים לכך תצוו להכין כל מה שניתן להכין:
גרזנים, סכינים, מוטות ברזל וכו'."

כאשר נכנסו הגרמנים לגטו, הצית לופטין באש את מפקדת היודנראט ושלח צעירים
להצית את יתר בתי הגטו ואת המחסנים שהוחזק בהם רכוש שהוחרם מהיהודים.

יצחק רוכצ'ין מנהיג המרד היהודי בגטו לחווא

זה היה האות להתחלת המרד. חברי המחתרת תקפו את הגרמנים שנכנסו לגטו
באמצעות גרזנים, מקלות, בקבוקי תבערה ובעזרת ידיהם החשופות.
לופטין יצא לרחובות הגיטו וקרא ליהודים לפרוץ את שער הגיטו ולמלט עצמם.
בעצמו תקף שומר ליד השער, ועל אף זאת שנפצע, הצליח במנוסתו, כאשר
בעקבותיו נוהרים מאות מתושבי הגיטו. כאשר ההמון התקרב לגדר פתחו הגרמנים

עליהם באש ממכונות ירייה וההמון נסוג, למעט קבוצה קטנה של לוחמים. קבוצות אנשי ס.ד חדרו לגטו והתחילו לרכז את האנשים בפניה על יד הנהר.

יצחק רוכצ'ין, בראותו שכלו כל הסיכויים, התנפל על גרמני ובגרזן מחץ את ראשו. הגרמני נפל ארצה. דרך הנסיגה שלו נחסמה על ידי גרמנים והוא קפץ לנהר ושם פגע בו כדור והרגו.

הנוער התנפל על הגרמנים **והתחיל קרב לחיים ולמוות**. שער הגיטו נפרץ על ידי הבחורים וכ-1000 איש ברחו תחת מטר כדורים, כשהגיטו עולה בלהבות. במהלך המרד נהרגו שישה שוטרים גרמנים ושמונה שוטרים ביילורוסים ורבים נפצעו. כ-650 יהודים נהרגו בלחימה או באש הלהבות, ועוד כ-500 נלקחו אל הבורות החפורים ונורו שם. שישה חיילים גרמנים ושמונה שוטרים גרמנים ואוקראינים נהרגו ואחרים נפצעו. **גדר הגיטו נפרצה**, וכ-1,000 יהודים הצליחו לברוח, ובעקבותיהם מאות איכרים מהאוכלוסייה המקומית, רדפו אחרי הבורחים ורצחום בדם קר. רבים מאיכרי העיירה גרשו את היהודים הנמלטים מחצרותיהם. כ-600 הצליחו לתפוס מחסה בביצות נהר פריפיט, שזרם כ-10 ק"מ מדרום לעיירה, ואילו לחצות את הנהר היה בלתי אפשרי. כמאה ועשרים יהודים הצליחו להגיע ליערות חובוט בקרבת ביצות גריצין להצטרף לפרטיזנים, ובידם רובה אחד ואקדח, שלקחו שלל בגטו". (ספר הפרטיזנים, כרך א', עמוד 639).

לופטין שהגיע ליערות הצטרף לפלוגת פרטיזנים סובייטים ומונה לפקד על חלק מהיחידה. הוא השתתף בפעולות קרביות רבות, ובין יתר פעולותיו המלחמתיות פוצץ עם יחידתו את בית המועצה המקומית בעירו הכבושה. ב-21.2.1944, במהלך פשיטה על מחנה גרמני, עלה על מוקש ונהרג.

בתום המלחמה נותרו 90 איש מבורחי הגטו בחיים. אלה היו הניצולים היחידים מבין 2,150 יהודים שנמצאו בגטו ביום המרד.

* * * * *

המקור: אתר "הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה"
<http://www.jwmww2.org/מַרְד גִּטו לַחֻוּא>

יהושע ליאור

בין לחווא למלניצה

יש המתארים את יהודי אירופה בימי השואה כצאן שהובל לטבח. יש המציגים את קהילות ישראל של אותה תקופה באור שלילי של סכסוכים ופילוגים פנימיים, כשכול מפלגה, תנועה זרם פעלו ולחמו בנפרד. היו אמנם חריגים, אבל אין בהם להעיד על הכלל. עם ישראל נתגלה בשעה הקשה ההיא בשיא ליכודו. בכול מקום נרשמו תופעות נשגבות של אחדות הדדית, עזרה לזולת ודאגה לגורל הכלל כולו.

כמעט בכול יישוב יהודי הייתה התנגדות כלשהי למרצחים. בכול עיר ויישוב היהודים עמדו על נפשם, אך לא תמיד נשאר ניצולים שיוכלו לספר על עלילות המרד והמרי.

התנגד מי שהבריא כיכר לחם.

התנגד מי שקם בידיים ריקות על הורגיו

התנגד מי ששרד.

התנגד מי שמרד בגטאות, בין בתים בוערים,

במרד הנואש ביותר שהיה בהיסטוריה האנושית כשלא היה שום סיכוי לנצח.

שום עם לא עמד מול מציאות של הטעיה, רמיה ואשליה,

שהחיים יימשכו למרות הכול.

בשל קשרי המשפחה ההדוקים – הדאגה לגורל האבות והאימהות, הילדים והתינוקות – מיטב הנוער **לא העז להתקומם**, לצאת ליערות להצטרף לפרטיזנים וללחום בנאצים הגרמניים ועזריהם. הפחד מפני העונש האיום שיוטל על הקהילה בעוון היחיד המתקומם. הרתיע רבים מלנקוט פעולה, כל עוד הבהבה התקווה, כי הרעה לא תפגע ביהודי הקהילה.

בכל הגיטאות נדחתה המרידה עד לרגע האחרון, לרגע שבו נכנסו המרצחים לגיטו והחלו לסדר את היהודים בשורות בכדי להובילם לבורות המוות שהוכנו מבעוד מועד.

זכתה דווקא עיירתי הולדתי לחווא – עיירה קטנה אלמונית, להיות הראשונה להנפת נס המרד, לא מרד של בודדים, שהצליחו להישרד לאחר רציחות קודמות שהיו בעיירותיהם.

כאיש אחד ובלב אחד השתתפו כול יהודי הגיטו במרד כנגד הצורר הנאצי מבלי שנתנו לו, במשך ארבעה עשר חודשי הכיבוש, לרצוח יהודים בקבוצות ולקרוע איברים איברים מהקהילה המקומית.

בעוד שראש "היודנראט" הפך במקומות רבים לשם נרדף לבוגד, ייזכר שמו של ברל לופטין הי"ד, ראש הקהל בלחוא בין מקדשי השם.
בלחוא היה שיתוף פעולה פורה בין הנוער המורד ובין "היודנראט" והמשטרה היהודית, כשמנחים את כולם רבני העיר.

עד לשנת 1950 לא שמעתי וידעתי על קיומה של העיירה מלניצה. רק לאחר שהכרתי את אשתי, זלדה לבית בללר, נודע לי על קיום העיירה. מצאתי הרבה מהדמיון בין שתי העיירות לחווא ומלניצה. שתי עיירות שהיו "כולן יהודיות". קן מבצרים ל"מתנגדים" כאחת וה"שלום בית" לא הופרע ביניהן. קהילות של יהודים פשוטים – מצניעי לכת עם אלוקים ואדם, נושאים בנפשם קדושי מסורת גדולה, ירושת הדורות, ושוקדים באמונה על פת הלחם לפי הטף. הם היו אנשי עמל: נפחים ופחחים, סנדלרים וחייטים, בעלי עגלות ורצענים, קצבים ודיינים, נגרים ובנאים, ספרים ושענים, סוחרים ותגרים שהתפרנסו על מיקח וממכר זעיר מכול הבא ליד בכפריי הגויים שבסביבה.

בימי הכיבוש הנאצי – גרמני

כשפלשו הגרמנים לשטחי ברית-המועצות, נכבשו שתי העיירות בימים הראשונים של הפלישה. על אף המרחק של כ-300 ק"מ בין שתי העיירות, היה משטר הרדיפות נגד האוכלוסייה היהודית זהה בשתייהן.

במסגרת התוכנית הגרמנית לרכוש את אהדת האוקראינים במאבק נגד ברית-המועצות ונגד יהודים, הובטחו לאוקראינים "מדינה אוקראינית עצמאית" תחת חסותה

של גרמניה. לשם כך הוקם הרייכסקומיסריאט של אוקראינה, שמרכזו היה בעיר קייב.

לשטח אוקראינה סופחו שטחים מרוסיה הלבנה – ביילרוסיה, כולל מרבית גליל פולסיה והערם פינסק ובריסק-דליטא. **כתוצאה מחלוקה אדמיניסטרטיבית זו השתייכה לחווא לאוקראינה.**

תכנון הרציחות של היהודים ברייכסקומיסריאט אוקראינה נעשו ובוצעו לפי פקודות שיצאו מקייב לסניף הראשי לאוקראינה המערבית שהיה בעיר רובנה.

ביולי-אוגוסט 1941 ביצעו פלוגות ההשמדה – פלוגות האיינזאצגרופן של ה-ס.ס. את רצח הגברים היהודים בכול ערי אוקראינה המערבית. הרצח בוצע מבלי שהקורבנות ידעו את מזימות המרצחים. כול הגברים מגיל 14 ומעלה הצטוו להתייצב בשעות הבוקר ליציאה לעבודה. הם נלקחו כביכול לעבודה, אבל, למעשה, הם הובלו לבורות מוכנים מראש ונורו שם. בצורה זו הוצאו הגברים **ממלינצה** ונרצחו בידי אנשי ה-ס.ס.

גורל הגברים **בלחוא** היה שונה מגורל כול הגברים היהודים בכול הערים והעיירות שבשטחי אוקראינה הכבושים על ידי הנאצים.

ביום השבת 12 לאוגוסט 1941, נלקחתי עם קבוצת יהודים לחפור בורות על יד בית-העלמין המקומי. חפרנו שלושה בורות באורך כ-30 מטר ובעומק כ-2 מטר כול אחד. את החול שפכנו כסוללה לצד אחד של הבור. אנשי ס.ס. מהאיינזגרופן, שפיקחו על העבודה, אמרו לנו שהבורות מיועדים להיות חפירות מגן נגד הצבא הרוסי.

כעבור יומיים נצטוו כול הגברים היהודים מגיל 14 ומעלה להופיע לעבודה בשעה 4 בבוקר בחוות הדגים לא רחוק מבית-העלמין. כשבאנו לשם, אנשי הס.ס. הושיבו אותנו על הברכיים, ידענו שקיצנו קרוב. אנשי הס.ס. עברו בעיירה מבית לבית וחיפשו את הגברים שלא התייצבו ל"עבודה".

הודות למסירותו ותושייתו הרבה של יו"ר "היודנראט" דב לופטין שהצליח להפך את רוע הגזרה, על ידי מתן שוחד למפקד של הס.ס. הגנרל שמידט.

שוחררנו כולנו ונשלחנו לבתינו. באותם הימים בוצעו הרציחות של הגברים היהודים
בכול ערי הסביבה.

ההצלה של הגברים בלחוא, באותו יום הייתה האקט המכריע שקבע את גורל יהודי
המקום למשך כול ימי הכיבוש, ורק הודות לו אופשר המרד בגיטו כעבור שנה.
אילו היו מחסלים את הגברים מהעיירה, לא היה נשאר מי שיארגן את המרד –
העמידה על הנפש, ולמות בכבוד תוך מאבק עם המרצחים.

בקיץ 1942 התקבלה פקודה במטה האיינזצגרופן ס. בקייב שבראשה עמד המאיוור
גנרל תומאס – המפקד העליון של הס.ס. באוקראינה, מאת היינריך הימלר;
שמאוגוסט עד התחלת נובמבר 1942 יש לחסל את כול יהודי אוקראינה שנשארו
בחיים בכול הערים, הגטאות והעיירות. בחודשים אלה נרצחו כול יהודי ווהלין
ופוליסה לפי הפקודה שהוציא מפקד הס.ס. ברובנה הגנרל פרוצמן.

לפי פקודת המשרד הראשי לביטחון המדינה של הס. R.S.H. א -
על הגיביטסקומיסרים בשלטון האזרחי **הוטלו התפקידים הבאים:**

1. לדאוג ולהכין בעוד מועד את הבורות שלידם יירצח היהודים.
2. לסגור את הגיטאות ולהבטיח שמירה מוגברת על יד השערים והגדרות.
3. לרכז את היהודים במקום אחד, משם הם יובלו לבורות בעזרת המשטרה
האוקראינית.
4. להקיף את הגטאות בשעות הבוקר ובתהליך הפעולה "לנקות" את הגטו
מהיהודים.
5. היהודים יובלו למקום הרצח בקבוצות "מצעד" של 100 איש בכול קבוצה, בליווי
של משמר מזויין.
6. על-יד הבורות היהודים יסתדרו בשורות, ישכבו על האדמה עם הפנים למטה ויומתו
בירות.
7. הבאים אחריהם יאלצו לשכב על הגופות של ההרוגים ואף הם יומתו בירייה.
8. לפני פעולות הרצח ולאחר גמר הפעילות יקבלו כול המשתתפים וודקה.

לפני הפעולה הרוצחים קיבלו את ההוראות הבאות:

1. הכרחי בהחלט למסור לכיתות המבצעות את פעולות הסריקה: גרזנים, קרדומים וכלי פריצה בכדי לפרוץ לבתים שהיהודים יסתגרו בהם.
2. גם אם אין להבחין בכניסות לעליות הגג של הבתים, יש לבדוק בקפדנות את כול עליות הגג ולהיווכח שאין מסתתרים שם יהודים.
3. יש לבדוק את המרתפים והבונקרים, לערוך בהם חיפוש בעזרת כלבי משטרה, או להטיל למקום רימוני יד, דבר שיגרום לכך שהיהודים יצאו ממחבואם.
4. יש לבדוק במוטות ברזל חדים את הקרקע מסביב לבתים היות שישנם יהודים רבים המסתתרים בבורות המוסווים היטב באדמה.

חתום: זאור

האופטמן של שוצפוליצי מפקד פלוגה

מקור הפקודה הנ"ל: תעודות מאשימות (רוסית – דוקומנטי אובוויניאיוט) – אוסף תעודות של פשעי הפשיסטים הגרמנים בשטחים הכבושים בברית המועצות. הוצאה ממלכתית של ספרות פוליטית, 1945, עמ' 35-36.

היהודים במלניצה ובלחווה נרצחו באותו יום ובאותה שעה: **ביום כ"א באלול התש"ב – 3.9.1942.**

במלניצה יכלו הגרמנים לסמוך על משרתיהם האוקראינים מתושבי המקום ששרתו במשטרה, והם ביצעו את הרצח לפי התכנון הגרמני.

אין ספק שהיו יהודים שהתנגדו למרצחים במלניצה **אבל לא ניצלו עדים שיספרו לנו על ההתנגדות שנקחה לקבר יחד עם מבצעה.**

היחידה מבין שרידי מלניצה שהייתה בעיירה ביום הרצח ועמדה להילקח יחד עם כולם לגיא ההריגה הייתה אשתי זלדה לבית בללר. כיוון שהייתה עדיין ילדה קטנה ושדה הודות לכך שהתחבאה במרתף ביתם שבעיירה, אין היא יודעת לספר על ההתנגדות היהודית בעיירה. השרידים הבודדים האחרים מבני העיירה לא היו בעיירה ביום הרצח. הם התחבאו אצל איכרים שנתנו להם מחבוא בכפרים ובאחוזות בסביבת מלניצה.

שונים היו הדברים בעיירתי לחווא: ביום ה-2 לספטמבר 1942 נודע לנו, שהגרמנים הכינו בורות ועומדים לרצוח את תושבי הגטו שבו חיו כאלפיים יהודים. הנוער התארגן לפרוץ את גדרות הגטו בשעות הלילה ולצאת ליערות. מתוך דאגה לגורל בני המשפחה: הורים, נשים וילדים, זקנים וטף שלא יכלו להינצל, הוחלט לדחות את פעולת ההתפרצות מהגטו לשעות הבוקר מתוך תקווה, שגם הפעם יהודי לחווא ינצלו.

למחרת בבוקר הוקף הגטו בכוח גרמני גדול, כפי שידוע היום, השתתפו ברצח, בנוסף לשוטרים המקומיים שהובאו מכול הסביבה, יחידה גרמנית מובחרת: גדוד בז'נדרמריה (משטרה גרמנית) שמספרו 306 שאורגן בפרנקפורט על הנהר מיין. {מקור המידע: ארכיון "יד ושם", תיקים TR-10/786 , TR-10/790 }

קבוצה מהגרמנים שמספרם הגיע מעל ל-350 מצוידים ברובים ובתת-מקלעים נכנסו לתוך הגיטו וניסו לסדר את היהודים בשורות להובלה לבורות המוות לפי התוכנית. **היהודים הציתו את בתי הגיטו והתנפלו על הגרמנים בגרזנים ובמוטות ברזל, התחיל קרב לחיים ולמוות.** האש והעשן על בתי הגיטו הבווערים, ההתקפה ההמונית של היהודים, עוררו אצל הגרמנים שהיו בגטו, אשר לא היו מוכנים לכך, פאניקה כללית וחרדה. הם החלו להתחבא ולתפוס עמדות קרב. ניצלנו את מבוכת הגרמנים ופרצנו גדרי הגיטו והשערים לכיכר השוק. תחת מטר של כדורים נסו על נפשם מאות יהודים. רצנו מהעיר לכיוון דרום לעבר הנהר פריפיט, שהיה כ-8 ק"מ מהעיירה, במטרה להגיע לביצות וליערות. באותו יום ברחנו כ-6000 איש – ביניהם ילדים, זקנים, נשים וטף.

הגרמנים ועוזריהם רדפו אחרי הניצולים והרגו רבים מהם. כ-150 ניצולים הצליחו להגיע לביצות הריצ'ין, וחלק נקלט ביחידות הפרטיזנים שבגליל פינסק. האחרים, ואני ביניהם הלכו מזרחה לגליל פולסיה-נוזיר והצטרפו לפרטיזנים שפעלו שם. ניצולי גטו לחווא לחמו והיכו באויב הגרמני האכזרי ובנגררים אחריהם – בעלי בריתם. רבים מהניצולים נפלו בקרב כלוחמים פרטיזנים וכחיילים בצבא האדום-הסובייטי.

בגמר המלחמה שרדו כ-100 ניצולים מגטו לחווא. ראינו חובה להנציח את גבורתם. בשנת 1957 הוצאנו ספר הנצחה "ראשונים למרד – לחווא" בהוצאת "אנציקלופדיה של גלויות". הקמנו מצבה לקדושי עיירתנו בבית-הקברות בחולון, הקמנו לוחות זיכרון בבתי-כנסת ובמוסדות ציבור, אימצנו את חטיבת הביניים ע"ש יצחק בן צבי בכפר סבא, שם בית בבית-הספר הקמנו ספרייה ואולם הנצחה ע"ש קדושי לחווא.

בשנת 1991, כשנוצרו האפשרויות להקים מצבה על קבר האחים בלחווא שברוסיה הלבנה, הקמנו על הקבר מצבה וכותבת בעברית האומרת: "במקום זה נרצחו על ידי הנאצים ועוזריהם יהודי לחווא".

ביולי 1991 יצאתי לברית המועצות לגילוי הלוט מעל המצבה של קדושי עיירתנו. טסתי מלוד לריגה בירת לטביה, ומשם הגעתי ברכבת לעיר לונוניץ. מלונוניץ הגעתי ברכב פרטי ללחווא – לחלקת הקבר. שם נפגשתי עם קבוצה מיוצאי לחווא שבאו מישראל במאורגן ועם בני לחווא ומשחותיהם וקרוביהם שחיו ברחבי ברת המועצות. רבים מתושבי העיירה הנוצרים וילדיהם באו לחלקת הקבר להשתתף בטכס האזכרה והסרת הלוט מעל המצבה. את השלטונות הסובייטים ייצגו: יושב ראש הוועד הפועל של מחוז לונוניץ ומזכיר המפלגה הקומוניסטית של מחוז לונוניץ. היו נציגים של הצבא האדום ונציגי העיתונות המקומית שבאו לחלוק כבוד לנרצחים. יחסם של נציגי השלטונות היה קורקטי ומכובד

לאחר האזכרה רואיינתי ע"י העיתונאית הרוסייה טאטינה קונופצקיה מהעיתון המחוזי "לוניצקיה נובוסטי" – "חדשות לונניץ" **על מרד יהודי לחווא.** למחרת יצאה מהדורה מיוחדת של העיתון, שהוקדשה כולה למרד יהודי לחווא. היא העבירה מהארכיון הממלכתי בפינסק את הפרוטקולים של החקירות על רצח יהודים במחוז ורשימה של כול קדושי לחווא שניספו בשואה. לאחר שעדכנתי את הרשימות העברתי אותן אליה ביחד עם ספר הזיכרון "ראשונים למרד לחווא וכתבות ותמונות מיהודי לחווא.

* * * * *

מקור: יהושע ליאור [עורך]: מלניצה, פלך ווהלין – אוקראינה, ספר הנצחה, עדות וזיכרון לקהילת מלניצה, התשנ"ד – 1994.

שלום חולבסקי
עדותו במשפט אייכמן
על התקוממות בגיטו נייסוויז'
בביילורוסיה

שלום חולבסקי, חבר קיבוץ עין השופט, היה מפקד פרטיזנים יהודיים ביערות פולין שפגעו בעורף הצבא הגרמני. הוא סיפר על **ההתקוממות ביולי 1942, בגיטו נייסוויז' בביילורוסיה**, בהיוודע ליהודים על סלקציה שמכינים קלגסי ס"ס. רבים מהמתקוממים נהרגו וקצתם הצליחו להימלט ליערות לפרטיזנים – אך יהודי נייסוויז' לא הלכו לסלקציה.

* * * * *

אב בית הדין: מה שמך המלא ?
העד: שלום חולבסקי .

אב בית הדין: אני רוצה להסביר בתחילת עדותך: אין לנו אפשרות, במסגרת העדות, על הפרשה הזאת שעליה אתה עומד להעיד, לפי השערתי, לגולל אותה במלואה, זה צריך להיות ברור לך .

היועץ המשפטי: אתה חבר קיבוץ עין השופט ? ת. כן .

ש. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה היית בבית הוריי בנישברזה בביילורוסיה ?
ת. נכון .

ש. בשנת 1942 הייתה התקוממות בגטו ניישברזה ?

ת. נכון .

ש. כאשר הגרמנים בעזרת הליטאים ואחרים רצו להוציא את היהודים להורג ?
ת. כן .

ש. אולי תספר בקצרה **איך עברה והסתיימה ההתקוממות הזאת**, ומה עשית לאחר מכן?

ת. **ב-21 ביולי 1942 הקיפו הגרמנים את הגטו** והודיעו על סלקציה בגטו. זה היה לאחר

שב-30 לאוקטובר 1941 הגרמנים העבירו סלקציה בפעם הראשונה והובילו ארבעת אלפים יהודים, שמונים וחמישה אחוזים של האוכלוסייה היהודית בעיירה לשני הבורות הגדולים על יד העיירה. על ההוראה הזאת של הגרמנים הודיעו היהודים: לסלקציה – **לא נלך!** הגרמנים פרצו לגטו ביריות.

ש. איזו יחידה גרמנית?

ת. זאת הייתה יחידה גרמנית ס"ס וליטאים, יחידה שהקימו הגרמנים לשירותם, לעזרתם. הם פרצו ביריות, **עמדת המחתרת השיבה באש, נפלו גרמנים, היהודים לפי אות המחתרת הדליקו את הגטו. אנחנו הדלקנו את הגטו והיהודים פרצו בגדרות התייל דרך הבונקרים, חלק יצא, היתר נפל בגיטו. אבל לסלקציה, היהודים לא הלכו. אני נמנית עם אלה שפרצו את הגיטו והגיעו ליער.**

ש. מה מצאת ביער?

ת. ביער מצאתי שרידים של עיירות יהודיות שהושמדו קודם לכן, משפחות יהודיות בחלקן, רק בחלקן, שסועות, אבות, אימהות, זקנים וילדים. הם נמצאו בתוך היער בין סבכי השיחים ומפחדים כמובן לצאת מתוך הנקודות של המחבוא.

ש. מה הקימותם שם?

ת. **הקימונו פלוגה יהודית לוחמת**, מחנות משפחה של היהודים האלה שהיו בחסותנו.

ש. מה פירוש בחסותנו?

ת. בחסות הפלוגה היהודית הלוחמת, הפרטיזנים היהודיים.

ש. מה שקראו "פרטיזנים"?

ת. כן .

ש. מה עשיתם כדי להוציא יהודים אחרים מהגיטו ליער ?

ת. כתבנו מכתבים לגיטאות הסמוכים, זה היה בקיץ שנת 1942 כאשר עברה סופת השמדה גדולה באזורי ביילורוסיה באוקראינה, ונשארו רק גיטאות קטנים יותר כארובות עשן לאחר שריפה. התקשרנו לגיטאות הסמוכים, כתבנו להם מכתבים, שלחנו שליח מיוחד לאחד הגיטאות הקרובים אשר נפל במבואות הגיטו, לא זכה להגיע. לא באו הרבה יהודים. צריך להבין שהיו הרבה מעצורים אז, בשביל יהודים להגיע ליער: **א**) האחריות הקולקטיבית אשר דכאה מאד .

ש. מה זאת אחריות קולקטיבית ?

ת. אם יוצאים כמה יהודים מהגיטו, כל הגיטו עלול להישמד בגלל העדרם של כמה יהודים .

ב) חוסר נשק, ובלי נשק – אי אפשר היה להתקיים לא ביער ולא בסביבות היער.

ג) קשרי משפחה הדוקים ביותר, ילדים לא יכלו לא רצו לעזוב הוריהם, אימהות עם תינוקות לא יכלו לצאת כי אי אפשר היה לכלכל אותם ביער. הייתה גם סכנה שהם יגלו את מקום המחבוא של היהודים.

ד) בברירה בין האפשרויות של יהודי בגיטו ובין האפשרויות שלו ביער, העדיף היהודי הפשוט להישאר בצוותא עם היהודים. היער הטיל אימה על היהודי. היהודי והיער אלה שני מושגים רחוקים, תמיד היו רחוקים. הוא לא ראה בפניו אפשרות של קיום ביער והדברים האלה התנקמו קשות ביהודים. הם לא בחרו ביציאה אלא אם כן ברחו מהשמדה.

ש. הצלחתם לשחרר מחנה עבודה ?

ת. כן .

ש. איזה ?

ת. בשנת 1943, בינואר, **תכננתי עם פרטיזן מהמחלקה שלי, פוססיורסקי, את שחרור מחנה העבודה סוורזה.** היו שם מאתיים וחמישים יהודים שעבדו במנסרה. הבחור התחפש בבגדי איכרים, נכנס למנסרה כאילו בא לקנות עצים,

התקשר עם גיסו שהיה במחנה העבודה, ובמשך מחצית היום השני אורגן המחנה ליציאה. בלילה עמדו יחידות קטנות לצאת. הגדרות אשר עשו האנשים בתוך המחנה, גדרות העץ, הם נעשו במסמרים קצוצי-ראש כך שאפשר היה למחרת לפרוק, חשבו על הפריקה. פתחו בלילה את הגדר ומאתיים וחמישים יהודים יצאו ממחנה העבודה. מאה ועשרים באו אלינו ומאה ושלושים הלכו למקום אחר.

ש. איך חיו היהודים ביער, כמה היו? אתה נדדת שנתיים ביערות, יש לך מספר משוער של יהודים שברחו ליערות?

ת. אני יכול רק להעריך. היו יהודים בעיירות משני סוגים: לוחמים ומחנות משפחה. אני מעריך שלוחמים היו ביערות בערך **כחמישה עשר אלף לוחמים יהודים.**

ש. פרטיזנים?

ת. פרטיזנים. מחנות משפחה – קשה מאד להעריך כמה הגיעו ליער. כי ברחו מהיערות הרבה יותר והגיעו הרבה פחות. יצאו כמובן בחלקם המועט .

ש. מדוע היו מגיעים פחות מאשר בורחים?

ת. כיוון שבשעה שהיהודים עזבו את הגיטאות, הם היו צריכים לפעמים לעבור מקומות של משטרה, מקומות של חיל מצב גרמני, במקומות ששוטטו בלשים גרמניים .

ש. הם נתקלו בהם?

ת. הם נתקלו בהם, הם הושמדו, לא נשאר מהם שריד. רק חלקם הגיע ליער .

ש. איך חיו היהודים ביער?

ת. היו מחנות משפחה שחיו בלי חסות הלוחמים היהודים. היו מחנות שהיו בחסות של לוחמים יהודים. היו כאלה שהיו בלי חסותם של הלוחמים. כאשר הם ברחו ליערות הם שכנו בסבכי החורשות, כפי שתוארתי, והם פחדו לצאת. הם הרשו לעצמם לצאת ולשמוע, שהנה פה בפנים מדברים יידיש, וזה סימן של משפחה יהודית. הם שכנו שבועות וחודשים, ורק בלילות היו יוצאים לקצה היער, לשדות, כדי ללקט תפוחי אדמה. תפוחי אדמה היו כמובן מזון עונתי .

ש. והיהודים היו מתלכדים למחנות ?

ת. המשפחות הללו התלכדו והפכו למחנות המשפחה. אותם מחנות משפחה שהיו ללא חסות הפרטיזנים היהודיים הושמדו כמעט כליל, לא נשארו רבים מהם. אחרי זמן קצר הם נתקלו במרגלים, שהגרמנים היו שולחים כאלה לתוך היערות. הם הושמדו .

ש. אתה זוכר את המסע של היחידה הפרטיזנית שלך עם מחנה המשפחה בפברואר 1943 ?

ת. כן. אחרת כמובן היה אצל אלה שהיו בחסות הפרטיזנים היהודיים. לשם היו הפרטיזנים מביאים גם מגן, גם חסות, גם אוכל ומזון. יכול אני להגיד שלא רק אנו נתנו להם, גם הם נתנו לנו משהו חשוב ביותר. באנו והנה ראינו לפנינו אבא יהודי, אימא יהודיה, ילד יהודי, דמויות שכבר נעלמו אז כליל מהנוף שלנו בתוך היער. זו הייתה הרגשה של אווירה של בית יהודי, כאשר באו מחנות המשפחה שאמנם חסו בצילנו ואנו הזנו איתם .

ש. למחנות כאלה היו מבנים? איך חיו היהודים במחנות ?

ת. בתקופות שקטות יותר, כאשר היחידה לא נעה ולא הייתה נאלצת לנוע, היהודים הללו גילו כוח חיוני למופת. הם אפילו ארגנו בתי מלאכה ארעיים של סנדלרות, תפרות, למענם ולמען הלוחמים היהודים. הם אפילו הקימו מאפייה, במידה שהיה קמח. הם גילו חיוניות למופת. מצבם היה פי כמה גרוע כאשר החלו התנועות. התנועה הפרטיזנית הייתה קשורה לתנועות. החמור ביותר היה בתקופת המצור. באותו מצור החל מצוד. המצוד בשנת 1943 הוא למעשה עבר על כל היערות. אבל ביחידה שלנו אצלנו הוא התחיל ב-10 לפברואר 1944. כוחות גרמניים גדולים הקיפו את היער והחלטתם הייתה אחת ונחושה – להשמיד את כל התנועה בתוך יער פולסיה .

ש. איזה כוחות ?

ת. זה היה הס"ס והצבא הגרמני .

ש. מנין לך שאלה היו ס"ס ?
ת. אנו ידענו זאת לפי השבויים .

ש. תפסתם שבויים ?
ת. לפי השבויים שתפסנו ידענו זאת, ולפי ידיעות אחרות .
הם הקיפו את היערות בפולסיה, שהייתה אחת המבצרים של התנועה הפרטיזנית.
הם נעו בדרכים. הדרכים היו דרכים עשויות מעץ, לא היו כבישים אחרים. הפרטיזנים
נקטו בטקטיקה אחת, הם לא רצו לפתוח בקרבות עם חילות גרמנים גדולים.
התחמושת שלהם הייתה מועטה. אנו בדרך כלל הלכנו בעקבות הגרמנים. גירינו
אותם להסתערות על אובייקטים מדומים. הכנו בהם במארבים במקומות הנוחים
ביותר, כאשר היו דרכי נסיגה טובות יותר, וזאת למען לא נסתבך. הלכנו לא בדרכים,
בין הדרכים.

ש. אתה יכול לתאר את המסע עם מחנה המשפחה ?
ת. הלכתי איתם .
ש. כמה אנשים ?
ת. כמאתיים וחמישים יהודים .

ש. ילדים? זקנים ?
ת. ילדים, זקנים ונשים. כאשר קרח היה קפוא אפשר היה לנוע. הצרות החלו כאשר
השלג הפשיר. השלג הפשיר והיו ביצות גדולות בחודש מרץ. נשים, זקנים וילדים היו
צריכים ללכת בתוך הבוץ הזה שהגיע עד לצוואר. כאשר דרכו על הכפור הוא נשבר.
וכך ימים ארוכים ולילות. בלילות היו קצת נחים. לא היה מקום איפה לנוח. אנשים
היו קשורים בחבלים לעצים. אלה היו מקומות צרים יותר, בערך שניים-שלושה צעדים
מהעץ היו ביצות. למחרת מסע זה, ומסע זה ארך למעלה מחודשיים - - -

ש. הצלתם את המחנה ?
ת. **הצלנו את המחנה כמחנה, אבל רבים נפלו והתמוטטו.** היו זקנים ונשים
שנשארו קפואים בביצות. הם נשארו קפואים שם, לא היה מנוס מזה, לא הייתה הצלה
בשבילם .

ש. וכאשר נכנסתם לעיירה מצאתם עוד יהודים בתוכה ?
ת. כבר לא היו יהודים אז .

אב בית הדין: מתי זה היה, על איזה תקופה מדובר ?
ת. יהודים בעיירות לא היו כבר מקיץ 1942 .

היועץ המשפטי: נכנסתם כפרטיזנים לעיירות ?
ת. **שחררנו עיירות, אבל כבר לא היו יהודים .**

ש. נכנסתם לעיירה שהייתה ידועה כבעלת אוכלוסייה יהודית ?
ת. בעלת אוכלוסייה יהודית מובהקת. אבל כבר לא היו יהודים. כאשר עוד היו יהודים בעיירות, לא היו פרטיזנים; וכאשר התחילה הכניסה של הפרטיזנים – כבר לא היו עיירות יהודיות, רק פה ושם. אבל אני יכול להגיד שהיער ידע את הדיכאון של מחנה המשפחה, אבל היער ידע גם צד אחר. היו ביער לוחמים יהודים גדולים .

ש. איפה היו הריכוזים ?
ת. היו ביער רגעי אושר גדולים, כאשר חזרו מפעולות גדולות .
ריכוזים גדולים החלו בערך מקובנה לכל אורך של העיירות הגדולות, לאורך מזרח פולניה עד גליציה בדרום. מקובנה, יערות וילנה, פולסיה, צפון ווהולין – במקומות אלה רוכזו מחנות המשפחה והלוחמים היהודים .

ש. היה מגע צבאי עם מטה הבריגדה, הייתם נתונים למרות צבאית ?
ת. נוצר מטה. היו פועלים באופן עצמאי, ואחר כך נוצרו הקשרים.

ש. יש בידך קלף, היכן מצאת אותו ?
ת. זהו קלף שמצאתי ב-1943 באחד הכפרים סמוך לעיירתי, אצל אחד האיכרים.

ש. הוא כתוב על קלף של ספר תורה. מה עשו ממנו הגרמנים ?
ת. אחרי שהשמידו את הגיטו ואת העיירה, **את ספר התורה זרקו לאשפתות. מהגוויל הזה עשו קלף משחק.** אבקש רק להחזיר לי את הקלף, כיוון שזו מזכרת

ואני רוצה להוריש אותה. אפשר לצלם זאת. (העד מראה חתיכת קלף מספר תורה שעל גבו מצוייר ציור של קלף משחק).

אב בית הדין: דוקטור סרבציוס מבקש לראות זאת .
היועץ המשפטי: (לעד) מתי יצאת מהיער ? ת. ב-12 ליולי 1944 .

ש. את מי פגשת ? ת. **כאשר נכנסתי לעיירה הקטנה לחוביץ, לא פגשתי אף יהודי, אפילו לא ילד יהודי .**

ש. כמה יהודים היו שם ?
ת. כשלושת אלפים יהודים. עברתי רחובות ריקים, בתים ריקים. הרוח ייבב, אבל היה מוות בעיירה .
אב בית הדין: דוקטור סרבציוס, היש לאדוני שאלות לעד ?
דוקטור סרבציוס: אין בפי שאלות לעד .
אב בית הדין: תודה מר חולבסקי, סיימת את עדותך.

ישראל מנדלוביץ

המרד שנכשל בלודביפול

(מזיכרונותיו של שריד)

י"ב אלול תש"ב - 1942.

... המצב בגיטו מחמיר והולך מיום ליום. המרצחים הגרמניים ועוזריהם האוקראינים מהדקים את חגורת הביטחון הדק היטב, לבלי תת כול אפשרות לצאת או להיכנס. ואם עד עכשיו עוד הצליח מישהו לצאת אל מעבר לגדות התייל, כדי להביא תפוחי אדמה אחדים טרף לבני ביתו הרעבים, הרי מהיום ואילך אין עוד אפשרות כזאת.

הרעב מציק. אך יותר משמציק הרעב **שוררת חרדה** עמוקה ליום המחר. עדר אנשים מזי רעב ויידועי חולי, תינוקות של בית רבן כחושים ודלים, ששלד עצמותיהם עשוי להתפורר לכול משב רוח. אנשים ונשים מכול הגילים, שרק תמול-שלושם עוד מצא כול אחד מהם מרגוע לנפשו הדוויה, עדיין שרר זיק של תקווה, שהנה עוד יבוא... אולם גחלת התקווה האחרונה מתחילה דועכת.

הגטו לובש קדרות. מפה לאוזן עובר לחש-רחש, **מי יודע אם לא יומה האחרון של קהילת לודביפול** הוא היום הזה. מצויים אף כאלה, המסרבים להאמין, כי אכן עומד להתרחש משהו מיוחד. על ה"היודנראט" הוטל תפקיד לא קל, לשמור על השקט בכול מחיר ולמנוע "פאניקה", והצורר ימ"ש אימן אותם כהלכה בהלכות השגחה ופיקוח – "סדר מוכרח להיות", ואפילו אם יום אחרון הוא יום זה...

רוח מלחמה עברה בתוך המחנה. אי-שם בפינה נידחת של הגיטו נפלה החלטה. החלטה נחושה ונועזת הכרוכה בסכנת נפשות מרובה. אך כלום יש משום סכנת נפשות במצב כזה, שהנפשות נתונות בסכנה מתמדת ממילא?! **וההחלטה אומרת – לפרוץ את גדרות התייל ויהי מה.** אין מה להפסיד, אם יפלו קורבנות מכדורי השומרים, הרי קיים סיכוי שעשרות אחרים יצילו את חייהם.

ואומנם היה נעלה מכול ספק, שחלק ניכר מהפורצים ישלמו בדמם, אך מי זה ידע להעריך את כוחו ועוז רוחו של יצור אנוש, בעת שמאכלת חדה נטויה על צווארו והוא נאבק בשארית כוחותיו להשמיד את רוצחו ואפילו במחיר של "תמות נפשי עם פלישתים".

עד מהרה התלכדו בחורים בעלי שרירים, עזי-נפש ומלומדי מלחמה. מחנה הלוחמים גדל והולך משעה לשעה. גם נשק הוצא ממחבואו, נקבעה שעת האפס, נבחר מקום התורפה והתוכנית נקבעה לכול פרטיה. **אך התוכנית מעולם לא יצאה מן הכוח אל הפועל.** המחנה היה מפולג לשניים, **החלק האחד התנגד** לפריצה בכוח בכול תוקף. אנשי ה"יודנראט" עברו מבית לבית ודרשו לא לעשות דבר, פן ימיטו כליה על עצמם והם עשו כמיטב יכולתם להרגעת הרוחות, אך יחד עם זאת גם לרפיון ידיהם של עזי-הנפש. היה זה למעלה מבינתם של אנשים אלה ולא אבו להאמין, כי אכן המרצחים עשויים המרצחים להשמיד הכול.

השערות ושמעות שונות מצאו להן מהלכים בקרב תושבי הגיטו. היו שאמרו, שאין הגרמנים מבקשים אלא לערוך מיון, להוציא מביניהם את בעלי כושר גופני ולשולחם לעבודה במקומות אחרים, ומי זה לא יסכים לכך, הרי סוף-סוף טובה העבודה מהמוות. שמועה אחרת אמרה שאין מתכוונים אלא לחסל את החולים והזקנים, ואילו אחרים טענו, שהמגמה היא רק לסחוט זהב נוסף, ועוד כהנה וכהנה סברות והשערות העלו תושבי הגטו חדשות לברים. על הכול חשבנו, **רק על השמדה טוטאלית לא חשבנו.**

בין כה וכה, **השתלטו במחנה בלבול-מוחין ואזלת יד.** מצד אחד נחזקו השמועות העקשניות על השמדה, ואילו מצד שני באו איומים מפורשים מצד הגרמנים, שאם לא תופסקנה ההתקהלויות, יוצאו להורג כול מפירי השקט. לאט-לאט חזרו בהם המתכננים מתוכניתם, אבל לא מחמת פחד, אלא **שלא רצו לסכן את שלומם** של אימהות וילדיהן, לאחר ש"שוכנעו" שאם יפרוץ המרד הרי אלה יהיו הקורבנות הראשונים. **המרד המתוכנן של גיטו לודביפול נכשל לחלוטין.**

רק פה ושם קפצו בחורים אל מעבר לגדרות התייל, להם לא היה כול ספק ביחס למזימתם הרעה של המרצחים. אחדים נפלו מכדוריהם של האוקראינים, אך אחדים גם נותרו על-ידי כך בחיים, ולא לה וגם לאלה חייבים **אנו כבוד ותהילה על עוז רוחם וגבורתם.**

ובבוקר של י"ג באלול תש"ב – 1942 באו חלק מיושבי הגטו להסתתר ממחבואיהם- במרתפים, בעליות הגג ובכול בור או חור, שגופו של אדם יכול היה לחדור לשם, ואילו האחרים היו דרוכים לאחר ייאוש וחיכו בחרדה לסוף המר המתקרב ובא. באותו בוקר נקלענו כמניין של יהודים בביתו של בר-מינן שנפטר אותו לילה ובאנו לגמול לו חסד של אמת.

עודנו עוסקים בתפילה, כשכול אחד מאתנו קורא בדבקות פרקי תהילים, והנה פרצה הביתה בבהלה שכנה אחת וצעקה במלוא כוחותיה: "יהודים, אסון מתרחש ובא, ניתנה הוראה ליהודים להתאסף במרכז הגטו, אומרים שיובילו אותנו לטבח!"... בלי שהייה כלשהי עזבנו את הבית וכל אחד ברח לכול עבר.

חששתי ללכת לעבר ביתי פן אתפס ביד המיליציה האוקראינית. נכנסתי על-כן לתוך מרתף ריק שנזדמן לי בדרכי ומצאתי בו מחבוא. במקום חשוך זה, שאפילו קרן אור לא חדרה לשם, הרגשתי בחוש את צעדיהם הכושלים של יהודי העיירה, שהלכו בדרכם האחרונה.

חשתי את הלמות ליבם, שמעתי את צעקותיהם המחרידות, יללת אימהות אומללות עם תינוקות בזרועותיהן, ישישים וישישות, אשר רגליהם כבדו מזוקן, טלטלו את גופיהם החלושים בשארית כוחותיהם מאימת שומריהם-נוגשיהם. בתחילה ריכזו את רוב מניינם של יהודי העיירה, שנוכח תלאות הגיטו עיפה נפשם לחיות והלכו מרצונם הטוב לקראת המוות הגואל. לאחר מכן הגיע תורם של העשרות הנותרות, אשר מצאו לעצמם מקומות מחבוא.

האיכרים האוקראיניים יוצאי הכפר הסמוך סלישט **הגישו את מלוא עזרתם לגרמנים**, כדי לגלות את היהודים המסתתרים ולהשמידם בתקווה, לרשת את רכושם. הם עברו על דעת עצמם מבית לבית ומצר לחצר, תקעו כלונסאות-ברזל בקירות הבתים ועליות הגג ובדרך זאת גילו מקומות מחבוא. שאגת-חדווה אכזרית

הייתה מתפרצת מגרונותיהם של חיות-טרף אילו כול אימת שגילו יהודים מסתתרים. אחד אחד הוציאו את קורבנותיהם ורצחום נפש בלעגם לתחנוניהם ולבכיים של אנשים חסרי-ישע ברגעי חייהם האחרונים.

ממעמקי מחבואי אני מבחין בבירור קולותיהם של יהודים, וברור לי שלא אוסיף לראותם עוד. בהתקרב הלילה מוסיפים האוקראינים לסייר בגטו מבית לבית כזאבים רעבים המשחרים לטרף. **הנה מגיע לאוזני מהבית הסמוך קול בכיו החנוק של תינוק,** שטרם הוציא את שנתו הראשונה לחייו, והתוצאות של בכי זה לא איחרו לבוא. לשיברון ליבי העולה ויורד כהולם פעם, אני מבחין היטב בקולו של סשה בנו של לזר אוסנצ'וק, הקורא בשמחה כמוצא שלל רב: "בואו, טוט יה ז'ידי..." ולא עברו רגעים מועטים, והגיעו לאוזני אנקות המוות של הקורבנות, אך יותר מכול האזנתי לקול בכיו החרישי של התינוק בן שנתו, ונפשי בוכה במסתרים.

שלושה ימים תמימים שכבתי בתוך המרתף, ובלילה של ט"ו באלול יצאתי משם בחסות החשיכה השחורה כשאני זוחל על ארבעה, אולם עד מהרה נוכחתי לדעת, שאין השעה כשרה עדיין לבריחה, כי חיות הטרף האוקראיניים עוד הספיקו לשוטט בגטו. מיד מצאתי מחסה במרתף סמוך. היה זה מרתף הקרח של יסנובולסקי. **נכנסתי לתוך ארון שעמד ברכתי המרתף ושם ישבתי בכרעי על ברכיי ויראתי לישר את גבי עד אור הבוקר.**

במשך הלילה ביקרו במרתף בניו של סיצ'וק וצעקו בקול רם: "כאן יש יהודים – צאו מיד!"... בעוד נפשי בכפי הוספתי לשכב בארון ללא תנועה, כאשר בתוך המרתפים הסמוכים הוציאו יהודים אחד אחד. ניתנה פקודה לשכב, ואז המיתו כול אחד בנפרד או בהתזת ראש בגרזן או בירייה. הבחנתי בקולו של מרדכי ירמאלי, **שסירב לשכב וצעק לעבר הרוצחים: "הרגוני בעמידה כי לא אשכב"**, והוא לא שכב אלא לאחר שנורה ונפל מתבוסס בדמו.

הנה הגיעה לאוזניי צעקותיו של מרדי אפשטיין לעבר אשתו רבקה: **"לא נלך, כאן מובילים אותנו לקבר"**. שתי יריות פילחו את האוויר והם לא הוסיפו לצעוק עוד, והנה קול בכיו של ילד צעיר וגריש קוט רודף אחריו, וירייה אחת שמה קץ לבריחתו...

בלילה של ט"ז באלול, כאשר הרגשתי שהכול נשתתק ומסביב שולט המוות, יצאתי ממחבואי, עדיין לא פונו הגוויות, ולאורך נתיב הייסורים דרכתי על גופות אדם, אשר לא היה מי שיביאם לקבר ישראל.

שמתי פעמי לעבר הנהר סלוטש וביקשתי לחצות בסירה, אולם לא נמצא כול סירה בקרבת מקום. ברוב ייאושי פניתי לכוון הגשר אולי משם יבוא עזרי, אך בהתקרבי סמוך לגשר, שמעתי קולות אנשים המשוחחים ביניהם. הבחנתי בחשיכה שהיו אלה שוטרים אוקראיניים וש אחד מהם העיר את אוזנו של השני בדבר רשרוש מעורר חשד המתקרב ובא. הבנתי שאין זמן לבזבז, כי כול רגע עלול לעלות לי בחיים. חיש מהר חזרתי על עקביי וברחתי לכוון אחר, כשבדעתי להגיע לפוגאטשוב בקולוניה של מרנה. בסביבות אלו התגוררו פולנים, שיחסם ליהודים היה יותר טוב. פתאום שמעתי מאחוריי צעקות וקול מצווה: "עמוד, ולא אירה בר!" מובן שלא נעצרתי, והתחלתי לרוץ כול עוד כוחותיי בי כשהרוצחים רודפים בעקבותיי, עד שבחסותה של חשכת הלילה עלה בידי להתחמק מפניהם. אולם תוך כדי בריחה לא הרגשתי שאבדה דרכי ולא ידעתי עוד היכן אני נמצא. והנה הבחנתי מרחוק בבתים לבנים והבנתי, כי אני נמצא סמוך לכפר, אך לא ידעתי כפר זה מהו, ומה טיבם שלאנשיו, הלנו אם לצרינו.

בזהירות נכנסתי לתוך הכפר והתחלתי מתבונן בבתים בעין בוחנת, ועד מהרה הוברר לי שאני נמצא בכפר לובוצ'ק. ניגשתי לבית אחד שהכרתי את האיכרה שגרה שם, בהיות את נפשי לבקש ממנה פרוסת לחם ומעט מים להשקיט את רעבוני, כי זה כמה ימים שלא בא אוכל אל פי. דפקתי על דלת הבית וקראתי בשמה של בעלת-הבית, אך מה נבהלתי לשמוע התשובה היוצאת מתוך הבית בלשון הגרמנית. ללא שהיות מיותרות עקרתי את רגליי הכושלות והסתלקתי מהמקום ועברתי לחצר אחרת.

אחר הניסיון הראשון חששתי לדפוק בדלת ובראותי ערימת קש גדולה בירכתי החצר, הצעתי לי בתוכה מקום שכיבה וכיסיתי עצמי לבלי השאר סימן היכר. לאחר שכיבה בנשימה עצורה במשך דקות מספר, הרגשתי לחרדתי הרבה בגופו של אדם, ובטרם היה סיפק בידי לברר מיהו, התנפל עלי בצעקות ודרש ממני במפגיע לעזוב מיד את המקום, כי את נפשו אני קובע. זה היה אפרים בנו של מאיר גיבס. ניסיתי לדבר על ליבו, שיחדל מצעקותיו העלולות להמיט אסון על שנינו, אך שום דיבור לא השפיע על מוחו, שכנראה זעזוע קשה עבר עליו והוא סירב להשתכנע שבעת צרה מצווים

לעזור זה לזה. מאין ברירה עזבתי את המקום והמשכתי לנוע בלי דעת לאן יוליכוני רגליי – לחיים או למוות.

בבוקר י"ח באלול, עברתי את הסלוטש והגעתי לאיכר מכיר אחד ליד הכפר לושקובה. הלה ברכני לשלום, הכניסני לביתו והאכיל אותי והשקה אותי. אחר-כך הסיר בידיו את הטלאי הצהוב שעל מעילי בשאלו, כיצד איני מפחד להתהלך עם הטלאי הזה ולהראות לעיני כול כיהודי. האמת היא שמרוב תלאות לא נתתי אל ליבי, שסימן זה עלול להסגירני לידי רודפיי, שישימו קץ לחיי כלאחר-יד. ואמנם כן, באותו רגע גבר חפץ הקיום והחלטתי לחיות ויהי מה. לא נעלם מעיניי שחיות טרף אכזריות אורבות לי בכול פינה, אולם הרצון הכביר לחיות הוא שהנחני בדרכי עד הלום, ורק בגללו עלה בידי להתגבר על הסכנות הגדולות, שאך כפשע ביני ובין המוות.

נוכח קבלת הפנים האנושית שהאיכר גילה כלפיי, נאורו בליבי תקוות חדשות, אולי ניצלה גם משפחתי בדרך כזאת ואולי עוד יהודים. אולם מחזות האימים, שאותם ראיתי ושמעתי רק תמול-ששום החזירו אותי עד מהרה למציאות המרה, ובלב דואב ושותת דם פניתי לדרכי החדשה לקראת המחר הבלתי ידוע.

(נרשם ע"י נ. פלדמן)

* * * * *

מקור: ספר זיכרון לקהילת לודביפול (סלישט גדול), הוצאת ארגון יוצאי לודביפול בישראל ובתפוצות ובסיועם הפעיל של ה"לאנדסמנשאפטים" במדינות אמריקה, ת"א, י"ג באלול תשכ"ה -1965, עמ' 94 ואילך.

